

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

III. SELİM (1789-1807) : MISIR
(OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
PROF. Dr. MEHMET KARAGÖZ GÜLŞEN ULUKAYA

MALATYA -2017

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

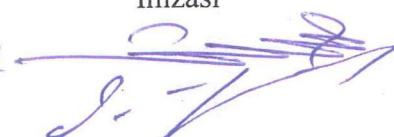

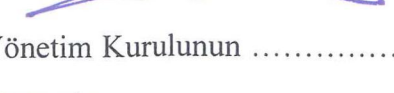
III. SELİM (1789-1807) : MISIR
(OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE)

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET KARAGÖZ

HAZIRLAYAN
GÜLŞEN ULUKAYA

Jürimiz 26/07/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Tarih Anabilim, Yakınçağ Tarihi Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	İmzası
1. Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ	
2. Doç. Dr. Durhan YATLI	
3. Yrd. Doç. Dr. Özcan TATAR	

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Kubat
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

“Pof. Dr. Mehmet KARAGÖZ’ün danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım III. SELİM (1789-1807) : MISIR (OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE) Başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.”

Gülşen ULUKAYA

16.06.2017

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmanın konusu III. Selim döneminde Mısır olarak belirlenmiştir. Bu şekilde bir başlık seçilmesinin öncelikle birkaç sebebi bulunmaktadır. Birincisi, bu çalışma III. Selim dönemi ile sınırlandırılmıştır. İkincisi, Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminde yapılan ıslahatların kendine mahsus özelliğinin bulunmasıdır. III. Selim döneminde yapılan ıslahatların planlanması ve uygulaması bakımından önceki dönemlerden farklı olmasıdır. Bu dönem ıslahatları “Nizâm-ı Cedîd” olarak adlandırılmaktadır. III. Selim döneminde başlatılan ıslahatların doğrudan ilgisi ve ilişkisi az da olsa Mısır eyaleti ıslahatlar bakımından en düzenli ve sürekli bir bölgedir. Üçüncüsü, III. Selim döneminde Mısır Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal ve sonuçları hakkında değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Dördüncüsü, Osmanlı Devleti'nde XVIII. Asrın ikinci yarısından itibaren “Ayanlar” ve ayanlık taşrada kuvvetlenmiş ve devletin merkezine başkaldırmaya başlamışlardır. Fransızların Mısır'dan çıkarılmasından sonra benzeri durum bu eyalette de zuhur etmiştir. Beşincisi, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl süresince devam eden bir “Mısır meselesi” III. Selim dönemi siyasî, iktisadî gelişmelerinin sonucudur. Bu meselenin sebepleri hakkında genel değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Tez, giriş ve üç bölüm olarak düzenlenmiştir. Girişte Mısır kelimesinin anlamı ve Mısır'ın coğrafi mevkii hakkında yapılan kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Arkasından Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasına kadar Mısır'da cereyan eden tarihî hadiselerin hızlı bir akışı değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki faaliyetlerini ele almadan önce, Osmanlı'nın eyalet yönetimini oluşturan alt birimleri inceleyerek taşra yönetimine değinilmeye çalışılmıştır. İlerleyen aşamalarda Osmanlı'nın uyguladığı taşra yönetimini Mısır üzerinde nasıl uygulamaya koyduğunu ve sonuçları ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin merkezden uzak bir vilayeti nasıl yönettiği ve buraya kurduğu hükümet sistemini anlattıktan sonra bu bölüm tamamlanmıştır.

İkinci bölümünde, Mısır'ın sosyal hayatı incelenmiştir. Sosyal hayat içinde bu kadar devletin hâkimiyet sahası olmasından dolayı halk olarak da değişiklik gösterdiği gözlenmiştir. Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetinden evvel burada Memlûkler hüküm

sürüyordu ve böylesi bir durumun doğal bir sonucu olacaktır ki halkın çoğunluğu da Memlûklerden oluşuyordu. Memlûkleri ayrıntılı olarak inceleyerek tekrardan Mısır'da nüfuz sahibi olma mücadelesine değinilmeye çalışılmıştır. Memlûkler'den sonra bir diğer halkın, yani Hıristiyan kesime tabi olan Kıptiler'in tarihini incelenmiştir. Kıptiler'in Mısır'a gelişi, Hıristiyanlığı seçişi ve burada hüküm süren devletlerin bu halk ile mücadelelerini ayrıntılı şekilde ele almaya çalışılmıştır. Buna ilaveten Memlûkler ve Kıptiler'in dışında, Mısır'da yaşayan Ermeni-Yahudi ve diğer halklar da konuya dâhil edilmiştir. Mısır halkını ele aldıktan sonra Mısır'ın nüfusu ve sosyal tabakaları da ele alınıp bölüm tamamlanmıştır

Üçüncü bölümde ise Mısır'ın iktisadi hayatı incelenilmiştir. Mısır'ın iktisadi hayatında; üretimlerin yanında endüstrinin ve daha sonra Mısır'ın ticaret yolları ve ticaretini de inceleyip Mısır'a yaptıkları katkılar ele alınmıştır. Bunun yanında Mısır'ın para birimi de incelenip bölüm sonlandırılmıştır.

Bu çalışmamı hazırlamaya başlamadan önce konu alanımı ve sınırlarını belirleyen ve kaynak konusunda bana destek olan danışmanım Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ Hocama, tezimin düzenlenmesinde ve eksiklerimi gidermemde yardımcı olan Doç Dr. Orhan YAZICI Hocama; ayrıca başka kaynaklarda bana destek olan Doç. Dr. Recep ÖZMAN Hocama teşekkürlerimi borç bilirim.

Gülşen ULUKAYA

16.06.2017

ÖZET

Nil Nehri'nin hayat verdiği Mısır toprakları, ilk çağlardan bu yana ekonomik, kültürel ve üç kıtayı birbirine bağlayan ticaret yolları üzerindeki stratejik konumundan dolayı buralarda hâkimiyet kurmak isteyen devletlerin mücadelesine sahne olmuştur. Firavunlar Dönemi'nden itibaren sırasıyla Persler, daha sonra Roma-Bizans hâkimiyetine giren Mısır, ardından İslam Devletlerine ev sahipliği yapmıştır.

Mısır, Sultan I. Selim döneminde 1517'de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş ve bu yüzyıldan itibaren devletin en önemli eyaletlerinden biri haline gelmiştir. Mısır, ayrıca Osmanlı Devleti'nin ilk salyaneli eyaleti de olmuştur. Ancak bu eyalet merkezi otoriteden uzak olduğu için, eyaletin idaresi hususunda bazı güçlüklerle karşılaşılıyordu. Osmanlı Devleti, geleneklerine göre fethettiği ülkelerin eski nizamını gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra devam ettirmekteydi. Mısır için de aynı düzenlemeyi yapan Osmanlı, bunun yanında buranın uzaklığını da göz önüne alarak eski nizamını devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti, Mısır'ı fethettikten sonra buraya İstanbul'dan valiler göndermiş; gerektiğinde kanunnameler de çıkarılarak Mısır'ı idare etmiştir. Osmanlı'dan önce buraya hâkim olan Memlûkler, Osmanlı'nın zayıf düştüğü dönemlerde kuvvet sahibi olup eski etkinliklerini tekrar ele geçirmişlerdir. Bununla beraber Mısır, III. Selim döneminde 1798'de Fransızlar ve ardından 1802'de İngilizlerin saldırılarına uğramıştır. 1805'te bölgeye vali olarak gönderilen Kavalalı Mehmed Ali Paşa, burada yönetimi ele geçirmiş ve Mısır onun yönetimi altında uzun süre kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Osmanlı Devleti, Saliyane, Nil Nehri, Memlûkler

ABSTRACT

Because of the economic, cultural reasons and its strategic location on the trade routes connecting the three continents, since the early ages, Egyptian lands had been the scene of the struggle of the states trying to dominate the region. From the Pharaohs Period onwards, after the Persian and Roman-Byzantine Empires sovereignty respectively, these lands went under the domination of Islamic States.

Egypt went under the rule of the Ottoman Empire during the reign of Sultan Selim I. in 1517, and became one of the most important states of the Empire. Egypt was also the first tax-giving (saliyaneli) province of the Ottoman Empire. However, as the country was far from the Capital, some difficulties were encountered regarding the administration of the province. Ottoman Empire, according to its traditions, after the necessary arrangements had been made, maintained the old state and law order of any conquered country. Having made the same arrangements for Egypt, by taking into consideration the distance of its place, the Ottomans gave some privileges to the country's administration.

After conquered by Ottomans, the governors of the Egypt were sent from Istanbul and this Northern African Country were administrated according to the Turkish codes. The Mamluks, who ruled Egypt before the year of 1517, have regained their old dominance over the weak periods of the Ottoman Empire. Egypt, however, was attacked by French in 1798 and by British navies in 1802. Both offensives were conducted during the reign of Sultan Selim III. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, who was sent from Istanbul by Ottoman administration as governor of the State in 1805, took over the administration of Egypt and declared its independence. The country then was under his rule for a long time.

Key Words: Egypt, Ottoman Empire, Tax-giving, Nile River, Mamluks

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	III
ÖZET	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	20
MISIRDA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN KURULMASI	20
1.2-SANCAK İDARESİ	22
1.3- EYALET (BEYLERBEYLİK) VE İDARESİ	23
1.3.1-SALYANELİ (YILLIKLI) EYALETLER.....	24
1.3.2-SALYANESİZ (YILLIKSIZ) EYALETLER	25
1.3.3-İMTİYAZLI EYALETLER	25
1.3.4-BEYLERBEYİNİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI	26
2-MISIR'DA OSMANLI İDARİ TEŞKİLATININ KURULMASI.....	27
2.1-VİLAYETLER (KEŞUFİYETLER).....	28
3-XVI. YÜZYILDA MISIR BEYLERBEYLİĞİ	28
3.1- MISIR BEYLERBEYLİĞİNİN TAYİNİ	29
3.2-MISIR BEYLERBEYLİĞİNİN GÖREVLERİ	30
3.3-MISIR BEYLERBEYLİĞİNİN YARDIMCILARI	32
3.4- MISIR BEYLERBEYLİĞİNİN GÖREV SÜRELERİ.....	34
3.5- MISIR BEYLERBEYLİĞİNİN AZLI.....	35
3.6-OSMANLININ MISIRDA KURDUĞU HÜKÜMET SİSTEMİ	35
İKİNCİ BÖLÜM.....	41
OSMANLI DÖNEMİ MISIRDA SOSYAL YAPI VE SOSYAL HAYAT.....	41
1-MISIRIN SOSYAL YAPISI.....	41
1.1-NÜFUS VE SOSYAL TABAKALAŞMA.....	41
1.1.1-MEMLÛKLER.....	42
1.1.2.1-KIPTİ TAKVİMİ	56
1.1.2.2- DİNİ HAYAT.....	57

1.1.2.3- AYINLER.....	57
1.1.2.4- İBADETLER	57
1.1.2.5- SOSYAL HAYAT.....	58
1.1.3-ERMENİLER	58
1.1.4-YAHUDİLER.....	58
1.1.5-SUDANLILAR.....	59
1.1.6- MAĞRİBLİLER.....	59
1.1.7- DİĞER YABANCI MİSİR HALKLARI	59
2-MİSİRDA SOSYAL HAYAT.....	60
2.1-MÜSLÜMANLARIN DİNİ VE KÜLTÜREL HAYATI	60
2.2-GAYRİMÜSLİMLERİN DİNİ VE KÜLTÜREL HAYATI	61
1.1-TAHİL	62
1.2-KETEN	63
1.3-PAMUK.....	63
1.4-ŞEKER KAMIŞI	64
1.5-MEYVE	64
2-HAYVANCILIK.....	64
3- MİSİRDA SANAYİİ	64
3.1.-KETEN	65
3.2-PAMUK VE YÜN.....	66
3.3-ÇÖMLEKÇİLİK	66
3.4- EYER VE SEMERCİLİK	67
4-MADENLER VE MADENCİLİK	67
4.1-MADENİ EŞYA ÜRETİMİ.....	67
5-MİSİRDA TİCARET	67
5.1-MİSİRDA TİCARİ YOLLAR.....	67
5.1.1-AKDENİZ TİCARİ YOLLARI	68
5.1.2-KIZILDENİZ TİCARİ YOLLARI.....	68
5.1.3-MİSİRDA TİCARİ HAYAT	68
6-MİSİRDA PARA VE FİYATLAR.....	73
SONUÇ	77

KAYNAKÇA.....	80
----------------------	-----------

GİRİŞ

Mısır adının nereden geldiği ve nasıl türediği üzerinde çeşitli görüşler vardır. Bunlardan biri; çivi yazılı tabletlerde görülen haliyle *Mısri/Musrî/Musur* ve İbranice belgelerde *Misrayim* ismi ile geçen *Mısır*, Proto-semitik masôr (sur, kale) kelimesinden geldiği sanılmaktadır. Günümüzde ise batı dillerinde kullanılan Egypt'in de başşehir Memfis'in eski Mısır dilindeki ilk adı olan *Hakuptah/Hikuptah*'tan geldiği düşünülmektedir.¹ Mısır kelimesiyle ilgili dile getirilen bir başka görüş ise *Mısr*, halk dilinde *Maşr*, Sami kökenli bir kelime olduğu yönündedir. Mısır isminin İslam Devletleri döneminde kullanımına baktığımızda ise, İbranilerin kullandığı *Misrayim* isminden gelmiş olduğu yönündedir. Ancak Beni İsrail'in burayı, bu isimle adlandırmalarının sebebi tam olarak bilinmemektedir. Mısır isminin eski Mısırlılara göre kullanımı ise; *Hâm* idi. *Hâm* ismi ise, Beni İsrail'in kutsal topraklarında Nuh'un evlatlarından birisinin adı olarak bilinmektedir. *Ham* ismi; Kıpti lisanında siyah manasını ifade edip Beni Nuh'un teninin renginden çok, Mısır toprağının bu renkte olmasından dolayıdır. Eski Mısırlıların ise Mısır'a verdikleri adlar; *Kemet* yani kara topraktır. Mısır'ın dışında kalan verimsiz, uçsuz bucaksız çöle ise *Desheret*, yani kızıl toprak adını vermişler ki bu kelime de anlam olarak batı dillerinden çöl anlamında *desert* olarak geçmektedir.² Bunun dışında Mısırlıların kendi ülkelerine, *Towy*³ ("iki ülke": Aşağı ve Yukarı Mısır) ve *To*⁴ adları ile ifade etmişlerdir. Bu isimler ise *toprak* demektir ve ülke anlamına da gelmekteydi.

İlk çağlardan başlayarak coğrafi ve jeo-stratejik konumu dolayısıyla önemli bir konuma sahip bulunan Mısır, tarih boyunca yabancı güçler tarafından sürekli saldırıya uğramıştır. Ayrıca Nil vadisine dayalı ekonomik ve kültürel bir bütünlüğe sahip olması, üç kıtayı birbirine bağlayan ticaret yolları üzerindeki stratejik konumunun yanı sıra, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla tarih boyunca artan önemi

¹ Yusuf Ziya Özer, **Mısır Tarihi**, (82.Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.7; Hilal Görgün, "*Mısır*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXIX, Ankara 2004, s.555

² Sevda Özkaya Özer, **Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2007, s.1

³H. Görgün, a.g. mad., 2004, s. 555

⁴ Y. Z. Özer, a.g.e. 1987, s.7

bir kat daha artmıştır.⁵ Buna ilaveten Akdeniz üzerinden Afrika içlerine ve Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusuna açılan bir kapı olmasından kaynaklanan jeo-stratejik konumuyla tarih boyunca değişik kavimlerin hâkimiyet mücadelesine de sahne olmuş bir bölgedir.⁶

Coğrafi konum olarak Mısır'ı daha ayrıntılı incelediğimizde Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının ortak denizi ve eski uygarlıkların kaynağı olan Akdeniz'in güneydoğu kıyısında bulunduğu görülmektedir. Mısır'ın coğrafyasını bir başka yönden ele aldığımızda ise yine eski uygarlıkların merkezi sayılan Suriye, Mezopotamya ve Anadolu ile birlikte Ön Asya coğrafi alanı içinde olduğu görülmektedir. Bu özelliklerden dolayı da Mısır ilk çağlardan bu yana önemini hep arttırmıştır.⁷

Mısır'a, keskin çelişkilerin ülkesi de denilebilir. Daha soğuk kuşak ile daha sıcak tropikal kuşak arasındaki sınır üzerinde coğrafi olarak konumlanan Mısır, aşırı sıcak, kuraklık ve rüzgârın egemen olduğu büyük Afrika Çölünün bir bölümünü oluşturur. En sert kayaları parçalayan zorlu iklim koşulları, araziye bitki örtüsünden yoksun bırakarak çıplaklaştırır. Mısır, sıcak ve neredeyse hiç yağış olmayan bir iklime sahipti ve sahip olmaya devam ediyor. Ülkeye düşen yıllık ortalama yağış miktarı sadece 10 milimetre küptür; yağışın önemli bir kısmının görüldüğü Mısır'ın Akdeniz kıyıları boyunca bile yıllık ortalama yağış miktarı 200 milimetre küpü geçmez. Nil Nehri, bu engin çölün içinden geçerek akar.⁸

Herodot'un Mısır'ı anlattığı eserinde "Kıyıda Heliopolis'e kadar iç kesimlerde Mısır geniştir; düz suya doymuş balçık. Kıyıda içeri Heliopolis'e giden yolun uzunluğu aşağı yukarı Atina'da on iki tanrı sunağı ile Pisa'daki Olympos Zeus'u tapınağı arasındaki yol kadardır. Heliopolis'ten sonra içerilere doğru Mısır daralır. Bir yanını Arap dağları sıkıştırır, bunlar kuzeyden güneye ve Notas rüzgârı bölgesine doğru uzanırlar, sonra gene karadan Erythreia adındaki deniz doğrultusunda giderler;

⁵ Ahmet Ali Bayhan, **Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 1994, s. 6

⁶ Uğur Ünal, **Osmanlı Belgelerinde Mısır**, Seçil Ofset, İstanbul 2012, s.5; Mısır coğrafyası için ayrıca bkz: Erik Honrung, **Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi**, (Çer: Zehra Aksu Yılmaz), (1.Baskı), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2003, s.9

⁷ Ersal Yavi- Necla Yazıcıoğlu Yavi, **Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Mısır**, (4. Baskı), Yazıcı Yayınevi, İzmir, Temmuz 2001, s.9

⁸ Douglas J. Brewer- Emily Teeter, **Mısır ve Mısırlılar**, (çev. Nihal Uzan), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011, s.19

Memphis piramitleri için açılan taş ocakları buradadır.” “Libya yanında da Mısır, öbür yanda olduğu gibi bu dağ ile ayrılmıştır, buralar piramitlerin bulunduğu taşlık yerlerdir; taş taşın üstünde kum; güneye doğru uzanan Arabistan dağına paralel çizer.”⁹

Mısır'ın doğu ve batı olarak iki kısma ayrıldığı dile getirilen bilgiden yola çıkılarak bu ayrılmayı Katarakt'tan Akdeniz'e dökülen yer sabit alınarak; batı kısmı Libya'ya, doğu kısmı ise Asya'ya ait olduğu söylenmiştir. Bu iki bölgenin coğrafyası belirlendikten sonra kuzeye “Delta”, güneye “Vadi” denilmiştir. Bu coğrafi bölünmeler, doğal yapıyla birlikte ilk çağlardan bugüne kadar Mısır'ın kültür, tarih ve ekonomisi üzerinde çok belirleyici olmuştur. Kuzeyde, yani *Aşağı Mısır*'da yer alan ve eski Mısırlıların büyük yeşil sıfatı ile ifade ettikleri *Delta Bölgesi*; hem Afrika, Asya ve Avrupa'yı Doğu Akdeniz'de birleştiren bir noktada yer almış, hem de buradaki büyük kent ve limanlara, sulak, bereketli ve geniş tarım alanlarına ev sahipliği yapmıştır. Mısır'ın güneyde bulunan diğer bölümü *Yukarı Mısır* ya da diğer bir ifade şekli ile *Vadi Bölgesi*, Nil vadisinin güneydeki Assuan'dan (Asvan) Kahire'ye kadar olan sınırları içindeki dar yeşil bölgeler dışında, kıraç kayalar ve geniş çöl alanlarıyla kaplı olan bölgedir.¹⁰ Yani kısaca ifade edileceği gibi, doğa Mısır'ı ikiye bölmüş; biri Akdeniz Mısır'ı, diğeri Afrika Mısır'ıdır. Her iki Mısır bölgesinin varlığının en önemli sebebi ise Nil nehri ve güneştir.

Mısır kuzeyde düz ve kumlu, güneyde dağlık ve kayalık bir çölün ortasında sürekli doğanın tehdidiyle karşı karşıyadır. Ancak Nil Nehri'nin her yıl alçalıp kabaran sularıyla sulanması ve beraberinde zengin ürünlerle dolup taşan, bereketli toprakları sayesinde verimini hep arttırmıştır. Nil'in varlığı ile Mısır da bir kum çölü olmaktan kurtulmuştur. Kısaca Nil, Mısır'daki tüm canlıların, doğanın can damarı olmuştur.¹¹ Nil'in Mısır için ne kadar önemli olduğunu Herodot eserinde “Bu ülkenin en büyük bölümünü Mısırlılar, bana öyle geliyor ki sular üzerinde kazanmışlardır, (...) beş ağzı olan Nil'in büyüklük bakımından bir tek ağzı ile bile ölçüştürülemez.”¹² Sözleri ile ifade etmiştir. Nil nehri, Haziran ayında sularının en alt seviyeye çekilip Ekim ayında en

⁹ Herodotes, **Tarih**, (Çev:Müntekim Ökmen), (IX. Basım), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2012, s.120-121

¹⁰ E. Yavi- N. Yazıcıoğlu Yavi, a.g.e. 2001, s.9

¹¹ Y.Z. Özer, a.g.e. 1987, s. 9

¹² Heredotos, a.g.e. 2012, s.122

yüksek seviyeye ulaşmasıyla alçalıp kabarmaktadır. Suyun en yüksek seviyeye ulaşmasıyla toprak en verimli zamanına ulaşır. Yani Nil sularının en yüksek seviyeye gelmesi demek Mısırlıların bayram etmesi demektir.¹³

Mısır'ın Nil vadisi sayesinde bu kadar verimli toprağa sahip olmasının sonucu olarak bölgede yetiştirilen ürünler çeşitlilik göstermiştir. Mısır'da yetiştirilen ürünlere genel olarak baktığımızda ziraat ürünlerinden buğday, arpa, keten, pamuk, şeker kamışı, pirinç, ipek, bakla bezelye ve yonca gibi ürünler yetiştirilmiştir. Ayrıca portakal, zeytin, limon vb. ürünler de yetişmektedir. Mısır'da tarım daha öncelik olduğundan, ormanlar yerine Nil'in ulaştığı tüm alanlar neredeyse bağ, bahçe olarak kullanılmıştır. Ancak Nil'in ulaşmadığı yerler ise çöl olarak kalmıştır.¹⁴

Nil vadisinin coğrafi durumu, ona Mezopotamya üzerinde büyük üstünlük sağlıyordu. Nil vadisinin iki kıyısındaki dağlar, yapılarda kullanılan taşlar (granit, bazalt, kalker) bakımından zengindi.¹⁵ Mısır, ilk çağlardan itibaren Nil vadisine dayalı ekonomik ve kültürel bir bütünlük ve süreklilik göstermesinin yanında, ayrıca üç kıtayı birbirine bağlayan ticaret yolları üzerindeki stratejik konumunun etkisiyle tarih boyunca pek çok devletin egemenliği altına girmiştir. Mısır'da siyasi birliğin sağlandığı ve ilk kralın yönetimi üstlendiği Firavunlar Dönemi yaklaşık M.Ö. 3150'li yıllarda başlayıp, 2500 yılı aşkın bir süre devam ederek Perslerin yönetimi ele geçirdiği M.Ö. 525 yılına kadar uzanmıştır. M.Ö. 322'ye kadar süren Pers dönemini kronolojik sırasıyla; İskender/Grek dönemi (M.Ö. 332-638) ve İslam Etkisindeki Dönem izlemiştir. 642 yılında Amr. b. Âs komutasındaki Müslümanlar tarafından ele geçirilen Mısır, sırasıyla; Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşîdiler, Fatimiler, Eyyûbiler, Memlûklüler ve Osmanlılar idaresinde yönetilmiştir.¹⁶

Mısır'ın ilkçağlarında, Paleolitik ve Mezolitik ve ardından gelen M.Ö. yaklaşık 6000-4600 yılları arasını kapsadığı tahmin edilen Neolitik çağ (yeni taş devri) takip

¹³ D. J. Brewer- E. Teeter, a.g.e. 2011, s.19-20

¹⁴ S. Özkaya Özer, a.g.t. 2007, s.3-4

¹⁵ V. Diakov-S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi**, (Çev: Özdemir İnce), (Birinci Basım), V Yayınları, Ankara Mayıs 1987, s.134

¹⁶ Ayhan Ceylan, **Osmanlı Taşra İdari Tarzı Olarak Eyalet-i Mümtaze ve Mısır Uygulaması**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s.35

etmiştir.¹⁷ Neolitik Çağ'ın yayıldığı ve gelişme gösterdiği alanlar Orta Mısır'da ve Delta Bölgesinin hemen güney bölgesi olarak belirlenmiştir. Neolitik medeniyet iki ayrı tarzda gelişmiştir. Bu gelişme alanlarının etnik veya tarihi bir sebeple olduğu düşünülmektedir. Bu dönem ayrıca Mısır'ın kendine has din ve sanat hayatının filizlenmeye başladığı dönem olarak da görülmüştür.¹⁸ Mısır prehistoryasındaki insanlar, vadinin o sıralar vahalar bulunan ve tarlalar için gerekli suyu sağlayan dağ sellerinin aktığı çevre kesimine yerleşmişlerdi.¹⁹

M.Ö. III. yüzyılda yaşayan Mısırlı tarihçi-rahip Manethan, *Aigyptiaka* adlı eserinde Aşağı ve Yukarı Mısır'ı tek krallık altında birleştirenin Tinis Kralı Menes (Narmer) olduğunu belirtirken aynı zamanda hanedanlar devrini de bu kralla başlatır. Manethan bu eserinde 3000 yıl gibi uzun bir döneme yayılan hanedanlıklar dönemini; eski, orta ve yeni krallıklar adı altında üç bölüme ayırmış ve bu bölümleri de kendi içinde çeşitli alt bölümlere ayırmıştır. Mısır'da birliğin sağlandığı ilk dönemler hakkında eldeki belgelerin yetersiz olmasına karşın, yine de kralların teokratik-otokratik yönetimlerinin başlaması, Mısır uygarlığının başlangıcı kabul edilmektedir.²⁰

Dinî, siyasî, idarî, adlî ve askerî yetkileri şahsında toplayan firavun yönetimindeki Mısır, yukarı ve aşağı olmak üzere ikiye ayrılmakta, bunlar da eyaletlere bölünmekte ve başlarına birer yönetici atanmaktadır. Firavunun, ailesi veya kendisine yakın kişiler arasından tayin ettiği bu yöneticilerin; bayındırlık, tarım, yargı, dini ve vergi toplamak gibi sahalarda yetkileri bulunmaktadır. Bunun yanında eyaletlerde çeşitli görevlerden oluşan bir meclis oluşturulmuştur.²¹ Firavunlar döneminden kalan mezarlar, kesin bir servet ve toplumsal durum eşitsizliğine tanıklık etmektedir. Basit insanlar, son derece gösterişsiz eşyaları kapsayan sıradan çukurlara gömülürken; kral ve senyörlerin mezarları gerçek bir sanat eseri konumundaydı.²² II. Ramses zamanında Hititlerle yapılan Kadeş Savaşı sonrasında dünyanın ilk yazılı antlaşması sayılan antlaşma imzalanmış ve bu savaş sonunda Suriye'nin yarısı ele geçirilmiştir.²³

¹⁷ D. J. Brewer- E. Teeter, a.g.e. 2011, s.34

¹⁸ H. Görgün, a.g. mad. 2004, s.555

¹⁹ V.Diakov- S.Kovalev, a.g.e. 1987, s.137

²⁰ H. Görgün, a.g. mad. 2004, s.555

²¹ A. Ceylan, a.g.e 2014, s.36

²² V. Diakov-S Kovalev, a.g.e. 1987, s.141

²³ H. Görgün, a.g. mad. 2004, s.556

M.Ö. 525'ten sonra Mısır'ın Pers hâkimiyetine geçtiği görülmüştür. Perslerden sonra M.Ö. 332'de Büyük İskender Mısır'a girmiş ve Persleri yıkarak burayı ele geçirmiştir. Kısa süre sonra Büyük İskender'in ani ölümü üzerine generallerinden Ptolemais Soter bölgeyi yönetmiştir. Bu generalin dönemine Ptolemaioslar Dönemi denmiştir. Bu dönemde Mısır ve Yunan gelenekleri birbirine girmiş ve Mısır'da yeni bir kültür akışı oluşmuştur. Bu dönemde Akdeniz ile yakın ilişkiler kurulduğu görülmektedir. Akdeniz ile yakın ilişkilerden dolayı başkent, İskender'in kurduğu şehir olan İskenderiye'ye taşınmış ve bu şehir ünlü bir ticaret şehri olmuştur. Buraya bir de İskenderiye Kütüphanesi kurulmuş ve ayrıca dünyanın yedi harikaları arasındaki İskenderiye Feneri inşa edilmiştir. Ptolemaioslar Döneminde Mısır toprakları Kuzey Afrika, Güney Suriye, Kıbrıs, Ege Adaları, Kilikya ve Marmara'ya kadar olan bölgede birçok Anadolu'nun birçok sahil şehrine kadar uzamaktaydı. M.Ö. 195'te Selevkoslar'ın saldırıları sonrasında Romalıların desteği ile kurtulurken bir süre sonra Roma hâkimiyetine geçmiştir. Roma'nın hâkimiyetine geçtikten sonra bir eyalet haline gelen Mısır, hem stratejik konumu hem de verimli toprakları sayesinde Roma'nın önemli bir eyaleti haline gelmiştir. Mısır, Roma hâkimiyetine girdikten sonra Hıristiyanlık ilk önce İskenderiye Yahudileri daha sonra bütün halk tarafından kabul edilmeye başlanmıştır. Ancak Roma İmparatorluğu 395'te ikiye ayılınca Mısır Doğu Roma'ya yani Bizans'a bağlanmıştır.²⁴

Bizans İmparatorluğu döneminde Mısır, Praefectus Augustalis unvanlı bir valinin yönetiminde altı idari birime ayrılmıştır. Bu dönemde resmi dil Grekçe iken, ayrıca halk arasında yaygın olarak Kıptice de konuşulmuştur. Mısır; Bizans'ın tahıl ihtiyacını karşıladığından en önemli vilayetler arasında sayılmıştır. Buradaki valinin en büyük görevi bu tahılları başşehir Konstantinopolis'e taşımaktı. Mısır'ın eyalet merkezi İskenderiye, Roma döneminde Roma'dan sonra ikinci önemli şehirken; Bizans döneminde ise İstanbul'dan sonra ikinci önemli şehir konumuna gelmiştir. Önemli bir ticaret şehri olan İskenderiye, ticaret yolları güzergâhı üzerinde olmasından dolayı hem Mısır için hem de Bizans için çok önemliydi. Bizanslı tacirler bu yolu kullanarak

²⁴ H. Görgün, a.g. mad. 2004, s.557

Kızıldeniz'e açılıyorlar ve böylece ipek ticareti yapabiliyorlardı. Ayrıca buradan da İskenderiye Limanı'na ticaret malları taşıyorlardı.²⁵

Arapların ikinci halifesi Ömer döneminde, Amr b. el-As kumandasındaki Arap orduları 639'da Mısır'ı fethetti.²⁶ Mısır, o zamanlar, başkent İskenderiye'de ikamet eden bir valinin yönetiminde, Bizans İmparatorluğu'nun bir eyaletiydi. Mısır'ın sakinleri, Kıptiler olarak bilinen Monofizit Hıristiyanlığı benimsemişlerdi, Monofizit mezhepleri sapkın kabul eden ve onlara da sapkın muamelesi yapan Melkit Hıristiyan Bizanslılardan farklıydı. Bu fark, İsa'nın doğası üzerindeki anlaşmazlıktan kaynaklanıyordu. Kıptiler onun ilahi doğasına inanırken, Bizanslılar onun hem insan hem de tanrısal olduğuna inanıyorlardı. Bunun dışında; Mısırlılar, Bizanslılar ile en büyük rakipleri olan Sasanî İmparatorluğu arasındaki sonu gelmez savaşların gerektirdiği masrafları karşılamak üzere yüklenen ağır vergilerden başka, yönetenlerinin elinden dinsel ayrımcılığa ve eziyete de uğradılar. Kısacası Mısır halkı, kendi ülkelerindeki Bizans hâkimiyetinden ve omuzlarına yüklenen sapkınlık isnadından hoşnutsuzdu; ayrıca ağır vergi yükünden de fazlasıyla rahatsızlık duyuyordu. Halkın yönetenlerine yabancılaşması, yönetenler ile yönetilenler arasındaki dil, din veya etnik farklılıklar yüzünden bu döneme de damgasını vurmuştu. Hükümetin etkili, yönetimin de adil olduğu zamanlar, bu türden yabancılaşma halk açısından fazla önem taşımayabilir fakat kötü yönetim ve sömürü dönemlerinde daha büyük önem kazanması kaçınılmazdı.²⁷

Müslümanların Mısır'ı fethetme sebebi olarak ise yeni İslam Devletinin kurulması gereği Bizans'a ait bu toprakların tehlike arz ediyor olmasıydı. Bunun yanında bol hububat yetiştirmesinden dolayı çok uzaklarda olan Suriye ve Irak'a göre daha cazip gelmekteydi. Bundan dolayıdır ki Müslümanlar Mısır'ın fethini gerekli görmüşlerdir.²⁸

²⁵ Casim Avcı, "Mısır", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIX, Ankara 2004, s.558

²⁶ Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, **Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne**, (Çev: Gül Çoğalı Güven), (Birinci Basım), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Mayıs 2010, s.1

²⁷ A. L. S. Marsot, a.g.e. 2010, s.1

²⁸ C. H. Becker, "Mısır", **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, (3.Baskı), Milli Eğitim Basımevi, C. VIII. İstanbul 1979, s.219

Mısır'ın yerli halkı, Bizanslı efendilerine karşı yeni fatihlerle işbirliği yaparak ülkenin kapılarını açmalarında onlara yardım ettikleri için Müslümanlar Mısır'ı kolayca fethetti. Mısırlılar, Arapların yönetiminin Bizanslılarından daha hoşgörülü olacağına ve vergi yüklerinin azalacağına inanıyorlardı. O dönemde, imparatorluk diğer cephelerde Araplarla savaşmakla meşgul olduğu ve 636'da Suriye vilayetlerini Araplara kaptırmış olduğu için Mısır'daki Yunan varlığı görece zayıftı ve bu da Mısır'ın Arapların eline geçmesinde belirleyici oldu. Hz. Ömer, "Haraç ganimetten iyidir, daha uzun sürer" dediği için o dönemde yaygın olan yağmalama, halkını köleleştirmek yerine Mısır haraç ödeyen bir ülke haline getirildi. Mısır'ı fetheden As, buranın Müslümanların bir eyaleti olmasını sağlarken kendisi de Mısır'ın valisi olmuştur.²⁹

Mısır'ın tamamı Arap İmparatorluğu'na katıldıktan sonra kendilerine tanınan tercih hakkı ve gösterilen hoşgörüle nüfusunun çoğunluğu Hıristiyan kalmış ve kendi dillerini muhafaza etmişlerdi. Başkent, İskenderiye'den daha merkezi bir mevkie taşınmış ve Fustat (çadır) adı verilen ve bugünkü Kahire'nin birkaç kilometre güneyinde yer alan yeni bir kent, başkent olarak inşa edilmiştir.³⁰

Amr b. As, Mısır valisi olduktan sonra askerî düzenlemeleri yanında iktisadi ve idari alanlarında düzenlemelere gitmiştir. Tarım ürünlerini arttırmak için sulama kanalları açtırdı. Ayrıca bu sulama kanallarından Halicü Emiri'l-Müminin, Babilan ile Süveyş (Kulzüm) Limanlarını birbirine bağlayarak Hicaz'ın su ihtiyacını karşıladı. Mısırlılardan hiçbir şekilde toprak müsaderesi yapılmadı ve Halife Ömer, savaşçı kuvvetlerini yabancı topraklara kaptırma korkusuyla herhangi bir Arap'ın Mısır'da toprak sahibi olmalarını şiddetle yasakladı.³¹

Halife Ömer 644'te ölünce yerine geçen Osman, Amr'ın Mısır'ın ferasetli yönetimini merkezileştirmek istemiş ve bu yönetimini sona erdirerek kardeşi Abdullah b. Sa'd Ebu Serh'i Mısır valisi yapmıştır. Serh 654'te Bizanslıları yendikleri Zatü's-Savari Savaşı'nda kullanılan donanmayı kurmuştur. Mısır Valisi Serh, Bizanslılar ve Nubeliler'e karşı sürdürdüğü başarılı politikayı maalesef Mısır'ın yönetiminde gösterememiştir. Serh başşehir'de vergileri arttırmakla beraber bazı düzenlemelere

²⁹ Cengiz Tomar, "Mısır" **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIX, Ankara 2004, s.559

³⁰ A. L. S. Marsot, a.g.e. 2010, s.2-3

³¹ C. Tomar, a.g. mad. 2004, s.559

gitmişti. Bununla beraber bu bölgelere yerleşen Arapların baskıları da huzursuzluğu iyice arttırmıştır. Artan bu huzursuzluk sonucunda Ocak 656'da çıkan isyanda Hz. Osman şehit edilmiştir.

Hz. Ali döneminde Mısır eski huzursuzluğunu sürdürmeye devam ediyordu ve muhalefetin merkezi konumu durumuna gelmişti. Bu huzursuzluğun artması üzerine bölgedeki Emeviler'e karşı sert önlemler alınmaya başlandı. Bu sert önlemler sonunda Osman'ın kuzeni ve Suriye valisi Muaviye b. Ebu Süfyan, şehit edilen Halife Osman'ın intikamını almaya karar verdi ve Amr b. As'dan yardım alarak, 658 yılında yapılan savaşı kazandı. Muaviye halife olarak Ali'nin yerini alırken Amr'a da Mısır valiliği ile tüm gelirlerini ihsan etti.³²

İslam topraklarında merkezdeki çatışmalar Mısır'da da etkisini göstermiş, Sünniler ve Şiiler arasında mücadeleler başlamıştır. Mısır'da yaşayan Kıptiler de bu mücadeleye katılarak vergilerin ağırlığından dolayı ayaklanmışlardır. 725'te arttırılan haraçlar yüzünden çıkan isyanlar sonucunda bu bölgelere Suriye'den Arap kabileleri getirilip yerleştirildikten sonra bir süreliğine isyanlar bastırılıp istikrar ortamı sağlanmış; ancak Halife Hişam b. Abdümelik'in 743 yılında ölmesi üzerine istikrar tekrar bozulmuştur. Emeviler'in son yılları bozulan istikrar sonrasında merkezi otorite sona ermiş ve Kavs kabileleriyle Cündlüler ve Hafsiyyeler arasındaki nüfuz mücadeleye geçmiştir. Emevî hükümdarlarının sürdürdüğü politika, imparatorluğun eyaletlerindeki iç sorunları çözmekten hep geri durmuş, dikkati bu tür sorunlardan saptırmak üzere ya baskıya başvurmuş ya da askeri genişlemeye yönelmişti. Böylelikle, imparatorluk içindeki çatışmanın asıl kaynağına hiç inilmedi ve bu tür sorunlar kendi haline terk edildi. İmparatorluk çatısı altındaki çatışmalar çoğunlukla adaletsiz vergilerden ve artan sömürüden kaynaklandı. Abbasiler Dönemi 750 yılında Yukarı Mısır'daki Busir mevkiinde Emevilerle girdiği savaş sonunda II. Mervan ölümüyle başlamıştır. Abbasiler, Mısır'ı ele geçirdikten sonra buraya ilk önceleri Horasanlı valiler göndermişler ayrıca Emeviler'in memurlarını da istihdam etmişlerdi. Abbasiler bu bölgeye gönderdikleri valileri sık sık değiştiriyordu. Bu valilerin görevi buradaki gelirleri yollanmaktı ve bunun için de garanti veren senetler- damanlar aldılar. Halife Mehdi-Billâh döneminde vergilerin artırılması üzerine çeşitli isyanlara yol açmıştı.

³² A. L. S. Marsot, a.g.e. 2010, s.4-5

Çıkan bu isyanlar yüzünden valiler sürekli değişmiş ancak gelen valiler de vergileri artırıncaya isyanlar iyice artmış hatta valileri öldürme noktasına kadar gelmişti.³³ Vilayette isyanlar ancak Suriye birliklerinin yardımı ile bastırabilinmiş ve düzen sağlanmıştı. Halife Hârûnürreşid döneminde de vergilerin artırılması devam edince yine isyanlar başlamış ve her gelen vali beraberinde getirdiği birlikle isyanı bastırmıştır.

828'de Abbasiler idari yönetimde değişikliğe gitmiş ve valiler artık batı bölgelerinden mesul olan eyalet valileri tarafından tayin edilmiştir.³⁴ Eyaletlerin yönetiminde olan bu değişiklik Abbasiler'in yıkılma sürecini başlatmıştır. Devletin batı eyaletleri ve beraberinde Mısır, bu uygulama sonunda Halife Me'mûn'un kardeşi Mu'tasım-Billâh tarafından 828-833 yılları arasında yönetilmiştir. Mu'tasım Billâh halifeliği ele alınca, Abbasi Hanedanının o dönemki Müslüman başkenti olan Bağdat'ta iktidarı ele geçirmiş olan Türk oligarşisinin üyelerine 834'ten itibaren Mısır'ı askeri mülkiyet (ikta) olarak vermiş ve Eşnas et-Türkî'yi Mısır valisi tayin etmiştir (834).³⁵ Mısır valileri artık Araplardan Türk askeri beylerine geçmişti ve böylece Mısır yönetimi artık Türk valilerin hâkimiyetinde yeni bir döneme başlamıştı. Mısır'ın son Arap kökenli valisi olan İshak döneminde (852-856) sahil bölgelerinin Bizans saldırıları ile karşı karşıya kaldığı ve bu saldırı sonucunda birçok esir verdiği görülmüştür. Mısır'da artan isyanlar sonucunda halife buraya birlikler gönderip bastırmaya çalıştı. Bu birlikler Türklerden oluşuyordu. Son olarak Halife Me'mun döneminde önemli kumandanlarından olan Ahmet b. Tolun 868'de Mısır'a vali olarak gönderilmişti. Yetenekli, eğitilmiş ve zeki bir yönetici olan Tolun, elindeki geniş imkânlardan faydalanarak ve Abbasilerin zayıflamasını bildiğinden, önce otonom ardından Mısır'da bağımsız bir devlet kurmuştur. Ahmed b. Tolun sadece resmi olarak hutbelerde Abbasi halifelerinin ismini okuturken bir miktar da Bağdat'a vergi göndermenin dışında başka bir etkisi kalmadı.³⁶

Ahmed b. Tolun, 879-880 yılında halifeye bağlılığını göstermek adına Ahmedî veya Tolûnî dinarı denilen sikkeleri darp ettirdiği zaman halifenin adını da yazdırmıştır.

³³ C. Tomar, a.g. mad. 2004, s.559

³⁴ C. Tomar, a.g. mad. 2004, s.559

³⁵ A. L. S. Marsot, a.g.e. 2010, s. 6

³⁶ C. Tomar, a.g. mad. 2004, s.559-560; A. L. S. Marsot, a.g.e. 2010, s.6

Ahmed b. Tolun, Suriye ve Filistin'i ele geçirip kendi adına para bastırarak bağımsızlık alametlerini gösterince halife Muvaffak-Billâh'ı kızdırmış ve Ahmed b. Tolun'u valilikten azletmiştir. Ahmed b. Tolun bu olanlardan sonra Abbasiler'le tüm bağlarını koparıp bağımsızlığını ilan etti.³⁷ Tolunoğulları devrinde Mısır'da ekonominin canlandığı görülmüştür. Ziraat'ın gelişmesi için sulama işlerine ağırlık verilmiş, ekilebilir araziler çoğaltılmaya çalışılmış ve yeni su kanalları açılmıştır. Ayrıca ziraatın yanında Mısır'da dokumacılıkla beraber el sanatları da gelişmiştir. Ticarete de önem veren Tolunoğulları iç ve dış ticarete önemli ölçüde ilerleme kaydedilmiştir. Ahmed b. Tolun, Mısır'ın bulunduğu coğrafi konumun ticaret yolları üzerindeki önemini bildiğinden taşıma amaçlı birçok ulaşım aracı yapılmıştır. Ayrıca Asvan bölgesi de önemli bir ticaret merkezi olmuştur.³⁸

Ahmed b. Tolun'un ölmesinden sonra Abbasi halifesi Mısır'da kaybettiği otoriteyi tekrar alabilmek için Dımaşk Valisi Muhammed b. Tuğç'ı görevlendirmiştir. 939'da Halife Razi-Billâh'ın Muhammed b. Tuğç'a "İhşîd" unvanını vermesiyle Mısır'da "İhşîdiler" dönemi başlamıştır.³⁹ İhşîdiler otonom bir devlet olma özelliğini Abbasilere bağlılığıyla hep devam ettirmişlerdir. Bu bağlılığını hutbelerde halifenin adını anarak, sikkelerde adını yazdırarak ve bir miktar da merkeze para göndererek şeklen devam ettirmişlerdir. İhşîdiler bir nevi daha önce Mısır'da hüküm sürmüş olan Tolunoğullarının devamı niteliğindedir. Fakat başarı yönünde onlar kadar değillerdir. İhşîdiler'in en önemli geliri haraç vergisiydi. Topraktan alınan bu verginin artması için Nil nehrinden kanallar açılıp setler inşa edilmişti. Ayrıca İhşîdiler'in ordu ve donanmaya da önem verdiği ve bunun için Mısır ve Suriye'de 400.000 kişiden oluşan bir ordunun kurulduğu bilinmektedir. Mısır'ın kuraklıktan dolayı kıtlığa düşmesi ve yöneticilerin de ölmesi ile İhşîdiler siyasi bir boşluğa düşmüşlerdir. Uzun zamandır buraya eğilimli olan Şii Fatımîler bu kargaşa ortamını fırsata çevirmişler ve başarılı komutanları Cevher es-Sıkkîlî Fustat'a girerek Temmuz 969'da İhşîdiler'i yıkmıştır.⁴⁰

³⁷ A. L. S. Marsot, a.g.e. 2010, s.7; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XLI, Ankara 2012, s.233-234

³⁸ N. Özkuyumcu, a.g. mad. 2012, s.235

³⁹ C. Tomar, a.g. mad. 2004, s.560; N. Yazıcı, a.g.e. 2011, s.100-101

⁴⁰ Ahmet Ağırakça, "İhşîdiler" **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXI, Ankara 2000, s.551-552; Nesim Yazıcı, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s.108-110

Mısır'ın idaresini İhşîdiler'den alan Fatımiler hanedanının adı Hz. Fatıma'dan gelmektedir. Bu hanedanı kuranlar Hz. Fatıma ve Hz. Ali ile bağlarından dolayı Hz. Peygamberin soyu ile kendilerini bağlarlar. İfrıkiye'de ortaya çıkan ve bu iddiaları savunan Fatımîler'in gerçek düşünceleri ise İsmaililik hareketinden gelir. Fatımiler'in öncelik düşüncesi olan İslam dünyasına hâkim olma hayalinin gerçekleşmesi için doğuya hâkim olmaları gerektiği ancak doğuya hâkim olmak için de Mısır'a hâkim olarak doğuya yayılmalarının tek çare olduğunu düşünüyorlardı. Fatımiler'in doğuya genişleme politikası Fatımî Halifesi Muiz-Lidinillah zamanından gerçekleşmişti. İhşîdiler'in son valisi Kafûr'un ölmesi üzerine görevlendirilen başarılı komutan Cevher es-Sıkkîli oluşan kargaşa ortamından da faydalanarak 969'da İhşîdiler'in üzerine saldırmış ve Mısır'ı Fatımiler'e katmıştır.

Fatımiler'in Mısır'ı ele geçirmeleri dini, siyasi ve içtimai bir inkılâp olarak görülmelidir. Fatımiler buraya hâkim olarak çok derin etkilere de yol açmışlardır. İslam tarihinde birçok ilkin yaşandığı bu dönemde öncelikle ilk defa şeklen bile olsa Bağdat'a bağlı bulunmayan bir devlet Mısır'da hüküm sürmeye başlamıştı. Fatımiler'in İslam âleminde alacağı rol de bu sırada ortaya çıktı. Fatımiler artık bundan sonra dini, felsefi ve içtimai hareketlere önderlik ediyorlardı. Ancak Fatımiler Mısır'ı tamamen ele geçirip burada kendi hilafetini kurup halifelerini seçmelerine rağmen hiçbir zaman İslam âlemine tam anlamıyla hâkim olamadılar.

Fatımiler Mısır'ı ele geçirdikten sonra buraya uygulamak istedikleri faaliyetlere hemen başlamışlardır. İlk iş olarak hutbelerden ve sikkelerden Abbasi halifesinin adı çıkarılıp onun yerine Muiz-Lidinillah'ın adına yer vermişlerdir. Daha sonra Fatımiler mescitlerde Abbasilerin şiarı olan siyah renk yerine hatiplere kendilerinin şiarı olan beyaz rengi giydirdiler. Fatımiler ayrıca yürüttükleri politikada yeni bir tarz benimsemişler ve Abbasiler ile doğrudan çatışmaya girmek yerine Hicaz'a sahip olmaya çalışmışlardır. Haremeyn'e (Mekke ve Medine) hâkim olan kişi İslam âlemi adına hutbe okunacağı için Hicaz'a hâkim olmaya çalıştıkları görülmüştür.

Fatımiler ile Abbasiler aralarındaki ilk çatışma Bağdat'ta hazırlanan şereceler yüzünden su yüzüne çıkmıştır. Fatımiler'in soyuna dil uzatılan bu şerecelerde ayrıca Abbasiler Selçuklulardan da yardım istemiştir. Abbasiler'in çabaları sonucunda 1051'de İfrıkiye'de vali hutbeleri Fatımiler adına değil Abbasiler adına okumaya başlamıştı.

Fatimiler'in bu mücadele içinde olmasının yanında vezirlik makamında gözü olan valilerin çatışmaları yüzünden hanedanlık yıkılmaya başlamıştır. Fatimiler'in mücadele içinde olan valilerinin Dımaşk Emiri Nûreddin Mahmûd'dan yardım istemesi ve bunun karşılığında verdiği sözleri yerine getirmemesi üzerine Nûreddin 18 Ocak 1169'da Mısır'ı ele geçirip Selahaddin-i Eyyübi'yi 26 Mart 1169'da vezirliğe tayin etmiştir.⁴¹ Bundan sonra Mısır'da yeni bir dönem başlamış ve burada Şii Fatimi hilafeti kaldırılarak Sünni inkılâp tamamlanmış ve Fatimiler adına okunan hutbeler sonlandırılarak hutbeler Abbasiler adına okunmaya başlanmıştır.⁴²

Eyyübiler Mısır tarihinde çok büyük bir öneme sahiptir. Mısır'ın yeniden Sünnileştiren Eyyübiler buradaki İsmailiyye'ye ait müesseseleri kaldırmışlardır. Daha sonra Mısır valisi Selahaddin Eyyübi hutbelerde de Abbasi halifesinin adını okutmuştur.⁴³ Selahaddin Eyyübi istikrarı sağladıktan sonra ülke genelinde büyük değişikliklere yönelmiştir. Ülke topraklarını tahrir ettiren Selahaddin Eyyübi toprakları askerlerine ikta olarak dağıtmış ve Fatimiler'in sistemi yerine Zengiler'in Selçuklulardan aldığı Türk sistemini devreye koymuştur. Mısır'ı tekrar bir ilim merkezi haline getirmek isteyen Selahaddin Eyyübi; Şafîî, Mâlîki, Hanefî ve Hanbelî fıkının okutulduğu Sünni medreseleri ve dârülkur'an, dârülhadis gibi değişik eğitim müesseseleri kurmuştur. Onun başlattığı ilim hayatı ile Kahire, Eyyübiler dönemi boyunca Bağdat'ı geçmiştir. Kahire Kalesi'ni (Kal'atülcebel) inşa ettirdi: şehir bundan sonra bu kalenin etrafında gelişti. Selâhaddin döneminde bütün Mısır imar faaliyetlerine sahne oldu: bu arada onun ikinci adına nispetle Bahrü Yûsuf denilen kanallar açıldı.⁴⁴

Eyyübiler'den sonra Mısır'ın idaresini ele geçiren Bahrî Memlûkleri (Birinci Memlûkler; 1250-1382) ve Burcî Memlûkleri (İkinci Memlûkler; 1382-1517) olarak iki döneme ayrılıp aynı zamanda dönemin tarihçileri tarafından da Türk Devleti olarak adlandırılan Memlûkler; Mısır'da Eyyübi ordusundaki Türk kökenli kölemenler

⁴¹ Nûreddin Mahmûd'un Mısır'ı ele geçirmeden önce vezir Şâver ile ittifakı ve daha sonra mücadele içine girmesi sonucunda buranın ele geçirilmesi için ayrıntılı bilgi için bkz: Ramazan Şeşen, **Eyyübiler (1169-1260)**, İsam Yayınları, İstanbul 2012, s. 23-27

⁴² Eymen Fuad Seyyid, "*Fatimiler*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995. s. 231-232

⁴³ Eyyübiler ile Abbasiler arasındaki hutbe ve bağlılık için bkz. R. Şeşen, a.g.e. 2012, s.44-45

⁴⁴ A. Engin Beksaç, "*Eyyübiler*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XII, Ankara 1995, s.31

tarafından kurulmuştur.⁴⁵ Eyyübi Hükümdarı Necmeddin Eyyüb'un Kıpçak ülkesi ve Kafkasya'dan getirttiği Türk kökenli bu kölemenler el-Memâlikü'l-Bahriyye adlarını aldıktan sonra Eyyübi ordusunda çok önemli bir unsur haline gelmişlerdi. Haçlı orduları ile yapılan Mansûre ve Faraskus savaşlarında gösterdikleri üstün başarı ile savaşların kazanılmasında aktif rol oynamışlardı. Fakat Eyyübi hükümdarı Turan Şah, Memlûklerin artan bu başarısını kabul etmeyip bunların tahtına göz diktiğini düşünerek liderlerini görevlerden uzaklaştırmıştır. Bu olanlardan sonra Bahri emiri Baybars el-Bundukdari ve yandaşları Turan Şah'a düzenledikleri suikastla onu öldürüp Eyyübiler'i de yıkarak yerine Memlûkler Devleti'ni kurmuşlardır.⁴⁶

Bahri Memlûk emirleri, Turhan Şah'ın ölümünden sonra daha önceki efendileri Sâlih Eyyüb'un Türk asıllı dul eşi Şecerüddür'ü Eyyübiler tahtına geçirmişler ve İzzeddin Aybek et-Türkmani ile evlendirmişlerdir. Şecerüddür kocasının adına tahttan çekilmiş ve Memlûk hükümdarının ilki sayılan İzzeddin Aybek, tahta çıkmıştır, dönemin kaynaklarında ed-Devlet'üt Türkiyye adıyla geçen Memlûkler Devleti resmen kurulmuştur (3 Temmuz 1250). Sultan İzzeddin Aybek, ilk yıllarda Suriye'de ayaklanan Eyyübi muhalefetini bastırmıştır. Moğollar Bağdat'a saldırarak Bağdat Abbasi hilafetini ortadan kaldırmışlardır. Memlûkler, İslam tarihinin en büyük kritik dönemlerinden birini yaşamışlardır. 1260'da Moğollar'la yapılan Aynicâlût Savaşı'nı Bahri Memlûkleri kazanmış ve Suriye'nin büyük kısmı Memlûklerin eline geçmiştir. Hilafetin tekrardan Mısır'a gelmesi ile Kahire İslam dünyasının dini ve siyasi merkezi haline gelmiştir. Bahri Memlûkleri Moğollarla mücadelesinden sonra otuz yıl içerisinde bölgedeki Haçlılar'ı da temizleyerek halkına, kültürüne ve diline yabancı oldukları bu ülkeye kendilerini ve hâkimiyetini kabul ettirmişlerdir. Memlûkler'in gerçek kurucusu sayılan I. Baybars'ın tahta geçmesi sonrasında Abbasi ailesinden birini halife ilan edip hilafeti Mısır'da yeniden kurmuş olan Memlûkler bundan sonra meşruiyetini kazanarak hâkimiyetini arttırmışlardır. I. Baybars'ın 1260-1277 yılları arasındaki saltanatı süresince İlhanlılar ve Haçlılar ile mücadelesinin yanında Ermeni Krallığı ve Asvan'a

⁴⁵ İsmail Yiğit, "Memlûkler" **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIX, Ankara 2004, s.90

⁴⁶ İ.Yiğit, a.g. mad. 2004, s.90

saldırarak Nube Krallığı'nı vergiye bağladığı bilinmektedir. Ayrıca Antakya Haçlı Prinkepsliği'ni ortadan kaldırıp Batıniler'i de itaat altına almıştır.⁴⁷

Memlükler devrinin en müreffeh günlerini yaşadığı dönem Kalavun ve onun halefleri zamanı olarak bilinmektedir. Kalavun'un takip ettiği politika önceki Sultan I. Baybars'ın aynıdır. İlhanlılar, Ermeni Krallığı ve Haçlı Kontlukları ile mücadele etmiştir. Kalavun ayrıca Kal'atülceleb'deki kale burçlarına Memlükler arasında seçtiği bir askeri birliği yerleştirmiştir. Bu askeri birlikler daha sonra saltanatı ele geçiren Burci Memlükleri'nin kökenini oluşturmaktadır. Kalavun ayrıca arazi tahrirleri yaptırarak bozulan iktisadi sistemini de düzeltmiştir. Ticaretin gelişmesi için de başka devletlerin hükümdarları ile ticari anlaşmalar yapılmıştır. Halkın haksız vergiler altında ezilmemesi için bir kısım vergiler kaldırılmış ve iktisadi düzen yeniden yapılanmıştır.⁴⁸

Burci Memlükleri döneminde ise Mısır'ın idaresinde birçok yeni düzenleme yapılmıştır. Bunlardan bir kaçını Güney Mısır'a Hevware kabilesi getirilerek yerleştirilmiş ve böylece buradaki Araplar kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bozulan iktisadi durum tekrardan düzene konmaya çalışılmıştır. Ancak 1403'te Mısır'da kuraklık ve kıtlık baş göstermiş ardından da bedevi kabileleri arasındaki çatışmalar huzursuzluğu iyice arttırmıştır. Artan ekonomik sorunlar ve isyanlar üzerine Mısır'daki düzeni bozmuş ve bu on beş yıl boyunca devam etmiştir. Bu huzursuzluk ortamı tarıma zarar verirken fiyatlar artmış ve ardından da para sistemi çökmüştür. 1415'de Sultan Berkuk Mısır'da bozulan düzeni tekrar sağlamıştır. Sultan Barsbay (1422-1438) zamanında Mısır-Kızıldeniz-Hint Okyanusu ticaret yolu devlet kontrolüne alınmış ve baharat ticareti için bu yol güvenli bir rota haline getirilmiştir. Ayrıca bu dönemde önemli deniz seferleri gerçekleşmiş ve Kıbrıs fethedilerek vergiye bağlanmıştır (1426).⁴⁹

1468-1496 yıllarında Memlük tahtına geçen Kayıtbay Burci Memlüklerin en büyük sultanı sayılmıştır. Bu dönemde Kayıtbay'ı uğraştıran en önemli mesele Osmanlılarla olan mücadelesidir. İki tarafın orduları arasında Çukurova'da 5 yıl süren savaşlar, barış anlaşmasıyla sonuçlandı. Bu dönemde bozulan ekonomi tekrar eski düzenine kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bozulan ekonomik durumda düzelme görülmeye

⁴⁷ C. Tomar, a.g. mad. 2004, s.561; İ. Yiğit, a.g. mad. 2004, s.90-91

⁴⁸ İ. Yiğit, a.g. mad. 2004, s.91

⁴⁹ C. Tomar, a.g. mad. 2004, s.562

başlanmış ve Kahire’de yeni yapılar inşa edilmiştir.⁵⁰ Kayıtbay, yalnız Mısır’da değil imparatorluğun diğer köşelerinde, Suriye’de, Mekke’de ve Kudüs’te de pek çok yollar, köprüler, camiler, okullar ve kaleler inşa ettirmiştir. Ayrıca harap olan tüm anıtların onarımı sağlaması, adını taşıyan yenileme ve inşaat listesini alabildiğine genişletti.⁵¹

Ülkede iç çekişmelerin yoğun olduğu bir dönemde Kansu Gavri 1501’de Memlükler’in başına geçmiştir. Gavri, tahta çıkmadan önce kendisini öldürmeyecekleri sözünü aldıktan sonra gelmiş geçmiş en baskıcı rejimi kurmuştu. Gavri asker maaşlarını dahi ödemeyerek durumu düzeltmek için sert tedbirler aldı. Bu sert tedbirlerin yanında ekonomik krizi sonlandırabilmek için vergileri arttırdı hatta vakıf ve hayır müesseselerinden de vergiler aldı. Gümrük vergilerini yükseltti, para değerini biraz daha düşürdü, ama bu yolla hazineyi de doldurdu.⁵² Kansu Gavri, Hindistan ticaret yolu için Portekizlilerle mücadeleye girişmiş ancak başarısız olmuştur. Memlükler bu savaş esnasında Osmanlılardan teknik ve askeri bakımından yardım almış ancak daha sonra bu ülkeler arasında ilişkiler bozulmuştur.

Osmanlı Devleti’nin sultanı Yavuz Sultan Selim’in Mısır’a yönelmesi ve burayı ele geçirmesini sebep ve sonuçları ile ele aldığımızda; XV. yüzyılın sonundan itibaren, Levant ticareti Avrupa’nın yayılması sonucunda etkilenmiş ve Kızıldeniz ve Basra Körfezi yolları yeniden canlanmıştır. Kızıldeniz ve Basra Körfezi yolları ise Doğu ticaretinin en önemli yollarıydı. Portekizliler bir süre sonra Kızıldeniz’e giden çıkan yolları kontrol altına alınca Mısır üzerinden yapılan baharat ticaretine de büyük bir darbe indirdiler. Osmanlılar, Portekizlilerin Kızıldeniz üzerindeki hâkimiyetini kırarak tekrar Akdeniz’de siyasi ve ekonomik olarak söz sahibi olmaları için Mısır büyük rol oynuyordu.⁵³

Kızıldeniz’deki Portekiz saldırılarından korkuya kapılan Arap dünyası Osmanlıyı dengeleyici bir güç olarak görüyorlardı. Memlükler 1501’de Portekizlilerin saldırılarına karşı Osmanlıdan yardım bile istemişlerdi. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın başından itibaren, Portekiz’le mücadelede Mısır’ın

⁵⁰ İ. Yiğit, a.g. mad. 2004, s- 91-93

⁵¹ A. L. S. Marsot, a.g.e. 2010, s.36

⁵² İ. Yiğit, a.g. mad. 2004, s. 93

⁵³ Özge Özkoç, **Mısır’ın Uzun 19.Yüzyılı: Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik**, (1.Baskı) Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s.31-32

öneminin farkına varmış gözükmekteydi.⁵⁴ Ayrıca Memlûklerin XVI. yüzyıldan itibaren İslam dünyasındaki iç sorunlara ve dış tehlikelere karşı çözüm bulamaması da Osmanlının buraya saldırı sebeplerindendi.⁵⁵ İki devlet arasındaki anlaşmazlığa ek olarak Memlûk Sultanlarının Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgalarına karışması da vardı.⁵⁶ Bu yapılanlar Sultan Selim'in Mısır üzerine olan öfkesini arttırmış ve buraya saldırmasına sebep olmuştur. Sultan Selim Mısır üzerine saldırmak üzere gerekli hazırlıkları yaparak Mısır'a tehdit mektupları gönderdi. Mısır Sultanı Kansu Gavri, Osmanlı ordusunun Mısır'a hareketini öğrenince Halep'e yöneldi.⁵⁷ Kansu Gavri Osmanlıları yenmek amacıyla Fars/İran sultanı Şah İsmail ile işbirliği yaptı. Farslılar/İranlılar zaten Osmanlı ile savaş halinde idi.⁵⁸ Osmanlı ordusu sayının çokluğuna aldırış etmeden her iki orduyu da paramparça etti. Bunun üzerine Kansu Gavri her yola başvurarak Osmanlılarla barış anlaşması yapmak üzere haberleşmeye girişti. Bu amaçla Sultan Selim'e elçiler gönderdi. Elçiler sultanın huzurunda yerlere kapanarak barış istediklerini dile getirdiler. Sultan öfkeli bir şekilde elçilere şunları söyledi: "İş işten geçmiştir. Kalkınız! Sultanınıza dönerek ona şunu söyleyiniz: 'Adam olan adam, aynı taşla iki defa vurulmaz. Şimdi ben Kahire'ye gidiyorum. Eğer sultanınız buna ehil ise savunmaya hazırlansın'" Elçiler dönerek olan biteni haber verdiler. Kansu Gavri adamlarını toplayarak Osmanlı ordusu ile karşılaşmak üzere harekete geçti. İki ordu 24 Ağustos 1516'da Halep'in kuzeyindeki "Mercidabık Ovası"nda karşı karşıya geldiler.⁵⁹ Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra hem teknolojik üstünlük hem de Memlûk beylerinin ihaneti ile Osmanlı savaştan galip çıkan taraf oldu.⁶⁰ Ayrıca Sultan Gavri'nin savaş meydanından kaçarken ölmesi de Memlûk ordusunun dağılmasına sebep olmuştu.⁶¹

Sultan Selim Mercidabık Savaşı'nın sonucu olarak Halep'i ele geçirdi. Halep halkı Sultan Selim'in gelmekte olduğunu öğrenince karşıladılar ve bağlılık yemini

⁵⁴ Ö. Özkoç, a.g.e. 2015, s.32-33

⁵⁵ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır" **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXIX, Ankara 2004, s.563

⁵⁶ Ö. Özkoç, a.g.e. 2015, s.33

⁵⁷ J. Von Hammer, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (1. Baskı), Kumsaati Yayınları, İstanbul 2008, s.480

⁵⁸ Corci Zeydan, **Osmanlı Mısır'ı**, (1.Baskı), (Çev: Mustafa Özcan), Özgü Yayınları, İstanbul Nisan 2015, s.67

⁵⁹ A. L. S. Marsot, a.g.e. 2010, s.37

⁶⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış"**Osmanlı Ansiklopedisi**, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.92

⁶¹ C. Zeydan, a.g.e. 2015, s.67-68

ettiler. Sultan Selim, Halep'in Camiyi-kebir (Büyük Cami)'inde ilk Cuma namazında, hatip, padişahın yüksek unvanlarına, o zamana kadar Memlûk hükümdarlarına ait olan "Hadimül Haremeynişşerifeyn(İki Kutsal Yerin Mekke ve Medine- Hizmetçisi)" unvanını da ekledi. Hatibin bu hareketine karşılık sultan kaftanını çıkarıp hatibe armağan etti.⁶²

Gavri'nin Mercidabık Savaşı'nda ölümünden sonra yerine yeğeni Tomanbay⁶³ geçmiştir. Tomanbay, amcası Gavri'nin yaptıklarından hoşlanmıyordu. Yöneticiler ve askerler Tomanbay'ın sultan olmasını istiyorlardı. Tomanbay sultan olmadan önce kendisine ihanet etmeyeceklerine dair bunları Şeyh Ebû's-Suûd huzurunda yemin ettirdi.⁶⁴

Sultan Selim, Mercidabık'ta Kansu Gavri'nin ölmesinden sonra Mısır tahtına geçen Tomanbay'a teslim olması için mektup yollar. Mektupta: "Sultan Beyazıd Han oğlu, iki kararın hakanı, iki denizin sultani Sultan Selim Han'dan... Çerkez Tomanbay'a..."

Allah'a hamd ettikten sonra;

"İrade-i şâhânemiz tamam olmuştur ki Harici Şah İsmail'in işi bitti. Kâfir Kansu'ya gelince: o öyle bir kimsedir ki hacıların yolunu kesmiştir. O bizden cezasını buldu. Şimdi artık bize senden kurtulmaktan başka bir şey kalmadı. Sen bir "Düşman" komşusun. Allah Sübhânehû ve Teâlâ seni cezalandırmakta bize yardım edecektir. Merhameti şahanemizi kazanmak istersen bizim adımıza hutbe okutasın ve bizim ismimiz ile para bastırasın. Eşiğimize gel ve bize itaat edip bize karşı ihlâslı olacağına yemin et. (...)"

Tomanbay mektuptaki tehdidi okuyup şiddetli bir öfkeye kapıldı. Güçsüzlüğünü bilmesine rağmen o teslim olmak yerine savaş alanında ölmeyi tercih etti. İki ordu hicretin 922'nci yılı Zilhicce ayının 29'unda "Berketü'l Hac" yakınındaki ovada

⁶² J. V. Hammer, a.g.e. 2008, s.484

⁶³ Tomanbay -Tumanbay (Ebü'n-Nasr el-Melikü'l-Eşref Tomanbay (ö. 923/1517)) ismi bazı eserlerde birbirini yerine kullanılmakla birlikte Çerkez asıllı olan Tomanbay (Tumanbay) satın alınmasının ardından dönemin sultanı Kayıtbay'a sunulmuş ve onun memlûkleri arasına girmiştir. Cüneyt Kanat, "Tomanbay" **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XLI, Ankara 2012, s.236

⁶⁴ C. Zeydan, a.g.e. 2015, s.94

karşılaştı.⁶⁵ Mısırlılar kahramanca savaşıyorlardı fakat teknolojik olarak çok gerideydiler. Ayrıca önemli devlet adamları da Osmanlı tarafına geçmiştir. Bunların en önemlisi Halep'teki yönetici Hayır Bey'dir. Bu yönetici Kansu Gavri'ye karşı adeta kumar oynamış, Osmanlılar'a yardım ederek Memlûklere'e tuzak kurmuştur. Osmanlılar, 23 Ocak 1517'de Memlûk kuvvetlerini mağlup edip Kahire'ye girdi. Sultan Selim, Tomanbay'ı yakaladıktan sonra ona memleketin ekonomik, siyasi ve idari durumları hakkında pek çok sorular sordu. Bu durum on gün devam etti ve daha sonra Tomanbay'ı Kahire'de güney kapılarından biri olan Bab-ı Züveyle'de astırmıştır.⁶⁶ Daha sonra Sultan Selim, Mısır'a vali olarak Hayırbay'ı bırakmıştır.⁶⁷ Tomanbay'ın öldürülmesiyle Çerkez veya Burcu Memlûklerinin Devleti 139 sene saltanattan sonra sona ermiş ve artık Mısır, bir Osmanlı eyaleti haline gelmiştir.⁶⁸

⁶⁵ C. Zeydan, a.g.e. 2015, s.97

⁶⁶ André Raymond, **Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi**, (Çev: Alp Tümertekin), (1.Baskı), Yapı Kredi Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul 1999, s.19

⁶⁷ H. İnalçık, a.g.e. 1999, s.93

⁶⁸ C. Zeydan, a.g.e. 2015, s.104

BİRİNCİ BÖLÜM

MISIRDA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN KURULMASI

1-Osmanlı Taşra Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde hâkimiyet sahası sınırlı olduğu için ilk zamanlar teşkilatı da oldukça basit bir nitelik göstermekteydi. Osmanlılarda ilk idari teşkilatlanma XIV. yüzyılın başında görülmekte ve sancak sistemine dayanmaktadır. Osman Gazi fethettiği Yenişehir'i devlet merkezi ve bey sancağı yapmış, Gazi ve Alpleri çevre sancaklara idareci olarak atamıştı. Orhan Gazi zamanında fethedilen Bursa sancak merkezi olmuş, İzmit, Karesi ve Ankara'nın alınmasıyla sancak sayılarının giderek arttığı görülmüştür. Rumeli'ye yönelik hızlı fetihlerle sancak sayısı daha da artmış, sancak üzerinde bir kontrolün oluşturulması ve sancakbeylerinin üzerinde bir beylerbeyinin atanması gerekli görülmüş, böylece Osmanlı'nın ilk beylerbeyliği olan Rumeli Beylerbeyliği kurulmuştur.⁶⁹ Anadolu'da yeni sancaklar kurulmuşsa da Anadolu Beylerbeyliğinin oluşturulması XIV. yüzyılın sonlarını bulmuştur. Bunu 1413'de kurulan Rum Beylerbeyliği takip etmiştir.⁷⁰ Yavuz Sultan Selim devrinde doğu ve güneydeki fetihlerle teşkilata yeni eyaletler katılmış, II. Selim ve III. Murat zamanındaki fetihler ve kurulan beylerbeyliklerle en geniş sınırlara ulaşılmış, XVI. yüzyılın sonunda otuzu aşan eyalet sayısı XVII. yüzyılda zaman zaman kırkı geçmiştir. Tanzimat sonrasında Vilayet Nizamnamesinin yürürlük kazandığı esnada Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında 10 vilayet 44 sancak, Asya topraklarında 16 vilayet 74 sancak, Afrika topraklarında ise 1 vilayet 5 sancağı bulunmaktaydı.⁷¹

Osmanlı İmparatorluğu; Anadolu, Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve kısmen Kafkasya'yı kapsayan geniş topraklarda siyasi, idari, ekonomik, dini ve kültürel gelenekleri ve yapıları kendisinden ve birbirlerinde farklı toplum ve bölgeleri

⁶⁹ Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.VI, Ankara 1999, s.91

⁷⁰ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.VI, Ankara 1999, s.77

⁷¹ Ayhan Ceylan, **Osmanlı Taşra İdari Tarzı Olarak Eyalet-i Mümtaze ve Mısır Uygulaması**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s.9-10

hâkimiyeti altına almıştır. Bizanslılar, Sasanîler, Memlûklular ve Hafsîler'in birbirinden farklı siyasi ve idari tecrübeleri egemenlik altına aldığı bu topraklarla birlikte Osmanlı Devleti'ne intikal etmişti. Farklı toplum ve devletlerin imparatorluğun bünyesine katılması; bir yandan merkezi otoritenin kurulmasını sağlarken, öte yandan mahalli şartlara uyum sağlayacak bir sistemin oluşturulmasını gerekmiştir. Birbirine zıt bu iki faktörün etkisiyle merkezi otorite ve taşradaki mahalli şartlar arasında denge kurulması gerekliliği ve devletlerarası ilişkilerin ortaya çıkardığı siyasi şartlar sonucunda imparatorluk bünyesinde farklı idare tarzları ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki bölgelerde oluşturulan taşra idaresi; idari, siyasi veya mâli kriterler esas alınarak farklı şekillerde sınıflandırılmıştır.⁷²

Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı küçükten büyüğe; köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet olarak sıralanmaktaydı.⁷³ Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar meydana gelmiştir. Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden ise eyaletler ortaya çıkmıştır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında eyalet, vilayet, livâ, kaza ve nahiye tabirlerinin birbirinin yerine kullanıldıkları görülmektedir.⁷⁴

1.1-Kaza İdaresi

Osmanlı taşra teşkilâtında sancaklar eyalete bağlıydı ve başında bir *kadı* bulunuyordu. Bu sancaklar *kaza* adı verilen yönetim birimlerine ayrılmıştır. Kazalarda mevcut köyler idari ve coğrafi sınırlarla çevrili bölgelere taksim olunmuş; bu şekilde tesis edilen ve aynı hususiyete sahip bulunan köylerde müteşekkil idari bölgeye “nahiye” adı verilmiştir. Ancak, nahiye tabiri, daha önce de ifade edildiği gibi, bir kazanın parçasını değil, aynı zamanda muhtelif şekillerde de kullanılmıştır. Bu tabir, bazen bir Liva'yı bazen bir Livanın parçasını hatta İstanbul misalinde olduğu üzere, üç-dört mahallerden mürekkep bir semti veya camiin muhitini de ifade etmektedir.⁷⁵

⁷² A. Ceylan, a.g.e. 2014, s.13-14

⁷³ O. Kılıç, a.g. m. 1999, s. 89

⁷⁴ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, (5.Baskı), TTK Yayınları, Ankara 2003, s.83

⁷⁵ Feridun M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, (2.Baskı), TTK Yayınları, Ankara2013, s.110

Köylerin birleşmesiyle oluşan nahiyelerden meydana gelen kazalarda yönetici sınıfı; kadı, alaybeyi ve subaşından oluşuyordu. Bu yöneticilerden kadılar, şer'i ve hukuki konulardan sorumluydu. Kadı verdiği kararlarda şeriata ve kanuna dayanmak zorunda idi. Sultandan emir alır, sultana arzlarda bulunabilirdi.⁷⁶ Kadıların vazifelendirildiği işler olarak bağlı olduğu kazanın ihtiyaçlarını gidermek, belediyeçilik işlerini görmek, adli işlerle ilgilenmek ve merkezden gelen kararların icrası ve ifası ile sorumludurlar.

1.2-Sancak İdaresi

Sancaklar kazaların birleşmesi ile oluşuyordu ve başında bulunan sancakbeyi tarafından kanunlar ve nizamlar gereğince idare edilirdi. Sancakbeyi sancağın en büyük idarecisi olduğundan buna göre de yetki ve sorumlulukları da genişti. Sancakbeyinin yetki ve sorumlulukları askeri ve idari teşkilatlardan oluşuyordu. Sancakbeyinin askeri sorumluluğu savaş anında sancağındaki tımarlı sipahileri alıp bağlı bulunduğu beylerbeyinin komutası altında savaşa katılmaktı. Sancakbeylerinin savaşa katılmanın yanında diğer görevi ise özel bir görev için gelen devlet memurlarına yardımda bulunmak ve görevlerini yapmada kolaylık sağlamaktı. Ayrıca sınır bölgesinde bulunan sancakbeylerinin görevleri de yabancı devletlerde olan ilişkilerin yapılan anlaşmalara göre yürütmektir. Sancakbeylerinin görevleri arasında bir başkası da sancaktaki suçluların cezalandırılması ile görevli olmalarıydı. Buna karşılık sancakbeyleri, idarelerinde bulunan sancakta işlenen cürümlerin vergilerinin hepsini veya yarısını alırlardı. Bu sancaklarda da çift resmi (toprak vergisi)'den ve resm-i arûsane (evlenme vergisi)'den payları vardı.⁷⁷

Osmanlı Devletinin ilk idari teşkilat birimi olan sancak ve diğer idari bölümler XIX. yüzyıla kadar devam etmiş ancak Tanzimat sonrası taşra yönetiminin tekrar yeniden vilayet esasına göre düzenlenmesi ile değişmiştir.⁷⁸

⁷⁶ N. Göyünç, a.g. m. 1999, s.77

⁷⁷ Y. Halaçoğlu, a.g.e 2003, s.-83-84, A. Ceylan,a.g.e.2014, s.17

⁷⁸ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, (3. Baskı) Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s.251

1.3- Eyalet (Beylerbeyilik) ve İdaresi

Osmanlı idari teşkilâtında eyaletler (Beylerbeyilik) sancakların bir araya gelmesiyle oluşmaktaydı. Eyaletlerin yöneticilerine beylerbeyi, mir-i miran, emirü'l-ümera ve vali gibi sıfatlar verilmekteydi.⁷⁹

Beylerbeyinin ilk Osmanlı kaynaklarında taşradaki tımarlı sipahilerin kumandanı olarak geçtiği görülmektedir. Osmanlı kaynaklarındaki bu kullanımın aynıısının İlhanlılar ve Selçuklularda da kullanıldığı bilinmektedir.⁸⁰ Beylerbeyiler XVI. yüzyılda da sancaklardaki beylerin amiri konumundaydı. Ayrıca bütün ordu işlerinden de beylerbeyiler sorumlu tutulmuştu.⁸¹

Sancak beylerinin ilk kullanımı Orhan Gazi'nin (1324-1362) oğlu şehzade Muradı lalası Şahin Paşa'yla 1357'de Rumeli'ye göndermesi sonrasında ortaya çıktığı görülmektedir. Birbirini izleyen fetihler sonucu ele geçirilen ülkeler buraların idari bir yapıya kavuşturulması gereğini doğurmuş ve 1361'de Rumeli Beylerbeyliği kurularak Rumeli'de ele geçirilen tüm toraklar ilk beylerbeyi unvanını alan Lala Şahin Paşa'nın sorumluluğuna verilmiştir.⁸² 1393'te Yıldırım Bayezid Anadolu'da ele geçirilen toprakları Anadolu Beylerbeyi idaresi altında toplayıp merkez Ankara olarak beylerbeyi olan Timur Paşa'nın idaresine vermiştir. Bundan sonra fethedilen toprakların artmasıyla Osmanlı'nın Beylerbeyilik sayısı da giderek artmıştır.⁸³

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın ortalarına doğru istikrarı sağlayınca, eyaletleri sâliyânesiz (yıllıksız) ve sâliyaneli (yıllıklı) olmak üzere iki kısma ayırmıştır.⁸⁴ Yani Osmanlı eyaletleri sâliyânesiz ve sâliyaneli olarak iki kısma ayırmış ve bundan dolayı

⁷⁹ Mehmet İpşirli, "*Beylerbeyi*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.VI, Ankara 1992, s.69; Y. Halaçoğlu, a.g.e. 2003, s.85

⁸⁰ Halil İnalçık, "*Eyalet*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XI, Ankara 1995, s.548

⁸¹ Beylerbeyine ait başka bir bilgi ise; Beylerbeyi Osmanlılarda önceleri "geniş askeri yetkilere sahip kumandan" anlamında kullanılırken yeni fetihlerden hemen sonra kurulan eyaletlerin askeri ve idari amirine beylerbeyi denilmiştir. M. İpşirli, a.g. mad. 1992, s.69

⁸² H. İnalçık, a.g. mad. 1995, s.548; N. Göyünç, a.g.m. 1999, s.77

⁸³ M. İpşirli, a.g. mad. 1992, s.69

⁸⁴ Y. Halaçoğlu, a.g.e. 2003, s.85-86

da sancaklar bağılı oldukları eyaletlerin söz konusu statüsü içerisindeydi. Tımar sistemi Osmanlı Devleti'nin toprak sisteminin esas kısmını oluşturmaktaydı ve bundan dolayı coğrafi bakımdan Anadolu ve Rumeli bölgelerinde bu sistem uygulanmıştı. Sâliyânesiz eyaletlerin mahsulâtı has, zeâmet ve tımara ayrılmış olup, hazineden ve defterhânedен idare edilmekteydi ve bu eyaletler sâliyâneli eyaletlere göre çoktu.⁸⁵ Sâliyâneli eyaletler ise mahsulâtı has, zeâmet ve tımara ayrılmayarak doğrudan hazine tarafından yıllık olarak beylerbeyi sancakbeyi, asker vs. maaşları ayrıldıktan sonra tahsil edilirdi.⁸⁶

1.3.1-Salyaneli (Yıllıklı) Eyaletler

Osmanlı Devleti'nde sâliyâneli eyâletler; tımar sisteminin uygulanmadığı bölgelerde vergilerin toplandıktan sonra beylerbeyi, sancakbeyi ve diğer görevlilerin maaşı, görevli oldukları eyâletin hazinesinden kanunnâmelerin belirttiği miktarda nakit olarak sâliyâne adı altında ödendikten sonra kalan bütçenin irsâliye olarak merkeze gönderildiği sistemdir.⁸⁷ Bu eyaletlerde tahrir yapılmadığı gibi tımar ve zeamet gibi dirlikler de bulunmazdı.⁸⁸ Sâliyâne sisteminin uygulandığı eyaletler ise; Cezâyir, Tunus, Trablusgarp, Mısır, Yemen, Habeş, Basra, Lahsâ ile bazı sancakları hariç Bağdat, Cezâir-i Bahr-i Sefid ve Halep idi.⁸⁹ Sâliyâneli eyaletlerden Yemen, Basra, Lahsâ, Bağdat ve Budin gibi serhad eyaletleri kendi gelirlerinin karşılayamayacağı ölçüde askeri kuvvet bulundurdıklarından bazen vâridâtı daha bol eyaletlerden destek görürlerdi.

Mısır, Osmanlı Devleti'nin ilk sâliyâneli eyaletiydi. Mısır'ın sâliyânesi beylerbeyi, sancakbeyi ve diğer devlet görevlileriyle birlikte sâliyâneleri XVI. yüzyılın

⁸⁵ İlhan Şahin, "*Sancak*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXVI, İstanbul 2009, s.98

⁸⁶ Y. Halaçoğlu, a.g.e. 2003, s.86-87

⁸⁷ İdris Bostan, "*Sâliyâne*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXVI, İstanbul 2009, s.59

⁸⁸ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, (10. Baskı), Fakülte Kitabevi, Isparta 2013; s.224

⁸⁹ Mustafa Öztürk, "*Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi*", **Tarih ve Medeniyetler Tarihi**, (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Ankara 2007), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, C.V, Ankara 2012, s.2425

ortalarına doğru 5 milyon akçeye ulaşıyordu. XVI. yüzyıl sonunda sadece Mısır valisinin sâlyânesi 6,5 milyon akçeyi geçiyordu.⁹⁰

1.3.2-Salyanesiz (Yıllıksız) Eyaletler

Osmanlı'da tımar sisteminin uygulandığı bölgelere sâlyânesiz eyaletler deniyordu. Bu bölgelerde tahrir yapılırken aynı zamanda eyaletin gelirleri has, zeamet ve olarak dirliklere ayrılıyordu. Sâlyânesiz eyaletlerdeki gelirin önemli bir kısmı padişahın adına merkez hazinesine gönderiliyordu. Ayrıca bu bölgelerde mahalli harcamalardan sonra artan miktar da her yıl irsaliye olarak merkeze gönderiliyordu. Sâlyânesiz eyaletlerin uygulandığı bölgeler; Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbekir, Halep, Şam, Trablusşam eyaletleriydi.⁹¹

1.3.3-İmtiyazlı Eyaletler

İmtiyazlı eyaletler, salyaneli ve salyanesiz eyaletlerin dışında kalan ve özel statüleri olan; Osmanlı klasik dönemde imtiyazlı yönetim bazı eyaletler ile idari taksimatta eyaletlere denk gelen ve bölgesel olarak; voyvodalık, hanlık veya meliklik olarak isimlendirilen yerlerde kendini göstermektedir. Siyasi, coğrafi, etnik, dini ve sosyal koşullar bu idari birimlerin normal eyaletlerden ayrı ve nispeten kendi içlerinde de farklılık gösteren ayrıcalıklı bir statüye kavuşturulmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle, merkeze uzaklıkları veya merkezi denetim ve kontrolün dışına çıkmaları yahut siyasi şartları klasik dönemde hukuken ya da fiilen bu birimleri farklı bir yönetime tâbi kılmada etkili olmuştur.⁹² Bu eyaletler; Erdel-Dubrovnik-Eflak-Boğdan Eyaletleri, Kırım Hanlığı, Sisam Adası, Garp Ocakları, Hicaz Bölgesi (Mekke-i Mükerrerme Emirliği) eyaletleridir.⁹³

⁹⁰ İ. Bostan, a.g. mad. 2009, s.59

⁹¹ M. A. Ünal, a.g.e. 2013, s.224

⁹² A. Ceylan, a.g.e. 2014, s.23

⁹³ N. Göyünç, a.g.m. 1999, s.86

1.3.4-Beylerbeyinin Görev ve Sorumlulukları

Beylerbeyilerin görev ve sorumlulukları kanunnamelerde de belirtildiği gibi belli bir işleyiş içindeydi. Beylerbeyilerin önemli görevler ve sorumluluklarından biri tımarların sahiplerine verilmesiydi. Beylerbeyiler eyaletteki tımar sahiplerinin ve askerinin amiri durumunda olduğundan bu görev onun sorumluluğu altındaydı. İlk zamanlar tımarlar beylerbeyi tarafından sahiplerine verildikten sonra merkez bunu onaylamaktaydı. Daha sonra Fatih Kanunnamesi'nde "Ve etrafta beylerbeyiler tımar ve zeameti tevcih edip arz etsinler, arzları makbul olsun" denilmekteydi. Ancak 1530'dan sonra sadece küçük tımarlar (tezkiresiz tımar) tevcih olmuştur. Beylerbeyinin bir başka görevi; sancak ve vilâyetlerde mufassal ve icmal defterlerinin düzenlenmesinde sorumlu olmasıydı.

Eyalette güvenliğin sağlanması, beylerbeyinin en önemli görevleri arasındaydı. Beylerbeyi, bu görevi yerine getirirken çok sert önlemler almanın yanında buraya görevlileri de tayin etme yetkisi verilmişti. Eyaletten herhangi biri haksızlığa ya da zulme uğradığı zaman beylerbeyine veya eyalet divanına bildirirlerdi. Eyalet içerisinde bir yerde hırsız veya haydutlar fesatlık çıkarırsa, ihmal etmeyip boş bulunmayıp onları uzaklaştırmak, eyaleti düşman yağmasından kurtarmak da Beylerbeyilerin görevleri arasındaydı.

Beylerbeyiler, sorumlu tutulduğu bölgenin askeri amiri ve kumandanı olduğundan en büyük sorumluluk da kendisine düşüyordu.⁹⁴ Beylerbeyiler ayrıca savaş zamanında sorumlu tutulduğu bölgedeki sancakbeyleri ve tımarlı sipahileri alarak kendisine emredilen yerde savaşa katılmak mecburiyetindeydi. Beylerbeyiler sefere çıktıklarında yerine vekil olarak *mütesellim* denilen bir kişiyi bırakırlardı.

⁹⁴ M. İpşirli, a.g. mad. 1992, s.71-72; N. Göyünç, a.g.m. 1999, s.79

2-Mısır'da Osmanlı İdarî Teşkilatının Kurulması

Osmanlı Devleti, Mısır'ı fethettikten sonra Memlûkler'in buradaki idari düzenini çok değiştirmeden eski nizamı ile devam etmeye karar vermiştir. Osmanlı fethettiği bölgeleri gelenek haline getirdiği politikasında eski idari düzenini devam ettirmesi yönündeydi. Mısır da bu gelenek haline gelen politikanın devam edildiği bir bölge olmuştu. Osmanlı ayrıca bu bölgenin merkeze uzaklığını da göz önüne alıp eski nizamını kendi kurumlarına uyarlayarak devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti Mısır'ı ele geçirdikten sonra; Memlûkler'in 32 eyaletten oluşan (13'ü Arap eyaleti) ve yöneticilerinin de vali, kadı ve ocaklardan meydana gelen kurumlaşmayı devam ettirmiştir.⁹⁵

Mısır'ın sınırları Osmanlı hâkimiyeti altındayken doğuda Sina Yarımadası'na, batı bölgesinde Libya Çölü'ne, kuzeyde Akdeniz sahilleri ve güney bölgesinde ise Asvan'a kadar uzamaktaydı. Ancak bu sınırlar sürekli böyle kalmamış; güney bölgesine Kusayr ve İbrim de dâhil edilerek genişlemiştir. Mısır bölgesi daha önceki idari yapısına uygun olarak birkaç vilayete bölünürken bazı bölgelerde de sancakların kurulduğu görölmüştür.⁹⁶

Osmanlı'nın idare tarzının önemli bir özelliği olan her bölgenin doğal coğrafyasına ve geleneklerine göre eskiden beri var olan hayat tarzını olduğu gibi kabul ederek çok müdahale etmeden olduğu gibi devam ettirmeye çalışmıştır. Bunu da sağlarken kanunnamelerle ve her sancağın geleneklerine göre belirlemeye çalışmıştır. Mısır'da da bunu devam ettirmiş ve Memlûklü geleneğini sürdürmüştür.⁹⁷

⁹⁵ André Raymond, **Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi**, (Çev: Alp Tümertekin), (1.Baskı), Yapı Kredi Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul 1999, s.21

⁹⁶ Sevdâ Özkaya Özer, **Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2007, s.26-27

⁹⁷ Orhan Kılıç, **Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science), C.XI, Sayı:1, Elazığ 2001, s. 2423

2.1-Vilayetler (Keşufiyetler)

Mısır, Nil Nehri'nin sağladığı verimliliği dolayısıyla bir ziraat ülkesi haline gelmişti. Ancak bu bölgede ziraatın verimini her bölgede arttırmak için düzenli işleyen kanallar ve bentlerin açılmasına ihtiyaç vardı. Osmanlı Devleti bu ihtiyacın düzenli bir şekilde çalışma sonucu elde edileceğini bildiğinden işlerinin kolaylaşması için ülkeyi Memlûkler'den de faydalanarak vilayetlere ayırmaya karar verdi. Ve böylece Mısır bölgesi kendi arasında Memlûkler dönemindeki gibi 32 vilayete ayrılmıştı.

Bu vilayet idarecilerinin tayini Beylerbeyilerinin tayininin yapıldığı Tut ayında yapılıyordu. Ayrıca vilayet idarecileri Memlûkler'den olan sancakbeyleri ya da Bey unvanına sahip kâşifler arasından tayin edilirdi. Görevlendirilen bu idarecilerinin görev süreleri bir yıldır ancak görevleri sona erince bazı durumlara göre bu süre uzatılabiliyordu.

Vilayet idarecilerinin görevlerini incelediğimizde bu görevleri arasında vilayetteki miri köprüleri muhafaza etmek vardı. Daha sonra beldenin sulama işiyle ilgilenmek, fellalları zararlardan korumak ve ayrıca vilayeti dâhilinde adaleti sağlayıp ona göre hükmetmek ve son olarak da vilayet üzerindeki vergiyi toplayıp hazineye göndermek de vilayet idarecilerin görevleri arasındaydı.⁹⁸

3-XVI. Yüzyılda Mısır Beylerbeyiliği

Sultan Selim Mısır'ı fethettikten sonra hem buranın merkeze uzaklığı hem de oturmuş bir düzeni tekrar baştan oluşturmanın zor olacağını göz önüne alarak Mısır'ın eski nizamını iyileştirerek tekrar devam etmesine karar vermişti. Eyalete uygun olan teşkilatı devamını isteyip uygun olmayanlarının ise tekrardan düzenlenmesini sağlamıştır. Yani kısaca Mısır uzun süre Memlûk idaresinde kaldığından eski idari, ekonomik ve sosyal düzenini Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra da devam ettirmiştir.⁹⁹ Sultan Selim Mısır'ı ele geçirdikten sonra buradaki idari sistem hakkında tüm bilgileri öğrenmeye çalışmıştır. Daha sonra Mısır'daki hâkimiyetini sağlama almak

⁹⁸ S. Özkaya Özer, a.g.t. 2007, s.30-31

⁹⁹ M. Öztürk, a.g.m. 2012, s.2426; O. Kılıç, a.g.m. 2001, s.2426

için Osmanlı Devletine itaat edenlerden faydalanıp itaat etmeyenlerin ise nüfuzunu kırma yoluna gitmiştir. Mısır'da istikrarı sağlayan Sultan Selim ilk önce buraya beylerbeyi olarak Vezir-i Azam Yunus Paşa'yı tayin etmişse de daha sonra Mısır'ın fethinde yardımlarını gördüğü Memlük Beyi Hayır Bey'i Mısır Beylerbeyliği'ne getirmiştir.¹⁰⁰

Osmanlılar Mısır'ı fethettikten sonra buranın eski nizam ile devamını sağlamıştı. Ayrıca bu bölgenin iç işleri ile beraber kanunlarını ve halka uygulanan sistemin tam öğreninceye kadar Kahire'ye bağlı sancak ve bölgelerin idarecilerini Memlüklü Kâşiflere ve Şeyhü'l-Araplara vermişlerdi. Böylece bu bölgelerin Osmanlı'ya itaati sağlanacaktı.

Osmanlı Devleti Mısır'ı fethettikten sonra Mısır'ın idaresinde Memlük Beylerinden faydalanmıştı. Ancak bu zaman zarfında Memlükler'in ve Şeyhü'l-Araplar'ın isyan girişimleri olmuş ancak Osmanlı'nın müdahalesi ile bu isyanlar bastırılmıştır. Bundan sonra Memlük Beyleri ve Şeyhü'l-Araplar bu tür isyanlara girişmemişlerdir. Vezir-i Azam İbrahim Paşa'nın Mısır'a gönderildikten sonra burada etkin nüfuz sahibi olanların nüfuzu kırılmış ve çıkarılan kanunlara uyum gösteren Mısır halkı huzur ve istikrara kavuşmuştur. Ayrıca buraya gönderilen beylerbeyileri de hem merkezin hem de Mısır'ın ihtiyaçlarını karşılayabilecek güvenilir kimselere verilmiştir. Bunların dışında Mısır'da huzur ve güven ortamının kurulmasında merkezin buraya gönderdikleri gözetleme memurlarının raporları da istikrarın sağlanmasında etkili olurken ayrıca askerinin de bu huzur ortamını sağlamada büyük önemi olduğu görülmüştür.¹⁰¹

3.1- Mısır Beylerbeyilerinin Tayini

Osmanlı'nın Mısır'a tayin ettiği beylerbeyi sadece bu vilayetin değil aynı zamanda Osmanlı coğrafyası içerisinde bulunan Ortadoğu Arap yarımadası ve hatta Kuzey Afrika'ya kadar olan bölgelerde en önemli idareciydi.

¹⁰⁰ S. Özkaya Özer, a.g.t. 2007, s.36

¹⁰¹ S. Özkaya Özer, a.g.t. 2007, s.36-38

Mısır Beylerbeyine verilen unvanlara baktığımızda ‘‘Vali’’ unvanının verilmiş olması ile beraber daha sonra ‘‘Beylerbeyi’’ veya ‘‘Emirü’l-Ümera’’ sıfatı da kullanılmıştır.

Osmanlı Devletinin Ortadoğu’ya hâkim olması açısından buraya tayin edilen Mısır Beylerbeyi önemli rol oynamaktaydı. Bundan dolayı buraya tayin edilen beylerbeyiler ilk zamanlarda Kubbe vezirleri arasında tayin edilirken daha sonra valinin vezirlik sıfatı taşımasına pek riayet olunmamıştır. Ancak Baş defterdar Mehmed Paşa’nın buraya beylerbeyi olarak tayin edilmesinden sonra Beylerbeyiliğe vezaret sıfatı da eklenmiştir.¹⁰² XVI. yüzyılın sonlarından sonra Mısır’ın içindeki çatışmalar artınca hem padişaha bağlı hem de devletin yönetimi ile tecrübeli bir kişinin Mısır Beylerbeyi seçilmesine karar verilmiştir. Mısır Beylerbeyinin vefatı, göreve itaatsizliği ya da başka bir göreve tayini olunca boşalan makama Divan’da yeni bir beylerbeyi seçilirdi.¹⁰³

3.2-Mısır Beylerbeyilerinin Görevleri

Mısır Beylerbeyinin seçimi sırasında Devletin o bölgede uyguladığı siyaset ile bölgenin içinde bulunduğu siyasete uygun vasıflarda biri tercih edilmesinin yanında eyaletin coğrafyası ve tarihi mevki de Beylerbeyinin hizmetine verilirdi.

Mısır Beylerbeyinin, harici sorumlulukları, Devletin umumi siyasetine bağlı olduğu halde, dâhili vazifeleri başlangıçta kesin şekilde tayin edilmemiş gibi gözüküyor; ancak, 1525’te yayınlanan Mısır Kanunnâmesi ile Mısır Beylerbeyinin görevleri belirlenmişti. Kanunnamede belirtilen bu görevleri idari, mali ve askeri olmak üzere belirlenmiş ve Divan’da da onaylanmıştır. Ayrıca Mısır Beylerbeyinin görevleri arasında da bu idarecilerin görevlerini yerine getirmesini takip etmek de önemli bir sorumluluktur.

Beylerbeyinin sorumlu olduğu başka konular ise vilayetin korunması, askerî düzeni ve ihtiyaçlarını sağlama; ayrıca bölgenin kadısı ile beraber dava ve şikâyetleri dinleyerek çözüm bulmasıydı. Beylerbeyileri, sancak beyleri ile askerlerin sâlyâne ve

¹⁰² Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, **XVI. Asırda Mısır Eyâleti**, (Basılmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1990, s. 103-104

¹⁰³ S. M. S. Mahmud, a.g.e. 1990, s.103-105

ulufelerini ise defterdar ile hallederdi. Ancak irsaliye hazinesi ile ilgili işleri bizzat hallederdi. Beylerbeyiler ayrıca bölgenin defterdarı ile kadısı dışında eyaletin asker ve idarecilerini tayin ya da azil etme yetkisine sahipti.

Haftada dört gün, Kal'a'daki Gavri Divanhânesinde toplanan Mısır Divan'ına bölgedeki kadı, defterdar sancak beyleri, muhasebeci, vs. eyaletin bütün müesseselerin temsilcileri katılır ve gerekli olan konular görüşülerek karara bağlanırdı.

Böylece, Mısır Beylerbeyi, Divan marifetiyle eyaletin bütün umurunu tedvir ettiği gibi, Devlet merkezinden gelen emirleri de müşavere ederek gerçekleştirmeye çalışırdı. Beylerbeyi, Mısır Muhafaza beylerinin, kâşifler, Urban Şeyhleri ve askerinin ahvalini, aldığı emirleri ne ölçüde ifa edebildiğini mufassal raporlar halinde merkeze arz ederdi. Beylerbeyinin geniş sâlahiyetlerini kullanılmasından bir takım tepkilerin doğduğu, idareci ve halkın, gizli ve aleni Devlet merkezine şikâyetnameler gönderdikleri görülmekte; buna karşılık, bazı defa eyalet ahvalini teftiş için Devlet tarafından mutemed çavuşlar gönderilmekteydi.¹⁰⁴

Mısır Beylerbeyileri bulunduğu konumda sadece eyaletin asayiş ve emniyeti asker ve idarecilerin vazifelerini nasıl yaptığını gözetlemekle kalmıyor aynı zamanda, yabancıların Mısır'la ticari ilişkilerinin devletin siyasetine uygun tarzda gelişmesi, hatta daha mühim Haremeyn'le ilgili meseleleri, Habeş, Yemen, Trablusgarp gibi eyaletlerin askeri ve mali ihtiyaçlarının düzeni ile doğrudan ilgileniyordu.

Mısır Beylerbeyileri bulunduğu konumda önemli görevler verildiği için devletin savaş zamanlarında savaşlara katılmıyordu. Ancak Yemen ve Hind Seferlerinde ise katılması gerektiği zaman yerine yeni birisi kesinlikle tayin olunuyordu.

Mısır Beylerbeyilerinin askeri görevleri eyaleti dış tehlikelerden korumak için gerekli önlemleri almasının yanında devletin emirlerine de uymak zorundaydı. Savaş zamanında seçtiği askerleri hazırlayarak görevli beylerin kumandasında sefere göndermekle de görevliydi.

Beylerbeyi, eyaletin idaresini yürütecek yardımcılarını seçerken; asker ve halkına riayet etmesi, idari yönetimler arasında uyumu gözetmeyi yürütmesine dikkat edecek

¹⁰⁴ S. M. S. Mahmud, a.g.e. 1990, s.108-113

kişileri belirliyordu. Aynı zamanda bu yardımcıları seçerken devletin emirlerini ey iyi şekilde uygulaması ve beylerbeyliği süresince eyaletin idaresinde huzur ve istikrarı sağlamalarına dikkat ediyordu.

Mısır Beylerbeyilerinin, bu sayılan vazifeleri yanında, doğrudan doğruya Padişah sarayının ihtiyaç ve isteklerini karşılamayı gerektiren ve Beylerbeyinin dikkatle takip ettiği bir diye konu ise İrsaliye gelirlerinin güvenli bir şekilde toplandıktan sonra her yıl düzenli bir şekilde İstanbul'a göndermeleri istenmiştir. Bundan dolayıdır ki beylerbeyilerini seçen kişiler bu görevlere güven duydukları kimseleri seçmeye dikkat etmişlerdir. Bu bilgiler doğrultusunda Beylerbeyinin bulunduğu görevlerdeki başarısı, salyaneli bir eyalet olan Mısır'ın gelirinden masraf çıkarıldıktan sonra, merkeze gönderilecek miktar (irsaliye hazinesi) fazla veya noksan olmasıyla ölçülürdü.¹⁰⁵

Mısır'ın idari teşkilatında Beylerbeyinin (vali) padişah divanına (divan-ı hümayun) benzer bir divanı haftada dört kez toplamakla yükümlüydü. Mısır'daki divan, yönetimin alışılmadık özelliklerinden biriydi ve divana vilayetin tüm çıkarlarının temsilcileri olarak, askeri kumandanlar, yerel liderler gerek-dinsel gerek ticari- ve yine İstanbul'dan atanmış baş kadının katılacağı varsayılıyordu.¹⁰⁶

3.3-Mısır Beylerbeyilerinin Yardımcıları

Mısır, Osmanlı'nın eline geçince eyalete gönderilen beylerbeyinin idari ve askeri teşkilata yabancı kalmaması için yardımcı olarak bir kaç sancak beyi görevlendirilmişti. Bu sancak beyleri Akdeniz ve Kızıldeniz sahillerindeki İskenderiye, Dimyat ve Cidde'ye ve ayrıca Süveyş kaptanlığı ile Said bölgesinde birer sancak beyi olarak görevlendirilmişlerdir. Buradaki Memlük beylerinin nüfuzundan faydalanıp çıkarılan kanunnamelerle bu beyler kâşiflik ve Şeyhü'l-Araplık makamına getirilmiştir. Memlük nüfuslu kişilerin atandığı kâşifler, kâşiflik mansıbıyla birlikte vilayetin bazı mukataalarını da iltizamla tasarruf ederlerdi. Bunlar görevlerini beylerbeyi ve Nazirü'l-Emval'in gözetiminde yerine getirirlerdi. Vilayetlerin topraklarının

¹⁰⁵ S. M. S. Mahmud, a.g.e. 1990, s.113-115

¹⁰⁶ Özge Özkoç, **Mısır'ın Uzun 19.Yüzyılı: Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik**, (1.Baskı) Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s.35; Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, **Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne**, (Çev: Gül Çoğalı Güven), (Birinci Basım), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Mayıs 2010, s.41

değerlendirilmesinden doğrudan sorumlu olan kâşifler uhdelerindeki köylerin nehir sedlerini zamanında tamir ettirmek, Nil'in taşmasından önce köylerde tasarruflarında bulunan araziye hazırlatmak, vilayetinde mevcut ekilmemiş toprakların işlenmesine çalışmak ve vergileri terbi defterlerine göre alıp hazineye teslim etmekle yükümlüydü. Vilayetlerinde emniyet ve asayişi sağlamak, Şeyhü'l-Araplık bölgelerinde devlet otoritesini yerleştirmek, ekilen toprakları ve yolları urban tecavüzünden korumak, köylerde halk ve askerler arasındaki çatışmaları önlemek de kâşiflerin önemli görevlerindendir.¹⁰⁷

Şeyhü'l-Arapların tayini, Mısır beylerbeyinin tavsiyesi ve devlet merkezinin onayı ile gerçekleşirdi. Beylerbeyiler bu makamın boşalması durumunda vilayetteki şeyhlerden işinin ehli olan kişiyi göreve seçerdi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Said, Garbiye, Şarkıye, Buhayre ve Menufiye vilayetlerine tayin edilen şeyhlerin sancak beyliği payesiyle göreve geldiği görülmektedir. Mısır'ın fethinden sonra Şeyhü'l-Araplar bölge ve vilayetlerinde geniş yetkilere sahip olmuşlardı. Bunların vazifeleri kâşiflerinkinin aynı olup taahhüt ettikleri iltizamlarını yerine getirmeleri görevlerinin başında gelirdi. Savaş zamanında ise devletin asker ihtiyacı olması durumunda Kâşifler ve Şeyhü'l-Araplar maiyetleriyle birlikte savaşa katılırlardı.¹⁰⁸

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı ele geçirdikten sonra buranın muhafazası için Mısır'da güvenilir Osmanlı beyleri kumandasında Rumeli, Anadolu ve sipahi askerlerinden 3000 asker bırakmıştı. 1524 yılı sonlarına kadar kapıkulu sipahi ve gönüllülerinden teşekkül eden bu kuvvetler İstanbul'dan Mısır'a nöbetleşe gönderilirdi. Vezîriazam Makbul İbrahim Paşa'nın Mısır düzenlemesi esnasında buraya getirilen kapıkulu askerlerinden ilk defa Mısır'a mahsus bir askeri teşkilat kurulmasına karar verilmiştir. Buna göre Mısır askeri gönüllü, atlı tüfekçi ve Memlük askerinden teşkil edilen Çerakise, müstahfızan (yeniçeri) azeb ve çavuş olmak üzere altı cemaatten oluşmaktaydı. XVI. yüzyılın ortalarında bunlara müteferrika cemaati eklenmiştir.

Gönüllü, atlı tüfekçi ve Çerkez cemaatlerinin esas vazifesi Kahire şehrinin ve vilayetlerin muhafazası ile asayişinin temini idi. Müstahfızlar ve azebler hizmetlerini Mısır'ın idare merkezi olan Kal'atülcebel'de, çavuş ve müteferrikalar ise Mısır'ın

¹⁰⁷ S M. Seyyid, a.g. mad. 2004, s.566

¹⁰⁸ Mısır'ın kâşifler ve şeyhülarapları idarecileri hakkında daha geniş bilgi için bkz. S. M. S. Mahmud, a.g.e. 1990, s.157-165

Divan-ı Âlisi'nde görürlerdi. Mısır'ın asker cemaatleri eyalette asayişini sağlama yanında idari bazı hizmetleri de yapardı. Müteferrika, çavuş, sipahi ve silahdar cemaatlerinden seçilen dergâh-ı âli askerleri de Mısır'ın vergi tahsili hizmetlerine tayin edilirdi. Bununla beraber XVI. yüzyılın ikinci yarısında askere ihtiyaç duyulunca taşrada hizmet görmek şartıyla oluşturulmuş “kuloğlu” ve “karındaşoğlu” gruplarına da başvurulurdu. Bunlar belli bir süre için Yemen ve Habeş gibi bölgelerde hizmet gördükten sonra Mısır'a dönüp orada ulufeli asker zümresine dâhil olabiliyorlardı. XVI. yüzyılın son çeyreğine doğru Mısır askerinin mevcudu 9300'ün üstüne çıkınca askerin maaşı eyaletin hazinesine yük olmaya başlamıştı. Askerin ulufesinin zamanında verilmemesi, Mısır halkından ve Memlûk oğullarından seçilen askerlerle diğer askerler arasında ihtilaf çıkmasına, eyalette askeri ve idari yetkileri bulunan Mısır askerinin Mısır halkına, idarecilerine ve Beylerbeyilerine baş kaldırıp bazen devlet merkezinin emirlerini dinlememelerine sebep olmuştur. Bu gibi gruplar bilhassa XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Mısır'ın önemli güç odaklarından birini teşkil etmiştir.¹⁰⁹

3.4- Mısır Beylerbeyilerinin Görev Süreleri

Osmanlı Devleti, Mısır'a gönderdiği beylerbeyine uyguladığı siyasetten dolayı bir yıl vermişti. Bu zaman zarfında beylerbeyi yaptığı işler ve görevindeki başarısına göre hil'at ve kılıç gönderilerek görev süresi yenilenirdi. XVI. yüzyılın ilk yarısında Mısır'daki huzur ve istikrar ortamı süresince Beylerbeyilerin görev süreleri on yıldan fazla olduğu görülmüştür. XVII. yüzyılda ise hem merkezdeki hem de eyaletteki istikrarsız ortam yüzünden Beylerbeyilerin görev süreleri çok uzatılmamıştır. Hatta Beylerbeyilerin görev süreleri bazen bir kaç ay sürmüştür. Beylerbeyilerin görev sürelerinin kısalığı Mısır'ın iktisadi hayatını da etkilemişti. Tabii beylerbeyinin görevi merkeze gönderdiği irsaliyenin toplanmasında sıkıntılar oluşturmuştur. Bundan dolayı da Beylerbeyilerin muhasebeleri ve hesapları birbirine girmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁹ S. M. Seyyid, a.g. mad. 2004, s.567

¹¹⁰ S. Özkaya Özer, a.g.t. 2007, s.44; Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne gönderdiği irsali hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Özen Tok, “XVII. Yüzyılda Mısır Eyaletinin Malî Yükümlülükleri Bağlamında İrsaliye Hazinesi,” <http://www.ayk.gov.tr>20.06.2017, s.291-303

3.5- Mısır Beylerbeyilerinin Azli

Mısır'a gönderilen beylerbeyinin azlinin ilk zamanlar siyasi ve idari yönetimde gösterdiği başarısızlık sebep olurken daha sonra merkeze gönderdiği irsaliyedeki eksiklikler ve sorunlar da sebep olarak gösterilmiştir. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'da meydana gelen taht değişiklikleri Mısır Beylerbeyinin de değişmesine sebep olmuştu. Bunların dışında Mısır Beylerbeyi hakkında gönderilen raporlarla askerlerin de istemedikleri beylerbeylerini azlettirmeye sebep olduğu görülmektedir. Görevden uzaklaştırılan beylerbeyi yeni beylerbeyi gelene kadar hizmete devam ederken bazen de acil şekilde çağrılanları ise yerine bir kaymakam bırakarak gitmişlerdir.

Beylerbeyilerin görevinden azledilmeleri XVII. yüzyıla sayılan sebepler aynı kalırken aynı zamanda Beylerbeyilerin başka bir eyalete tayini, merkezde kubbe vezirliği ya da sadarete getirilmeleri de azil sebepleri arasındaydı. Beylerbeyi Memlük beylerinin keyfi hareketlerini önlemeye çalışması sonucunda görevden uzaklaştırılıyorlar. Bundan dolayı Mısır Beylerbeyi zamanla Memlük Beylerinin güç kazanması ile sadece bir şekil olarak kalmıştı.¹¹¹

3.6-Osmanlının Mısırda Kurduğu Hükümet Sistemi

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı aldıktan sonra bir yıla yakın burada kalmıştır. Mısır'ın fethinden eyalet yönetimine ilişkin temel ilkeleri belirleyen Mısır Kanunnâmesi'nin (1525) oluşturulmasına kadar olan sürede, Osmanlı İmparatorluğu, eyaleti Memlük beyleriyle işbirliğine giderek yönetmeyi tercih etti. Mısır'ın fethinin ertesinde Memlük beylerinin tasfiye edilmesine yerine, Arap coğrafyasının diğer bölgelerinde de uygulandığı gibi, yerel liderlerle işbirliğine gidilerek yeni bir yönetim anlayışı geliştirildi. Osmanlılar açısından Memlükler, savaşçı doğaları ve kapıkulu kökenleri nedeniyle Mısır'da işbirliği yapılabilecek en uygun unsurlardı. Ayrıca, merkeze uzak eyaletlerin yönetiminde yerel unsurlarla işbirliğine gidilmesi, toprakları giderek genişleyen ve bütün eyaletlerde doğrudan bir yönetim oluşturabilmek açısından

¹¹¹ S. Özkaya Özer, a.g.t. 2007, s.44; S. M. S. Mahmud, a.g.e. 1990, s.124-125

zorluk çeken Osmanlılar için bir zorunluluk haline gelmişti. Nitekim Yavuz Sultan Selim, eski rejimin önde gelenlerinden biri olan Canberdi al-Gazali'yi Şam valisi olarak atadı; Mısır'ı da Memlüklerin "melik el-umere" unvanıyla Halep'in eski valisi Hayır Bey'e emanet etti. Eski rejimin kalıntılarını yeni oluşturulan süsleme entegre etmeye yönelik atılan her iki adım da, Osmanlı egemenliğini hedef alacak olası bir Memlük muhalefetine doğuşunu önlemek için atılmıştı.¹¹²

Osmanlılar, Mısır'ı fethettikleri zaman onlar oraya yerleşmek nazarıyla bakmamışlar ancak Mısır'a boyun eğdirmek, zelil düşürmek ve oradaki imkânlardan faydalanarak istemişlerdi. Sultan Selim kendi başkentine dönünce Mısır meselesi hakkında düşünmüş ve o dönemde ulaşımın zorluğunu ve Mısır'ın hilâfet merkezinden uzak oluşunu dikkate alarak Mısır'ın başkaldırmasından emin olacak bir sistem oluşturmaya karar vermişti.

Sultan, Mısır'a paşa rütbesinde bir vali tayin etmişti. Her türlü çözüm valide bitiyordu. İlk olarak bu rütbe ve makama nail olan kişi, çözüm içinde fazlasıyla pişmiş olan Kansu Gavri'nin ileri gelen adamlarından olan "Hayır Bey" idi. Daha önce geçtiği üzere Hayır Bey Halep'te Kansu ile beraber savaşmış, sonra ona ihanet ederek şehri Osmanlılara teslim etmişti. Osmanlılar Mısır'ı fethedince Sultan Selim ona "Paşa" unvanı verip onu Mısır'a vali tayin etti.

Hayır Bey sultanına (Kansu Gavri'ye) ihanet ettiğinden dolayı, Sultan Selim, Mısır'dan uzaklaşınca aynı şeyi kendisine de yaparak Mısır'da istiklâlini elde etmesinden korkmuştur. O yüzden bu tehlikeyi yeterli şekilde yok edecek bir düşünceden hareketle bunu garanti edecek bir yola başvurdu. Bu yol şu idi: Mısır üç idare veya üç kuvvet tarafından yönetilecekti. Bunlardan her biri diğerini kontrol edecek, böylece bunların birleşmesi ve başkaldırması korkusu olmayacaktı.

***Birinci Kuvvet:** Paşalık idaresi idi. Paşa'nın en önemli görevi, sultanın emirlerini hükümet adamlarına ve halka tebliğ etmek ve bu emirlerin uygulanmasını kontrol etmektir.

***İkinci Kuvvet:** Ocaklar. Bu sistem Kahire'de Ana merkez şeklinde kurulmuştu. Bu merkezde 6 bin atlı, 6 bin piyade kuvveti bulunuyordu. Ocaklar Osmanlıların büyük

¹¹² Ö. Özkoç, a.g.e 2015, s.34, S. M. Seyyid, a.g. mad. 2004, s.563

komutanlarından birisi olan Hayrettin'in yönetiminde olmak üzere altı ocak olarak düzenlenmişti. Komutanın kalede ikamet etmesi ve hangi sebeple olursa olsun aradan çıkmaması emredilmişti.

Bu ocakların görevi Mısır bölgesindeki sistemi korumak, onu savunmak ve haraç vergisini toplamaktı. Bu ocaklar şu şekilde düzenlenmişti.¹¹³

1)Müteferrika Ocağı: Bu ocak seçkin Sultanî korumalarından oluşmuştur.

2) Çavuş(Çavuşkiye) Ocağı: Bu ocak aslında Sultan Selim'in ordusunun subaylarından bir gruptur. Bunlara haraç vergisini toplama görevi verilmiştir.

3)Cemaliyye Ocağı: Bu ocak da gönüllülerden oluşmaktadır.

4)Tüfekçi (Tüfekkiye) Ocağı: Bu ocakta bulunanlar tüfekleri taşırdı. (Silahşörler)

5)Yeniçeri (Mustahfizân) Ocağı: Bu ocak ise Mısır'ın askeri ayağını oluşturuyordu ve kale muhafızlığını üstleniyordu.

6)Azap (Bekarlar) Ocağı: Bu ocaktakiler özellikle şehrin muhafazasından kullanılmışlardır.

7)Çerkez (Çerkeskiye) Ocağı: Bu ocağı oluşturanlar Memlüklerin askerlerinin kalıntılarıdır.

Bu ocaklardan her biri "Ocaklı" denilen bireylerden oluşurdu. Her ocakta bir subay bulunurdu, onunla beraber Kâhya, Ocakbaşı, Defterdar, Hazinekar, ve Ruznameci bulunurdu. Bu subayların diğer ocaktakilerle birlikte toplanması ile başında bir paşanın bulunduğu, "Danışma Meclisi" oluşurdu. Bu meclis ancak onların onayı ile bir işe hükmederdi. Bu meclis bir uygulamayı durdurabilir veya gerektiği takdirde yeniden ele alınmak üzere İstanbul divanına havale edebilirdi. Ayrıca bir görevlinin maksatlarından şüphelenildiği takdirde, onun görevden alınmasını isteyebilirdi.

Üçüncü Kuvvet: Memlüklerin emirleri. Bunlar daha önceki iki devletin kalıntılarındandır. Bunların faydası, paşa ile ocaklar arasındaki dengeyi korumaktır.

¹¹³ A. Raymond, a.g.e. 1999, s.34-25

Çünkü bu üçüncü kuvveti oluşturanlar diğer iki gruba düşmandır. Onların varlığından güdülen maksat, zayıf gruba destek olarak güçlü grubun diktasına engel olmaktır.¹¹⁴

Sultan Selim'in görüşü itibariyle dengeyi korumak maksadıyla paşanın başkanlığında bir divan oluşturulmuştu. Fakat Sultan Süleyman bu dengeyi iki divan oluşturmakla sağlamıştı. Bu iki divandan birisi "Büyük Divan" diğeri "Küçük Divan" veya sadece "Divan" olarak biliniyordu. Bu divanların başkanlığını paşa üstleniyordu. Divan toplantısında paşa minberin perdesi arkasında oturur, toplantıda anlaşmaya varmazdan önce kâhya ve defterdar, paşadan verilecek karar hakkında izin alırlardı. Divan bir konuda karar verince, bu karar paşaya ulaştırılır, paşa da bu konuyu tasdik eder ve uygulardı. Kalede bu paşanın bulundurulması, kalenin komutanı olan "Ağa" nın görüşü yönünde olur, her sene paşanın tayini yenilenirdi.

Büyük divanın görevi, idaresi "Bab-ı Ali'yi" İstanbul hükümetini ilgilendirmeyen, genel işlerle alakalı hususları kabul etmek ve anlaşmaları gerçekleştirmektir. Bu divanın üyeleri; ocakların ağaları, defterdarları, ruznâmecileri, askeri fırkaların hepsinin naipleri, Hac Emiri, Kadı, meşayihden ileri gelenler, eşraftan olan kimseler, dört mezhebin müftüleri, dört mezhebin imamları ve âlimlerdi.

Bu divana gelen yazışmalar "Büyük Divan" unvanı ile adlandırılır, fakat paşaya teslim edilirdi. Toplantıları gerçekleştirme hakkı sadece paşaya tanınmıştı. Bu toplantılar çokça yapılmazdı.

Küçük Divan'ın toplantıları ise paşanın sarayında her gün yapılırdı. Bu divanın üyeleri paşanın kâhyası, defterdarı, ruznâmecisi, her ocağın bir naibi ve ağa, müteferrik ocağın büyük subayları idi.

Bu divanın görevleri, günlük olaylara bakmak ve ikinci derecede idari meseleleri araştırmak ihtisası cümlesindedir.¹¹⁵

Çerkez Ocağı: Sultan Süleyman, babasının oluşturduğu altı ocağa ilave olarak yedinci bir ocak daha meydana getirmiş ve ona "Çerkez Ocağı" demiştir ve bu ocağı oluşturanlar Memlûklerin askerlerinin kalıntılarıdır. İşte Mısır'ın hükümeti ve himayesi

¹¹⁴ Corci Zeydan, **Osmanlı Mısır'ı**, (1.Baskı), (Çev: Mustafa Özcan), Özgü Yayınları, İstanbul Nisan 2015, s.118-120

¹¹⁵ C. Zeydan, a.g.e. 2015, s.120-123

bu yedi ocaktan oluşmaktaydı. Hükümetin masrafları her bir ocaktan ‘‘Efendi’’ denilen bir görevli tarafından elde edilmesiyle ve dağıtımını gerçekleştirilen tahsisattan karşılanmaktadır. Her bir ocağın; ocağın subaylarından oluşan bir meclisi vardır. Bu meclis efendiyi muhasebe eder, özellikle davalara bakar ve tasdik edilmek üzere terfileri ve onların Kahire’de kalma hususunu paşaya sunar. Bunlardan her birinin rütbesine göre özel giysisi ve üzerinde işaretleri vardır. Ocakların adam sayısı 20 bin kişidir. Bu sayı gerekli duruma göre artabilir veya eksilebilir. Yeniçeri ocağının diğer ocaklara göre imtiyazı vardır. Bu ocağın komutanı ‘‘Ağa’’dır ve diğer komutanlar üzerinde nüfuzu vardır.

Sultan Süleyman, Sultan Selim’in görevlendirdiği Memlûk beyleri için imtiyazlar verdi ve onlara paşalık rütbesine yükselme hakkı tanıdı. Olağanüstü vazifeler için onlara 12 adet ‘‘Bey’’ ekledi.

Beylerden seçilen başka görevli isimleri de vardır. Bunlar kâhya veya paşanın naibi ve üç kaptandır. Bu kaptanlar: Süveys, Dimyat ve İskenderiye’nin sınır komutanlarıdır. Bunlardan her birine ‘‘Kaptan Bey’’ denir. Diğer görevlilerin adları ise şöyledir: Defterdar, Hac Emiri, Hazine Emiri ve aşağıda adı gelecek ilçe merkezlerinin yöneticileri ki bunlara Hükümdar ve Müdür denilir. Bu ilçe merkezleri şunlardır: Girga, Buhayra, Menufiye, Garbiye ve Şarkiye,(Yukarıda adı geçen görevlilerden) Kâhya, Defterdar ve Hac Emirlerinden başkasının divana girme hakkı yoktur.

Defterdar hesapları tutar, defterleri ve kayıtları muhafaza eder. Taşınmazların satışı ancak onun defterine kaydı ve imzasından sonra gerçekleşir.

Hac Emiri ise Sultan’ın yıllık olarak Mekke ve Medine’ye gönderdiği hediye ve yardımları götürerek gidip-dönen hacıların korunmasını sağlar.

Hazine Emirine gelince; Hazine Emiri, Mısır’ın arazisinden elde edilen mahsulden Kostantiniyye’ye tahsis edilen kısmı alır ve korur. Ayrıca ‘‘Beldenin Şeyhi’’ de beylerden seçilir. Bu ‘‘Beldenin Şeyhi’’ meselesine ayrıca döneceğiz. ‘‘Beldenin Şeyhi’’ büyük etkisi olan bir kimsedir.

Kalyubiye, Mansura, Cize ve Feyyûm ilçe merkezleri; Küşşâf denilen görevi yöneticilik olan adamların sorumluluğundadır. Nüfuz konusunda bunlar ile Bey’ler

arasında bir fark yoktur. Bunlardan birinin işlemi, ancak Çorbacı'nın veya her bir ilçe merkezinde kendilerinden özel divanın oluştuğu ocaktan olanların tasdiki ile uygulanır. Sonra paşanın kâhyasının; Süveyş, Dimyat ve İskenderiye kaptanlarının tayini doğrudan sultan cenaplarına bağlıdır. Sultan, her senenin sonunda İstanbul'dan onları gönderir ve yine sene sonunda onları İstanbul'a çağırır.

Diğer beyleri Divan tayin eder ve paşa görevlendirir. Bab-ı Ali(Osmanlı Hükümet Merkezi) bu tayini kesinleştirir. Bunların merkezi sabittir. Ancak defterdar dışındakilerin görevleri değişkendir. Bey'lerin seçimi bazen müteferrik ocak tarafından yapılır. Seçim gerçekleştikten sonra bu beyler artık bu ocağa bağlı değildir.

Bab-ı Ali'nin görevi, özellikle Süveyş, Dimyat ve İskenderiye şehirlerine dikkat etmektir. Çünkü buralar Mısır'a girilen birer kapıdır. Bu şehirleri koruyanlar, kaptanların komutanlığında İstanbul'dan gönderilir ve her sene yenilenir. Bu kaptanlar Mısır'ın askerinden sayılmazdı. Ancak buralarda ikametleri ve masraflarını karşılama üzere nail oldukları ekonomik destekler itibariyle askerden sayılırlardı.

Bunların dışındakiler paşanın katında ve Divan'a göre yabancılardan sayılırlar, mahalli hükümetin emirleri bakımından bunlar dikkate alınmazlardı. Bunlarla ilgili emirleri doğrudan İstanbul Divanı'ndan gelirdi.¹¹⁶

¹¹⁶ C. Zeydan, a.g.e. 2015, s. 123-125

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ MİSIRDA SOSYAL YAPI VE SOSYAL HAYAT

1-Mısırın Sosyal Yapısı

1.1-Nüfus ve Sosyal Tabakalaşma

Osmanlı Devleti, Mısır'ı ele geçirdikten sonra burada huzur ve istikrarı sağlayıp halkın refah seviyesini yükseltmiştir. Mısır halkı güvenli bir ortama ulaştıktan sonra nüfus artmaya başlamıştır. XVI. yüzyılın ortasında 200.000 olan Kahire'nin nüfusu, XVII. yüzyılın sonunda 300.000'e ulaşmıştır.¹¹⁷

Mısır'ın nüfusu artışını devam ettirirken XIX. yüzyılın başlarında daha büyük bir ilerleme kaydetmiştir. 1800'de Fransız sefer heyeti tarafından 2.460.000 olarak kaydedilen Mısır nüfusu, 1821'de Mehmet Ali Paşa zamanında 2.536.000 olarak tahmin edilmektedir. Daha sonra yıllara göre nüfus 1846'da 4.476.000, 1882'de 6.813.000, 1897'de 9.734.000 olmuştur.¹¹⁸

Mısır halkının çoğunluğu daha çok kırsal alanlarda ikamet etmekteydi. XIX. yüzyılda kentleşme hala yaygın değildi ve 1820'de bu oranın % 8 olduğu zamanda yüzyılın sonunda ise % 10 olduğu görülmüştü. Nüfusun vilayetlere göre dağılımı ise genelde iki büyük şehir olan Kahire'de 570 bin,¹¹⁹ İskenderiye'de 320 bin olarak toplanmıştır. Yerli halkın dışında ise yabancı nüfusun sayısı XIX. yüzyılın sonunda 140 bine ulaşmıştır. Bu nüfus Avrupa ve Amerika'dan pamuk üretimi için geldiği bilinmektedir.¹²⁰

¹¹⁷ André Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, (Çvr: Alp Tümertekin), (1. Baskı), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, s.93

¹¹⁸ Besim Darkot, *"Mısır" M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, (3.Baskı), Milli Eğitim Basımevi, C. VIII. İstanbul 1979, s.217

¹¹⁹ Mısır'ın Osmanlı yönetimi zamanında önemli şehirlerden biri olan Kahire'nin nüfusunun yıllara göre dağılımı ve sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: A. Raymond, a.g.e. 1999, s. 95-99

¹²⁰ Sevda Özkaya Özer, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2007, s.61

Mısır'daki toplam nüfus içinde % 90'dan fazlası Arapça konuşan Müslüman halk teşkil etmekte, geri kalanlar arasında çok sayıda (%7 kadar) bir Hıristiyan mezhebine tabi Kıptiler bulunmakta, bunlardan başka Mısır'da daha az sayıda diğer zümrelere (Katolik, Rum, Ortodoks, Musevi vb.) de tesadüf olunmaktadır. Mısır nüfusunun beşte dördünden fazlasını geçimini topraktan sağlayanlar teşkil eder. Çiftçi zümresini meydana getiren nüfusa fallah adı verilir. Fallah, köylerde ve küçük kasabalarda yaşayan ve ziraatla uğraşan bir halktı. Fallah ismi Arapça bir isim olsa da Mısır'da yaşayan çiftçiler için kullanılmış ve bir sınıfı oluşturmuştur. Fallahlar, Mısır'ın yerli halkı Kıptiler ile aynı kökenden olmasına karşın buranın din ve dili onları Araplaştırmıştır. Aynı zamanda fallahlar Mısır nüfusunun önemli bir kısmını oluşturmaktaydı.¹²¹

Mısır nüfusunu yabancı nüfusun da ağırlıkta olduğu bir kesim olduğundan meslekler de ona göre dağılıyordu.

* Mısır'daki Müslümanların içerisinde Araplar nüfusunun daha çok ziraatla uğraştığı görülmektedir.

* Türkler ise genellikle hükümet işlerinde ve memuriyet görevlerindeydiler.

* Mısır'ın yerli halkı Mısırlılar yani Kıptiler ise muhasebe ve defter hizmetlerinde görev alıyorlardı.

* Afrika Arapları'nın kölelik,

* Avrupalılar'ın ise tüccarlık, sarraflık, komisyonculuk, simsarlık ve gazetecilik gibi işlerde çalıştığı görülmektedir.¹²²

1.1.1-Memlûkler

Memlûk, “*mülk*” kökünden türetilmiş ve “*malik olmak, malik olunan şey*” anlamındadır.¹²³Bazı İslam ülkelerinde bu kelime yerine “*gulam*”, Afrika ülkelerinde

¹²¹ Besim Darkot, “*Mısır*”, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.218; S. Özkaya Özer, a.g.t. 2007, s.61-62

¹²² S. Özkaya Özer, a.g.t. 2007, s.63-65

de “*abid*” ve Endülüs’te Slav kökenli olan askerlere ise “*sakalibe*” dendiği görülmüştür.

Özellikle profesyonel asker niteliğinde muhafız birliklerine giren Memlükler; kendilerine has bazı statülere sahip oldular. Bu özelliği ile İslam toplumlarında görev yapan Memlükler, bir süre sonra iktidarı ele geçirecek derecede güçlendiler. Bunu gerçekleştirirken köle olmalarını yadırgamamışlar, hatta elde ettikleri konumu birçok aşamadan geçtikten sonra elde ettiklerinden dolayı memlük kimliğini kendilerine özel imtiyaz ve asalet göstergesi olarak görmüşlerdir. Muhafız birliğini oluşturan öözel statüdeki Memlükler, daha çok Kafkaslar’dan ve Orta Asya steplerinden gelen Türkler’den seçilmekteydi. Memlükler, genellikle Kafkaslar’dan ve Orta Asya steplerinden gelen ve Türk diye adlandırılan kavimlerden seçilirdi. ¹²⁴

Memlükler Türk soyundan olup aslında ya köle oldukları için satılmış ya da ücretli olarak orduda çalışan kimselerdi. Türklerin bu şekilde ordu hizmetinde kullanılması, Abbasi halifesi Mu’tasım Billâh ¹²⁵ zamanında başlamıştı. Çünkü Mu’tasım, satın alarak veya kendilerini razı ederek yahut ücret karşılığı getirdiği kimseleri kendi grubunu güçlendirmek amacıyla Türkistan’dan getirmişti. Zira kardeşleri Emin ve Me’mun arasında meydana gelen fitne esnasında aşırılık gösteren bu iki gruptan birinin yönetimine başkaldırmasından korktuğu için bu yola başvurmuştu. Mu’tasım’ın bunu yapmasındaki başlıca sebep, abbasiler’in kurulması sırasında büyük katkıları olan İranlıların gün geçtikçe güçlenerek yönetimde etkili olmaları yanında Araplarla girdikleri rekabetten dolayı devletin yönetiminde aksamalar görülmüştür. Ayrıca Me’mun ve halefleri de bu güçler arasında denge kurmak için Türkler’den oluşan bir birlikler kurmuşlardı. Hem Mu’tasım’ın hemde Me’mun kurduğu ordularla Memlükler’in sayısı kısa sürede 30.000’e ulaşmıştır. Kurulan bu birliklerin de kumanda kademelerinde Türkler bulunmaktaydı. Mu’tasım, oluşturduğu Türk birlikleri için ayrıca Samarra adında bir şehir inşa ederek onların yerli halkla karışmasına engel

¹²³ Süleyman Kızıltoprak, “*Memlük*” **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIX, Ankara 2004, s.88

¹²⁴ S.Kızıltoprak, a.g. mad. 2004,s.88

¹²⁵ Corci Zeydan, **Osmanlı Mısır’ı**, (1.Baskı), (Çev: Mustafa Özcan), Özgü Yayınları, İstanbul Nisan 2015, s.54

olmaya çalışmıştır. Bu Türkler'e geniş iktalar vererek Asya'dan evlenecekleri kızları da getirtti.¹²⁶

Memlûk sistemi kısa zamanda iyice yaygınlaşmış ve devlet topraklarının her bölgesinde görülmeye başlanmıştı. Artık halifelerin memlûkleri yanında eyalet valilerinin de memlûkleri vardı. Ancak bu durum devletin otoritesini sarsmış ve ortadan kalkmasına yol açmıştı. İlk zamanlarda vilayetlerdeki düzeni memlûkler sayesinde sağlayan halifeler ve valiler bu defa onların merkeze karşı bağımsızlık mücadeleleriyle karşı karşıyaydılar. Memlûk hizmetinde başarılı bir kumandan olan Mısır valisi vekili Ahmed b. Tolun soydaşı memlûklerin desteğini alarak Mısır'da ilk Müslüman-Türk devletini kurmuştu (868). Daha sonra Tolunoğulları'nın yıkılmasıyla beraber Mısır valiliğine getirilen ve Abbasiler'in hizmetindeki başka bir Türk memlûklü olan Muhammed b. Tuğç el-İhşid, emrindeki 8000 memlûkün desteğiyle Mısır'da iktidarı ele geçirip İhşidiler Devleti'ni kurmuştu (935). 969'da bu devleti yıkan Fatımiler de memlûk sistemini uygulamak durumunda kaldılar. Fatımi ordusunda başlangıçta Berberi ve Zenci birlikleri bulunuyordu. Müstansır- Billâh zamanından (1036-1094) itibaren sadece Türkler'den meydana gelen memlûk birlikleri kuruldu. Fatımiler bu birlikler sayesinde özellikle Suriye ve Mısır üzerindeki hâkimiyetlerini belirli bir zaman sürdürme imkânı buldular. Türk Memlûkleri farklı devletler tarafından aşağı yukarı 450 yıl boyunca hep orduda bulundurulmuş kuvvet oldular. İslam devletlerinde bir yönetici yeni bir birlik kurmaya karar verince diğer devletlerden geri kalmamak için Memlûkler'den birlikler oluşturuyordu ve böylece diğer devletlerin karşısında zayıf duruma düşmüyordu.¹²⁷

Memlûklerin sayısı Suriye ve Mısır'da, Selahaddin-i Eyyûbi'den itibaren iyice artmıştır. Nüfuz sahibi olmak isteyen ya da melikler üzerinde etkin rol oynamak isteyen her yönetici Memlûklerden oluşan birlikler kuruyorlardı. XII. yüzyılın ortalarına doğru Ortadoğu'da tüm İslam devletleri Memlûklerden oluşan birliklere sahipti. Türklerden oluşan Memlûkler elde ettikleri konum sayesinde buldukları bölgenin askerî ve siyasî olaylarında etkin rol oynamışlar hatta tahta geçecek şehzadeyi bile belirlemişlerdi.

¹²⁶ S.Kızıltoprak, a.g. mad. 2004,s.88

¹²⁷ S.Kızıltoprak, a.g. mad. 2004, s.88

Memlük sistemi Memlükler zamanında yapı olarak yerine oturmuştu. Bu sistemin genel tercihi asker yetiştirilecek aday kölenin cesaret, güçlülük, çeviklik ve uzun boyluluk gibi özellikler taşımasıydı. Gazilik, şehitlik, cihad vb. yüksek değerler uğruna savaşması ve kendisine saf İslami inancın aşılabilmesi için putperest inancına sahip, yani step kültüründen gelen bir genç hatta çocuk olması idi.

Memlük sultanlarının satın aldığı kölenin bedelini beytülmal karşılardı. Satın alınan memlük ilk önce Kahire Kalesi'nin kışlalarındaki askeri okullara yerleştirilip Sünni esaslara göre İslam dini öğretilirdi. Daha sonra çok sert kurallar altında askeri bilgiler öğretilirdi. Eğitimini tamamlayan memlük, askerî teçhizatı ile sultanın birliğine katılırdı.¹²⁸

Memlüklerin kendilerine ait kimliklerini koruyabilmek, birlik içinde hareket etmek ve topluma karışmamak için her zaman Türk isimler kullandığı görülmektedir. Bu isimleri kullanmak için illa ki Türk menşeiine sahip olması gerekmiyordu. Türk adları taşıyan Memlükler'in konuştuğu dil Türkçe idi ve bundan dolayıdır ki kendilerine Türk ve Etrak diye hitap ediliyordu. Kurdukları devlete de Memlükler'in yanı sıra Devlet-ü Türk ya da Devletü'l-Etrak deniyordu. Memlükler; şahsi özellikleri, sosyal yapıları ve askeri alandaki başarıları ile her zaman Mısır toplumunun özel bir sınıfını oluşturmaktaydı.¹²⁹

Sultan Selim 1517'de Mısır'ı ele geçirdikten sonra kısa sürede burada Osmanlı teşkilatını kuramayacağını anladığından Mısır'ın eski nizamını, kanunlarını Osmanlı'ya uyarlayarak devam ettirmeye karar vermiştir.

Sultan Selim, Memlüklerin devletinde Emir\ yönetici olanları yerinde bırakmış, bunun paşanın otoritesi ile askerinin gücü arasında bir denge olmasını sağlamıştır. Çünkü bu emirler her iki gruba da düşmandılar. Mısır'da 12 bölge veya sancak (yönetim merkezi) bulunuyordu. Her emire "Bey" denirdi. Bundan sebeptendir ki Memlük beylerine "Mısır Beyleri" denilirdi.

¹²⁸S.Kızıltoprak, a.g. mad. 2004,s.88-89

¹²⁹S.Kızıltoprak, a.g. mad. 2004,s.89

Osmanlılar, Mısır'ı ele geçirdikten sonra burayı Osmanlı'nın beylerbeyliği haline getirmişti. Mısır'ın bulunduğu konum itibari ile çevresindeki ilişkilerde beylerbeyini en önemli yönetici haline getirip geniş yetkiler vermişlerdi.

Osmanlı yönetimi, Mısır'ın merkezden uzaklığını göz önüne alarak buraya tayin ettiği beylerbeyinin güçlenip bağımsızlık mücadelesine girmemesi için yerel Memlük Beylerine görevler vererek kendi valileri ile bunlar arasında bir denge politikası kurmaya çalışmıştır. XVII. yüzyılın başlarına kadar Mısır Beylerbeyi nüfuzlarını korumuşlar ancak daha sonra artan huzursuzluklar ve ayaklanmalar Memlük Beylerinin nüfuz kazanmasına yol açarken Beylerbeyilerin etkinliğinin azalmasına yol açmıştır. Memlüklüler Beylerin dışında Memlük halkının görev verildiği kurumlardan kâşiflik ve Şeyhü'l-Araplıklar da Memlük Beyleri gibi istikrarın bozulduğu zamanda nüfuzlarını arttırdığı gözlenmiştir. Kâşifler, vilayetlerin yönetimi, sulama ve vergilerin toplanmasından sorumlu kişilerdi. Mısır'ın fethinden beri vilayetlerin idaresi askerî Memlük sistemine göre kâşiflere verilirken beraberinde Şeyhü'l-Araplar'ın idaresinde bulunan bölgeler, Osmanlı hâkimiyetini tanımak ve nezaretlerindeki köylerin halkının hukukuna riayet, yıllık vergilerini hazineye ödemek şartıyla tekrar kendilerine verilmiştir.¹³⁰ Memlük Beyleri Kâşiflik ve Şeyhü'l-Araplık kurumlarını elde ederken bunun dışında Emirü'l-Haclık makamını da elde etmişlerdir. İlk zamanlarda bu makamların çok büyük bir konumu yoktu. Ancak beylerbeyinin nüfuzu azalmaya başlayınca bu makamlar etkin olmaya başladı. Hatta Memlük Beyleri gittikçe bu makamlarda büyük rol oynamaya başladılar.¹³¹

Osmanlı Devleti, Mısır'a atadığı beylerin kendilerine karşı güçlenmemesi için buradaki Memlük Beylerinden faydalanmış ve bu şekilde dengeyi kurmaya çalışmıştır. Osmanlılar Mısır'ın yönetimini bilindiği üzere merkezden atadıkları valiler (beylerbeyleri) aracılığı ile sürdürmüşlerdi. Ancak 1687- 1703 yılları arasında Osmanlılar çalkantılı bir sürece girmiş ve art arda üç taht değişikliği olmuştu. Bunu fırsata çeviren Memlük Beyleri buldukları konumları güçlendirip nüfuzu ele

¹³⁰ Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", **Tarih ve Medeniyetler Tarihi**, C.V, (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Ankara 2007), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s.2426-2427

¹³¹ S. Özkaya Özer, a.g.t. 2007, s.5051

geçirmişlerdi. Memlûk beyleri elde ettikleri güç sayesinde buraya gönderilen valileri küçük görmüşlerdi.

Memlûk beyleri kendi aralarında birbirleriyle zıtlaşmış ve taraftar toplamaya başlamışlardı. Hatta Mısır'da her beyin adı ile anılan topluluklar oluşmuştu. “Zülfikar Bey'e nispetle 'Fıkârî Memlûkleri'”, “Kasım Bey'e nispetle 'Kasımî Memlûkleri'” gibi isimlerle anılmışlardı. 1703'den sonra Osmanlılar nüfuzu tekrar ele geçirmişler fakat yine Memlûk beyleri etkilerini devam ettirmişlerdi.¹³²

1730 yılında I. Mahmud'un tahta geçmesi ile buraya vali tayin edilen paşalar daha yetkin kimselerdi. Ancak bu defa da Mısır'da işler “Meşayih-i Beled” makamında olan kişiler tarafından yürütülüyordu.

Memlûk beyleri eski nüfuzlarına kavuşmak için mücadelelerini sürdürmüşlerdi. İbrahim Kâhya, Rıdvan Bey ve Büyük Ali Bey'in mücadeleleri sonucunda Mısır'da Memlûk etkisi iyice artmıştı. Hatta 1757-1774 yılları arasında Osmanlı Devleti Rusya ile savaş durumuna dönünce Büyük Ali Bey bu fırsatı değerlendirip; Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını elde etmesi için Ruslarla yardımlaşmıştı.¹³³ 1763-1764 yılları arasında “Meşihat” makamına sahip olan Ali Bey'in Mısır'ı bağımsızlaştırmak gibi büyük bir düşüncesi de vardı. Ali Bey'in ölmesinden sonra Mısır tekrar Osmanlılara bağlı bir hale dönüştü.

I. Abdulhamid, Mısır'a yine eskisi gibi valiler tayin etmeye devam etti. Fakat buraya gelen valiler sadece resmiyetteydi. Bu valiler sadece beyler arasındaki anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları gizli haberleşmelerle İstanbul'a göndermek dışında başka bir işleri yoktu. Birde tahsisat yapıp cizye vergilerini teslim alıp İstanbul'a gönderiyorlardı.

Murad ve İbrahim Bey'ler meydanın boş olduğu bir dönemde yönetimi aralarında paylamışlardı. Birisi “Hac Emiri, diğeri ise Şeyhu'l-Beled'di.” Bu beyler döneminde Mısır'da Memlûklerin etkin olduğu, memleket işlerinde görevlendirildiği ve beylik rütbelerine yükseldiği bir dönem başlamıştı.

¹³²A. Raymond, a.g.e. 1999, s. 33; C. Zeydan, a.g.e. 2015, s.200-203

¹³³C. Zeydan, a.g.e. 2015, s.223-224

Murad ve İbrahim Bey'lerin bağımsız davranışları sonunda o dönem Mısır valisi olan Mehmed Paşa'nın bu ikiliyi padişaha ihbar etmesi üzerine Sultan I. Abdulhamid bunların üzerine ordu gönderdi. Osmanlı ordusu ve Murad Bey'in başında bulunduğu Memlûk ordusu karşılaştı ve Memlûk ordusu Osmanlı ordusunun atları ayakları altında ezildiler. Bu arada Rusya savaşının başlaması üzerine Osmanlı ordusu İstanbul'a çağrılmıştı fakat buradaki beylerin nüfuzu halen devam ediyordu. Murad ve İbrahim Bey'ler eski etkinliklerini elde edip istediği gibi harekete devam ettiler.¹³⁴ Bu dönem ıslahatçı padişah olan III. Selim dönemine denk gelmişti fakat aynı zamanda 1798'de Napolyon Bonapart Mısır'a saldırmış ve burayı işgal etmişti.

Osmanlı İmparatorluğunun Mısır'a gönderdiği valiler sadece resmiyette gözüküyor fakat gerçek güç ise Memlûklerin elinde bulunuyordu. Memlûkler bu şekilde Mısır'daki denetimi ele geçirmiş gözüküyorlardı. Memlûklü aileler içindeki rekabetten dolayı iktidarı ele geçiren aile tam bir merkezi yönetime sahip olmasa da bu feodal aileler iktidarlarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Bu aileler iktidarlarını devam ettirebilmek için baskıya dayanan yönetim anlayışını uyguluyorlardı. Mısır içindeki bu feodal ailenin kendilerine ait askerleri bulunmakta; vergileri kendileri toplamakta ve diğer ülkelerle doğrudan ticari ilişkiler kurabilmekteydiler.¹³⁵

III. Selim'in Osmanlı tahtında bulunduğu sırada, Napolyon'un başında bulunduğu Fransız ordusu 2 Temmuz 1798'de İskenderiye'ye gelerek Mısır'ı işgale başlamıştı. Hindistan'ın İngiltere tarafından işgal edilmesini kabullenemeyen Fransa, İngiltere'yi sömürgelerinde yenerek Hindistan yolunu kontrol altına almak istiyordu.¹³⁶ Buraya hâkim olan Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığından da istifade eden Fransa bir asırdan beridir gündeminde olan Mısır seferini uygulamaya koydu.¹³⁷

Napoleon, Mısır'ın işgalinden yerli halkla yürütülen ilişkiler bakımından psikolojik savaş tekniklerine başvurdu. Fransa fiilen Mısır'a savaş açmış fakat buraya

¹³⁴ Murad ve İbrahim Bey'lerin Mısır'daki mücadeleleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.V, Ankara 2011, s.2630-2631

¹³⁵ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, (6.Baskı), Dora Yayıncılık, C.I, Bursa 2014, s.169

¹³⁶ Hasan Gümüšoğlu, **Devlet-i Aliyyenin Sonbaharı: Osmanlı ve Modernleşme**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, s.65

¹³⁷ Enes Kabakçı, *"Napoleon Bonaparte'in Mısır Seferi (1798-1801)"Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s.343

sahip olan Osmanlı Devleti'ne savaş açmamıştı. Napoleon bundan sonra padişahın menfaatleri doğrultusunda Memlûkler'e savaş açtığını ilan etmiş, kendisini yerel halka "İslam'ın koruyucusu" olarak tanıtmıştı. Halka hitaben Arapça olarak kaleme alınan ve dağıtılan bildirimlerde Mısır'a geliş amacının Mısır halkını Memlûk zulmünden, Hindistan'ı ise İslam dünyasının düşmanı İngilizlerin elinden kurtarmak olduğunu belirtmiştir.¹³⁸ Osmanlı Devleti, İngilizler ve Ruslarla yaptığı ittifak ve beraberinde Nizam-ı Cedid uygulamasının başarılı olması sonucunda Fransızların Mısır'a saldırısı sona erdirilmiştir.¹³⁹

Napolyon'un Mısır'a saldırısı sonucunda Memlûk beylerinin nüfuzu kırılmıştı.¹⁴⁰ Fransızlar Mısır'dan çekildikten sonra Memlûkler savaş sonrası konumlarının ne olacağı konusunda ciddi endişeler oluştu. Osmanlı deniz ve kara kuvvetleri Fransızların Mısır'dan çekilmesi sonrasında İstanbul'a dönmeyince Memlûklerin endişeleri iyice artmıştı. Bunun sonucunda İngilizlerden iltica talebinde bulunmuşlardı.¹⁴¹ Memlûklerin iltica talebi İngilizler açısından bulunmaz bir fırsattı. Bu talep, Akdeniz hâkimiyeti ve sömürgelerine giden ticaret yollarının emniyeti bakımından arzettiği hayati önem sayesinde Mısır'ın kontrol altına alınması İngiltere için süper bir fırsattı. İngiltere bunu fırsat bilerek Osmanlı'ya baskı yapmaya başladı. İngiltere bu nedenlerle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmıştı. Bab-ı Âli İngiltere'nin bu politik hesaplarına meydan vermemek için Memlûklerin tamamen etkisiz hale getirip tutuklamaya karar verdi. Ancak bu plan istenilen gibi olmadı. Fakat yine de birçok Memlûklü tutuklanmıştı.

İngilizler tutuklu bulunan Memlûklerin kendilerine teslimi konusunda sürekli Bab-ı Âli'ye baskı yapmaya başladılar. İngiliz elçileri, bu meselenin İngiltere için namus meselesi olduğunu ifade etmişlerdi. Müttefik sıfatındaki bu iki devlet arasında bir savaşa meydan vermemek için tutuklu bulunan Memlûkler bırakıldı ve bu suretle

¹³⁸ E. Kabakçı, a.g.m. 2010, s.344; M.Sertoğlu, a.g.e. 2011, s.2782

¹³⁹ Osmanlı'nın Fransız saldırısı karşısında İngilizler ve Ruslarla yaptığı anlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, (7. Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.V, Ankara 1999. s.31-36

¹⁴⁰ H. Gümüüşoğlu, a.g.e. 2014, s.67

¹⁴¹ Yüksel Çelik, "*III. Selim Devrinde Mısır'da Osmanlı-İngiliz Rekabeti (1798-1807)*", **Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi**, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s.353

Memlüklerin tasfiye girişimi fiyaskoyla sonuçlandı.¹⁴² Memlükler uzun zamandır çabaları sonucunda İngilizlerin desteğini alarak biraz olsun rahatlamışlardı.

Memlüklerin toptan tasfiye planı ancak Mart 1811’de Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Mısır’a yeni vali olan Mehmed Ali Paşa, ilk yıllarında tatlı sözler ve rüşvetlerle Memlük beylerini kendi tarafına çekmişti. Kendine karşı olanlarla da sonuna kadar savaşmayı sürdürdü.¹⁴³ Daha önce Osmanlıların planlayıp İngilizlerin tepkisi ile karşılaştığı planı Kavalalı faaliyete geçirdi ve Memlüklerin nüfuzlu beylerini davet ettiği bir törende pusuya düşürüp ortadan kaldırarak Mısır’da Memlük yönetimini sona erdirdi.¹⁴⁴

1.1.2-Kıptiler

Mısırlı Hıristiyanlar olarak bilinen Kıptiler, hem genel Hıristiyanlık tarihi açısından hem de Müslüman- Hıristiyan ilişkileri tarihi açısından son derece önemli bir dini gruptur. Tarihte birçok inanca ev sahipliği yapmış olan Mısır, Hıristiyanlık ve İslamiyet ile teşekkül dönemlerine tanışarak teolojik ve tarihsel açıdan iki din için önemli bir merkez olmayı başarmıştır.¹⁴⁵

Kıptî kelimesinin anlamı ve çıkış noktasıyla ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşleri incelediğimizde bunlar; Yunanca kelime “*Aiguptios*”, “*Aigiptioi*”, “*Aigyptos*” kelimelerinin başındaki “*ai*” ve sonundaki “*os*” harflerinin kalkması sonrasında ortaya çıkan “*gypt*” hali, “*Egypt*” ve “*copt*” kelimelerinin kökünü oluşturmuştur. Bunun dışında Memphis tapınağında kullanılan “*copy*” kelimesi de Kıpti kelimesinin kökünü oluşturduğu söylenmektedir.

¹⁴² Y. Çelik, a.g.m. 2010, s.353-356

¹⁴³ Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, **Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çev: Gül Çoğalı Güven), Birinci Basım İstanbul Mayıs 2010, s.55

¹⁴⁴ Y. Çelik, a.g.m. 2010, s.356; Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Memlüklerin direnişini ortadan nasıl kaldırdığı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gilbert Sinoué, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Son Firavun**, (Çev: Ali Cevat Akkoyunlu), (2.Baskı), Doğan Kitapçılık, İstanbul 2004, s.103-109

¹⁴⁵ Ayşenur Baş, **Papa III. Şenuda Döneminde Mısır’da Kilise-Devlet ve Kıpti-Müslüman İlişkileri**, (Yüksek Lisans) Sakarya Eylül 2013, s.4

Arap yazarlarına göre ise, *Kıpti* kelimesi Nuh'un torunlarından olduğu rivayet edilen eski Mısır Kralı Kıpt'in isminden geldiği yönündedir.

Günümüzde hemen hemen herkes "*Kıpti*" kelimesinin Yunanca'dan geldiği hususunda birleşmektedir. Ancak Batı kaynaklarında, XVII. yüzyıla kadar "cophte" şeklinde yazılan bu kelimenin hangi anlama geldiği tam olarak bilinmemekte ve tartışılmaktadır.¹⁴⁶

Kıpti kelimesi terim olarak; Mısırlılar veya Nil deltası sakinleri anlamına gelmektedir. Mısırlıların çocuklarını sünnet ettirmelerinden dolayı Yunanlılar bu ismi vermişlerdir. Hıristiyanlığın Mısır'a girmesinden sonra Hıristiyanlık Kıptîler'in dini olmuş, Kıptîler'le Hıristiyanlık özdeşleşmiş, böylece Kıptî ismi Mısır'daki Hıristiyan halkı ifade etmeye başlamıştır.¹⁴⁷ VII. yüzyılda Müslümanların Mısır'ı fethetmesi sonucu Kıpti kelimesi, Mısır'da yaşayan Hıristiyan toplumu ifade etmek için kullanılmış ve burası Dârulkıpt olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁸

Hıristiyanlığın Mısır'a nasıl girdiği ile ilgili tam olarak net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Hıristiyanlığın Mısır'da yayılışının tarihini İncil yazarı Aziz Markos'a dayandırılmaya çalışılmış fakat monofizit olmayan Batılı Hıristiyanlar bunu kabul etmemiştir. Ancak bu dinin II. yüzyılda Mısır'da, özellikle de o tarihlerde büyük bir Yahudi nüfusu barındıran ve entelektüel bir merkez olan İskenderiye'de yer ettiği bilinmektedir.

Romalılar M.Ö. 31'de Mısır'a hâkim olduktan sonra bu eyalette Grekoromen dönemi başlamış oldu. Mısır uzmanlıklarına göre bu dönem Mısır'ın Hıristiyanlaştığı ve Kıpti dönemi ile medeniyetinin başlangıcı olarak da kabul edilmiştir. Bu dönem ayrıca kültür mücadeleleri ve Bizans'ın baskılarından kurtulmayı da kapsamıştır. Bu baskılar sonucunda Mısırlıların bölgedeki ekonomik, dini ve siyasi etkinlikleri sona ermiş ve aşağılanmışlardır.

¹⁴⁶ Mustafa Erdem, "*Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma*", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXVI, Ankara 1997, s.144; Aslıhan Aslantürk Şimşek, **Ortadoğu'da Kimlik Sorunu ve Kıptîler**, (Yüksek Lisans), İstanbul 2010, s.35

¹⁴⁷ A. A. Şimşek, a.g.t. 2010, s. 35; "*Kıptiler*" **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXV. Ankara 2002, s. 424

¹⁴⁸ M. Erdem, a.g.m. 1997, s.145; "*Kıptiler*" **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, a.g. mad. 2002, s. 424

Mısır'da Hıristiyanlık I. yüzyılın ortasından itibaren çabucak yayılmıştır. Bununla birlikte birçok Mısırlı Hıristiyanlığı kendi ihtiyaçlarına ve inançlarına göre şekillendirmişlerdir. Bu safhada, Romalıların Mısırlılar üzerinde baskılarını arttırdıkça onlar da Hıristiyanlık dinini milliyetçilik bilinciyle bir ideoloji haline getirmişlerdir ve işte belki bu yüzden Kıptiler, İmparator Diocletian'ın 29 Ağustos 284¹⁴⁹ yılında Kıptiler üzerinde yaptığı katliamı Kıpti takviminin miladı olarak başlatmışlardır. Hıristiyanların bu baskıları, I. Konstantinos ile Licinius'un 313'de yayınladıkları fermana kadar devam etmiştir. Bu fermanla Roma İmparatorluğundaki Hıristiyanlık serbest kalmıştır.

İsa'nın insani ve ilahi kimliği Hıristiyanlık üzerinde tartışma konusu oluşturmaktaydı. Hıristiyanlık İsa Mesih üzerine kurulu bir inanç sistemiydi. İsa'nın kimliğinde tanrı ve insan kavramı sonucunda çıkan tartışmalarda İsa'nın yeryüzünde yaşarken büründüğü bedeninin insani mi yoksa ilahi bir özelliği mi olduğu hep gündemde olan bir tartışma olmuştu.

Ancak İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu düşüncesi daha ağır basmış ve monofizizm yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Ayrıca 449'da da Efes'teki sinodda Diascorus ve bazı İskenderiyeli din adamları tarafından monofizizm kabul edilmiştir. Kadıköy Konsili'nde ise 451 yılında İsa'nın hem ilahlık hem de insanlık unsurlarının eşit şekilde olduğu Ortodoks anlayışı kabul edilmiştir.¹⁵⁰

Kadıköy Konsili sonucunda, İmparatorluk ve Doğu Kiliseleri içinde İstanbul üstünlük kazanmış ve buna kızan Kıptiler ise monofizizmi milli bir kimlik unsuru olarak benimsemişlerdir ve Kıpti Kilisesi Monofizizim inanca sahip özerk bir kilise olmuştur. Bütün bunların yanı sıra İskenderiye Kilisesi V. ve VI. yüzyıllarda, kontrolü sadece kilise ve manastırlara ait olan büyük miktarda toprağa sahip olmuştur. Ayrıca papazların kendi özel ordusu, polis güçleri ve mahkemeleri de vardı. Papazlar kendi sınıflarını oluşturmaya başlamışlardı. Kıpti Kilisesi özerk bir kilise olduktan sonra, kilise ve Mısır halkı beraber kendi doktrinleri için mücadele etmişlerdir. Bu kilisenin Hıristiyanlığa en önemli katkısı meşhur "Didaskalya" isimli teoloji ve din okulu olmuştur ki bu okul Hıristiyan felsefesinin temellerini atmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁹ A. A. Şimşek, a.g.t. 2010, s.37

¹⁵⁰ A. A. Şimşek, a.g.t. 2010, s.40

¹⁵¹ A. A. Şimşek, a.g.t. 2010, s.40; M. Erdem, a.g.m. 1997, s.158

639-642 yılları arasında Müslümanların Mısır'ı ele geçirmelerine kadar bu vilayet Bizans'ın buraya tayin ettiği valiler tarafından yönetilmeye devam edilmiştir. Kıptiler'e uygulanan baskılar ve vermekle yükümlü tutuldukları vergiler yüzünden Müslümanları kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Müslümanlar Mısır'ı fethettikten sonra Kıptiler'e ehl-i zimme statüsünde Müslüman olmayanların verdiği vergilerden cizye ile yükümlü tutmuşlardı.¹⁵²

Kıptiler, Müslümanların yönetimi altına girdikten sonra çıkarılan emirnamelerle Müslümanlardan ayırt edilmek için farklı renkte elbise giymeleri ve sarık takmaları emredilmiştir. Bu uygulama Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından 1807'de kaldırılmıştır. Daha sonra bu uygulama geri getirilmek istenmişse de başarılı olunmamıştır.¹⁵³

Hız. Ömer zamanında, Kıptiler'in kilise ve manastırlarının tamir edildiği hatta yenilerinin bile yapıldığı ve ayrımcılık yapılmadığı görülmektedir. Melkitler'in ele geçirdiği kiliseleri tekrardan Kıptiler'e iade edilmiştir. Hatta Kıptiler, Müslümanların ibadetlerini yerine getirmeleri için kiliselerinden faydalanmalarını sağlamıştır.

Kıptiler, Emeviler ve Abbasiler döneminde de dini konularda rahatça hareket etmişlerdir. Ruhani meclislerini rahatça toplamanın yanında valilerin depatrik seçiminde sadece seçime nezaret ettiği gözlenmiştir. Ancak Kıptiler'in devlete zarar vereceği düşüncesi ile başka devletlerle ilişki içine girmelerine izin verilmemiştir.¹⁵⁴

Halife Yezid döneminde, kiliselerden insan tasvirlerinin kaldırılmaya çalışılmasıyla birlikte problemler doğmaya başlamıştır. Bu durum Kıptiler arasında şiddet eylemlerine sebebiyet vermiş ve bunun yanı sıra vergilendirmeye ilgili olarak da isyanlar çıkmış ve bastırılmıştır. Güneyde Hıristiyan nüfusun daha organize olduğu bir belde de 722 ve 767 yıllarında tekrar isyanlar çıkmış ve son bir isyanda 829 yılında patlak vermiştir.

Fatımi hâkimiyeti döneminde ise ortam gerginliğini kaybetmiştir çünkü Fatımi Hanedanları Kıpti Hıristiyanlarla ılımlı ilişkiyi getiren bir politika takip etmişlerdir.

¹⁵²“*Kıptiler*” T.D.V. İslam Ansiklopedisi, a.g. mad. 2002, s.425

¹⁵³ M. Erdem, a.g.m. 1997, s.159

¹⁵⁴“*Kıptiler*” T.D.V. İslam Ansiklopedisi, a.g. mad. 2002, s.425

Ancak bu arada zihinsel bir rahatsızlığı olan El Hâkim,¹⁵⁵ Hıristiyanlara kötü muamelede bulunmuştur.

Eyyübîler devrinde Haçlı seferlerinin de etkisiyle Kıptiler'e karşı zaman zaman olumsuz davranışlarda bulunulduğu, hükümdarların artık onların bayramlarına katılmadığı, Selahaddin-i Eyyübî'nin kâtiplik ve tabiplik yapmalarına müsaade etmediği bilinmekle beraber yine de bu dönemde bazı mabetlerini tamir ettirebilmişlerdir.

Memluklar döneminde ise, Kıptiler ister istemez şüpheli bir grup olarak görülmüşlerdir. Çünkü o devirde Haçlı Seferleri söz konusu olmuş ve Kıpti Hıristiyanlara da potansiyel olarak ihanet edebilecek bir grup gözüyle bakılmıştır. Zira XIII. yüzyılda Moğol istilası sırasında Suriye Hıristiyanlarının Moğollara yardım ettiği bilinen bir gerçektir. Bu şartlar altında basit kilise onarımları bile şüphe uyandırmış ve Müslümanları rahatsız etmiştir. Devlet işlerinde çalışan az sayıdaki Kıptiler'e karşı Müslümanların tepkisini bertaraf etmek için bunlar görevlerinden sık sık alınıp ve tekrar iade edilmişlerdir. Yöneticiler patriğe karşı saygılı davranmakla birlikte Habeşliler'le gizli münasebetlerini de engellemeye çalışıyorlardı.¹⁵⁶ Sonuç olarak bu dönemde Haçlı Seferleri ve bazı yöneticilerin Hz. Muhammed'in tavsiyelerine uygun hareket etmemiş olmaları iki toplum arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur.

I.Selim'in 1517'de Mısır'ı fethetmesiyle, Mısır Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren özellikle devletin yükselme döneminde, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan azınlıklara Osmanlı "Millet Sistemi" içinde etnik ve dinsel kimliklerini barış ve düzen içinde koruma fırsatı verilmiştir ve gayrimüslimlerin hukuki statüsü açısından geleneksel uygulama devam ettirilmiştir.

Kaynaklarda Kıpti kilisesi ile İstanbul'daki Osmanlı yönetimi arasında güçlü ilişkiler olmadığı anlatılmaktadır. Kıptilerin Mısır'ın toplam nüfusuna ve İmparatorluğun diğer topraklarındaki Hıristiyan tebaanın sayısına oranla küçük bir azınlığı temsil etmesi ve İstanbul'un Mısır'a olan uzaklığı sebebiyle Osmanlı yönetiminin Kıpti kilisesi veya Kıptilere yönelik yoğun bir ilgisi olmamıştır. Kıptiler, Osmanlı idaresinde özellikle mali işlerde görev almış. Kiliselerini tamir etme ve yenilerini yapma imkânı elde etmişlerdir. Devlete karşı sorumluluklarını yerine

¹⁵⁵ A. A. Şimşek, a.g.t. 2010, s. 42

¹⁵⁶ A. A. Şimşek, a.g.t. 2010, s.42; "Kıptiler" T.D.V. İslam Ansiklopedisi, a.g. mad. 2002, s. 425

getirmedikleri takdirde ise kiliselerinin kapatılması söz konusu olmuştur.¹⁵⁷ Bununla birlikte bazı kaynaklarda Kıptilerin Osmanlı hâkimiyetinde baskıya maruz kaldıkları ileri sürülmektedir. Buna göre kiliselerin onarılması ve yeni kiliseler yapılması kısıtlanmış, kilise çanlarının çalınması engellenmiş ve Müslümanlarla karışmamaları için özel durumlarda Hıristiyanların boyunlarında büyük bir haç taşımaları istenmiştir. Ayrıca 1672 yılında vergilerin artırılması üzerine Kıpti halkı ayaklanma çıkarmış; fakat bu isyan etkili olmadan bastırılmıştır.

Osmanlı dönemindeki ıslahat hareketleriyle birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısında zimmî statüsünden vatandaşlık statüsüne geçen Kıptiler, VII. yüzyıldaki Arap egemenliğiyle birlikte İslami yönetimler altında genellikle rahat bir süreç geçirmişlerdir. Arap fetihlerinden itibaren, Kıpti Ortodoks patriği cemaatin dini ve dünyevi lideri olarak görülmektedir. İslam, yönetimler altında, Hıristiyan kiliselerin siyasi güçleri kırılmış olsa da patriklik görevinin siyasi boyutu yüzyıllar boyunca önemini korumuştur. Hatta patriğin dünyevi rolü, İslami yönetimler aracılığıyla artmıştır; çünkü patrik kendi halkının dünyevi lideri olarak görülüyordu ve siyasi otorite ile cemaat arasında aracı konumundaydı. Arap egemenliğiyle birlikte dinsel özgürlüğe kavuşan Kıptiler, önemli görevlere ve mevkilere getirilmiş, Kıpti kültürünün yeniden canlanmasını sağlayan bir ortam elde etmiş ve kimliklerini koruyabilmişlerdir. Dönemsel olarak yöneticilerin keyfi uygulamaları ve vergi artışlarından dolayı sorunlar yaşansa da sürekli bir baskı ve sıkıntı söz konusu olmamıştır.¹⁵⁸

XVIII. yüzyılda Fransızların Mısır'a ayak basmaları Kıptileri, tıpkı Haçlı Seferleri esnasında olduğu gibi Müslümanların gözünde şüpheli hale getirmiştir. Ancak Fransızların safi Hıristiyanlık motivasyonu ve davası için Mısır'a saldırmadıkları anlaşılınca Osmanlı yönetimi Kıptilere karşı menfi tavır takınmaktan geri durmuştur.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, Mehmet Ali Paşa biraz daha milliyetçi Mısırlılık fikrini benimseyen bir yönetici olarak Kıptilerin yasal statüsü aşamalı bir şekilde gelişmiştir. Bu dönemde cizye kaldırılmış ve Kıptiler de askere gitmeye başlamışlardır ve bunlara ek olarak Mehmet Ali Paşa Kıptileri yüksek mevkilere getirerek sosyal statülerini yükseltmiştir. Yüksek mevkilere getirilen bu kişiler eski çağlardan beri ilk

¹⁵⁷ Ayşenur Baş, a.g.t. 2013, s.24

¹⁵⁸ Ayşenur Baş, a.g.t. 2013, s.25

kez Mısır'ın idaresinde söz sahibi olabilmiş Hıdivlerdi ve ilk kez bu dönemde Kıptiler zımnı statüsünden çıkıp aktif politika yapabilir noktaya gelmişlerdir.¹⁵⁹

1882'de Mısır'ı işgal eden İngilizler Müslümanlarla Kıptiler'i birbirine karşı tahrik edince iki toplum karşılıklı saldırılarda bulunmaya kadar varan bazı problemler yaşamıştır. Bunun üzerine bazı Kıptiler Mısır'ı terk ederek Kanada, Avustralya ve Amerika'ya göç etmiştir. Mısır'da genelde çiftçilik ve ticaretle uğraşan Kıptiler arasında eğitim görenler hukuk, basın ve tıp alanlarında faaliyet göstermişlerdir.¹⁶⁰

Yaşanan bazı olumsuzluklara rağmen Kıptiler, Müslümanların idaresi altında yaşadıkları dönem süresince, Bizans'ın uygulamalarıyla mukayese edilemeyecek kadar huzur ve rahat içinde yaşamışlardır. Müslümanlar onlara geniş bir din özgürlüğü tanımış, sürgündeki piskoposlar ve rahipler başta olmak üzere, Hıristiyan halk kiliselerine kavuşmuştur. Kıptiler, devletin devamlılığı için gerekli olan mali yükümlülüklerin sıkı kontrolü dışında, herhangi bir baskı ya da zulüm görmemiş, din değiştirmeye zorlanmamışlardır. Buna karşılık pek çok Kıpti Müslüman olmuş ve bu yüzden Kıptiler'in sayıları gün geçtikçe azalmıştır. Hıristiyan dünyası bunun sebebi olarak Müslümanların Kıptiler üzerinde yaptıkları baskıları göstermek istemişlerse de bunu ispatlayabilecek herhangi bir olayı örnek gösterememişlerdir.¹⁶¹

1.1.2.1-Kıpti Takvimi

Bizanslı Diocletion'un 284'te Kıptilere yaptığı katliam "Şehitler Yılı" olarak kabul edilmiş ve takvim başlangıcı sayılmıştır. Kıptiler kullandıkları takvimin gereği olarak Noeli kendi takvimlerine göre 29 Kiak'da (7 Ocak) 1900 yılından beri kutlamaya devam etmişlerdir. Kıptiler tabiatla iç içe ve geleneklerine bağlı olmalarının bir sonucu olarak Julyen takvimini kullanmaktadır ve yılın ilk ayı Eylül-Ekim'dir (11 Eylül-10

¹⁵⁹ A. A. Şimşek, a.g.t. 2010, s.43

¹⁶⁰ "Kıptiler" T.D.V. İslam Ansiklopedisi, a.g. mad. 2002, s.425

¹⁶¹ A. A. Şimşek, a.g.t. 2010, s.43

Ekim). Kıptiler Hıristiyan olmakla eski kültürel değerlerini tamamen terk etmemişlerdir. Yani dinleri ile bu takvim arasında ortak noktaları tesis etmişlerdir.¹⁶²

1.1.2.2- Dini Hayat

Kıptilerin Dini hayatında kilisenin büyük yeri vardır. Kiliselerde kesinlikle heykel bulunmaz fakat resimlerle süslüdür. Doğu Kiliselerinin en ilginç merasimi antik İskenderiye ayinidir (Aziz Markos tipi). Kıptiler ayin boyunca ayakta dururlar. Kıptice okunan İncil cümleleri daha sonra Arapçaya çevrilir. Kadınlar bugün kiliselere girebilmektedir.

1.1.2.3- Ayinler

Bunlar yedi sakrament kabul etmektedir. Vaftiz üç defa suya daldırma şeklinde, Baba, Oğul ve Ruhü'l-Kudüs adına papaz tarafından yaptırılır. Konfirmasyon, Evharistiya, Günah İtirafı, Rahip Takdisi, Son Yağlama ve Nikâh vardır. Evlenme kilisede olur. Kıpti kanunlarına göre boşanmaya ancak birinin diğerini aldatması sebebiyle izin verilir.¹⁶³

1.1.2.4- İbadetler

Kıptiler ibadetlerine oldukça düşkündür. En önemli ibadetleri oruçtur. Kıptilerin toplam 151 gün oruç ve 93 perhiz günleri vardır.

Kuzey'den Güney'e çoğu Delta'da azı Yukarı Mısır'da olmak üzere 59 hac merkezleri vardır. En önemli ziyaret yerlerinden birisi, Assiut yakınlarındaki Dronha Manastırında yapılan bekâr ziyaretidir.

¹⁶² Kıpti takviminin kullanımı ve hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Özen Tok, “Osmanlılarda Kıpti Takviminin İdari ve Mali Alanda Kullanımı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.21, 2006, <http://sbedergi.erciyes.edu.tr>, 15.06.2017, s.365-379

¹⁶³ Mustafa Erdem, “Monofizit Kiliselerinde Din Anlayışı (Kıptî Kilisesi Örneği)”, **Dinler Tarihi Araştırmaları-II**, (Sempozyum:20-21 Kasım 1998, Konya), Dinler Tarihi Yayınları, Ankara 2000, s.95

Kıptilerin milli ve dini bayramları vardır. Milli bayramlarına Müslümanlar da iştirak eder. Bunlardan biri “Nil’in Kabarması Bayramı”, diğeri de “Şemmu Nesim Bahar Bayramı”dır. Dini bayramları ise Meryem’in şerefine göre tanzim edilmiştir.

1.1.2.5- Sosyal Hayat

Kıptilerde evlilik, doğum ve ölüm için ayrı ayrı merasimler yapılır. Monofizit kiliseler, Kıpti Kilisesi örneğinde olduğu gibi geleneklerine bağlı, milli karakterli kiliselerdir. Bölgesel etkenler, tarih ve kültür iç içe girmiştir. Bunların tamamı kendilerinin apostolik ve orijinal olduğu kanısındadır. Uzun yıllar farklı toplumların siyasi ve sosyal etkileri altında kalmaktan dolayı farklı anlayış ve uygulamaları vardır.¹⁶⁴

1.1.3-Ermeniler

Mısır’ın Memlükler ve Kıpti’ler dışında bir diğerk halkı ise Ermenilerdi. Ancak Ermenilerin sayısı diğerk halka göre daha azdı. Bu halkın genellikle küçük dükkânları vardı ve esnaflıkla uğraşıyorlardı. Bunun dışında XIX. yüzyılda bazı Ermenilerin hükümette önemli mevkilere geldiği görülmektedir. Mevki elde eden bu kişiler Bogos Bey ve Nubar Paşa’dır. Maruni, Hıristiyan Suriyeliler ise Memlükler devrinden beri Mısır’da yerleşmişlerdir. Rumlar ise özellikle İskenderiye’de yerleşmişlerdir ve büyük iktisadi faaliyetler içinde oldukları gözlenmiştir.¹⁶⁵

1.1.4-Yahudiler

Mısır’ın diğerk yabancı nüfusları içinde Yahudiler de vardı. Yahudiler genellikle Kahire ve İskenderiye’de ikamet ediyorlardı. Bunların sayısı ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Edward William Lane, 1830’larda Mısır’da yaşayan Yahudilerin sayısını on beş bin olarak göstermektedir. 1840’larda bu sayı yedi bin olarak verilmektedir. Ayrıca 1830 yılında ise İskenderiye civarında yaşayan Yahudilerin

¹⁶⁴ M. Erdem, s. 2000, s.96

¹⁶⁵ S.Özkaya Özer, a.g. t. 2007, s.65

de 4.000 civarında olduğu bilinmektedir. Daha sonra bunların sayısı yüzyılın sonuna doğru artma göstermiş ve 18.000'e ulaşmıştır. Yahudilerin sayısının artmasındaki sebep olarak Mısır refahının artması ile civar kasaba ve kentlerde yaşayan nüfusun buralara göç etmesidir.

Mısır'da yaşayan Yahudiler, meslek olarak daha çok sarraflık ve bankacılıkla uğraşmışlardır.¹⁶⁶

1.1.5-Sudanlılar

Sudanlılar'ın Mısır'daki varlıkları Hz. Osman zamanında yapılan pakt sonucunda verilen esirler ile başlamıştı. Tolunoğulları, İhşidiler ve Fatımiler zamanında Mısır'ın paralı askerleri olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Halife Müntansir zamanında Sudanlılar'ın sayılarında artış gözlenmiştir. Çünkü Halife Müntansir'in annesi de Sudanlı'ydı.¹⁶⁷

1.1.6- Mağribliler

Mağribliler Kuzey Afrika Mağrib'den geldiklerinden dolayı bu adı almışlardır. Bu halk ağırlıklı olarak Berberî kabilelerinden olan Kutame ve Züveylelielerden oluşmaktaydı. Bu halk Mısır'ın askeri kesimini oluştururken bunların varlığı Büyük İskender'in Mısır'a geldiği zamana kadar dayanmaktadır.¹⁶⁸

1.1.7- Diğer Yabancı Mısır Halkları

Mısır'da Memlük Kıpti, Yahudi ve Ermenilerin dışında irili ufaklı Rum, Arnavut, Maruni, Levanten'den oluşan 150 bine yakın Hıristiyan ahali bulunurken yüz bin kadar da ecnebi bulunuyordu. Hıristiyan nüfusun dışında Müslüman olan nüfusu ise

¹⁶⁶ S.Özkaya Özer, a.g. t. 2007, s.65-66

¹⁶⁷ A. Çelik, a.g.e. 2008, s.123-124

¹⁶⁸ A. Çelik, a.g.e. 2008, s.1122-123

Türk, Arnavut, Çerkezler oluşturuyordu. Bu halkın çoğunluğu memuriyetle ya da emlak işi ile geçiniyordu.¹⁶⁹

2-Mısırda Sosyal Hayat

2.1-Müslümanların Dini ve Kültürel Hayatı

Mısır'da İslam kültürünün yaygınlaşması sahabilerin bu bölgeye gelmesi ile yaygınlaşmıştır. Amr b. As Camii'nde okunan Kur'an, hadis ve fıkıhlar İslam kültürünün iyice yaygınlaşmasını sağlamıştır. Halifeler bu bölgeye ayrıca âlimler de göndererek bu İslam kültürünün yaygınlaşmasını desteklemiştir. Bu anlamda Mısır'da ilk yetişen âlim de fakih Yezîd b. Ebu Habîb el-Mısırî'dir. Medine, Dımaşk ve çeşitli şehirlerde ilim için ve hadis almak için bu bölgeye gelenler de olmuştur. Abbasiler'in ilk yıllarında Mısırî nisbesini taşıyan fıkıh ve hadis âlimleri arasında Amr b. Haris, Ebu Abdurrahman Abdullah b. Lehla ile Leys b. Sa'd'ın adları zikredilebilir. Erken devirden itibaren kıraat ilmi Mısır'da belirginleşmiş ve bu alanda ilk öne çıkanlar Verş adıyla bilinen Osman b. Said el-Mısırî ile öğrencisi Ebu Ya'kub el-Ezrak Yusuf b. Amr el-Mısırî olmuştur.¹⁷⁰

Mısır, Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra ilk yayılan mezhebin Malikî mezhebi olduğu görülmektedir. Bu mezhebin yayılmasında Osman b. Abdülhakem el-Cüzamî, Abdurrahman b. Halid b. Yezîd ve Ebu Abdullah Abdurrahman b. Kasım'ın en çok katkılarının olduğu görülmektedir. Daha sonra Muhammed b. İdris eş-Şafî'nin Mısır'a yerleşmesi üzerine Şafî mezhebinin burada yayıldığı görülmüştür. Mısır, bu mezhebin diğer bölgelere göre en önemli merkezi olmuştur.¹⁷¹ Hanefî mezhebi daha çok doğuda yayılırken; Malikî ve Şafî mezhebi kadar yaygınlaşmadığı gözlenmiştir. Şia mezhebi ise Sünni mezhebenden önce Hz. Osman zamanında Abdullah b. Sebe tarafından Mısır'a girmiştir. Bu mezhep Abbasiler zamanına kadar devam etmiştir.

¹⁶⁹ S.Özkaya Özer, a.g. t. 2007, s.66

¹⁷⁰ Cengiz Tomar, "Mısır" T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIX, Ankara 2004, s.575

¹⁷¹ C. Tomar, a.g. mad. 2004, s. 575

Ancak Fatımiler zamanında Şia mezhebi yoğun olarak görölmeye başlanmıştı. Ancak nüfusun çoğunluğu Sünnilerden oluşmaktaydı. ¹⁷²

2.2-Gayrimüslimlerin Dini ve Kültürel Hayatı

Mısır'ın gayrimüslim halkı bu bölgenin Roma- Bizans hâkimiyeti döneminde Hıristiyan halkın çoğunluğuyla oluşmaktaydı. Hz. Ömer bu bölgeyi ele geçirdikten sonra buradaki halkın dini inançlarına müdahale etmemiştir. Mısır'ın yerli halkı Kıptiler'in dini inancı olan Hıristiyanlık en yoğun olan kesimdir. Gayrimüslimler ibadet, hacca gitmek, cenaze, bayram ve kutlamalarında serbestiler. ¹⁷³

¹⁷² A. Çelik, a.g.e. 2008, s. 143-146

¹⁷³ A. Çelik, a.g.e. 2008, s.147-152

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIRIN İKTİSADÎ YAPISI

1- Mısırdaki Tarım

Mısır'da iktisadî hayatın temelini tarihin her döneminde zirâat, zirâatın temelini de Nil Nehri oluşturmaktaydı. Bu sebeple Nil'in sularının sirayet ettiği bu topraklarda ülkenin ziraati geliyordu. Nehir, aynı zamanda mahsullerin mübadelesini ve dolayısıyla ticaret ve sanayi inkişafını temin eden emsalsiz bir tabii muvasala yolu teşkil eder.¹⁷⁴ Mısır topraklarında nehrin kabarmaları, yağmur sularından büyük ölçüde yoksun olan Mısır'ın can suyu oluyordu. Hatta arazi vergisinin alınma usulü ve ne zaman alınacağını belirlenmesinden dolayı da suyun kabarma ve alçalma zamanları büyük ölçüde belirleyici oluyordu. Yani kısaca vergi hâsılatı, fiyatların oluşması, başka bir ifade ile iktisadî hayat, Nil'in sirayeti şekillendiriyordu. Aksi takdirde Nil sularının azalması, toprakların kurumasına, bu yüzden azalan hububat fiyatlarının artmasına ve iktisadî buhranlara yol açıyordu.¹⁷⁵

1.1-Tahıl

Mısır'da tarım ürünlerini incelediğimizde birinci sırayı buğday alıyordu. Buğday toplam ürünü, çoğunlukla bölge halkı ihtiyaçları karşılandıktan sonra artan ürün Hicaz bölgesi ve Suriye'nin tahıl ihtiyacını karşılıyorlardı. Bir başka önemli bilgi ise Mısır'da oluşabilecek herhangi bir zaruri duruma karşılık buğday depoları vardı. Mısır'da kışlık olarak buğdayın yetiştirilmesinin yanı sıra, arpa, bezelye, bakla, nohut, mercimek, keten, yonca, soğan, sarımsak ve tirmiz; yazlık olarak ise sulak topraklarda şeker kamışı, kavun, karpuz, börülce, susam, pamuk, yerelması, patlıcan, turp, şalgam, marul ve karnabahar vb. ürünler de yetiştiriliyordu.¹⁷⁶

¹⁷⁴ C. H. Becker, "Mısır" **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, (3.Baskı), Milli Eğitim Basımevi, C,VIII. İstanbul 1979, s.242

¹⁷⁵ İsmail Yiğit, **Memlûkler (648-923\ 1250-1517)**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008, s. 224

¹⁷⁶ İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s. 225

1.2-Keten

Mısır'da yetiştirilen önemli zirâî ürünlerden biri ketendi. Bu bitkinin yağı önemli bir ihtiyacı karşılamasının yanı sıra dokunan keten kumaşlar da aynı zamanda önemli bir ihraç maddesini teşkil ediyordu. Ekilen toraklardaki ketenlerin verimliliği topraklara göre değişiyordu ve tarlaları ona göre kiraya veriliyordu. Örneğin; bir feddanı Saîd bölgesinde 5, Dilâs'ta 13 dinara kiraya verilirken diğer bölgelerde verim düşük olduğundan aynı miktardaki tarla 3 dinara kiralanırdı.

1.3-Pamuk

Mısır tarihinin her döneminde büyük öneme sahip olan pamuk, en önemli zirai ürünlerden biriydi. Mısır'ın iktisadi hayatına hâkim bulunan pamuk, Arap devrinden itibaren hatta daha evvelden beri ekilir ve işlenirdi.¹⁷⁷ Pamuk en çok Behnasa civarında bol miktarda yetiştiriliyordu. Pamuk, Mısır'ın en önemli gelir kaynaklarından biri oldu. Dokuma sanayisinde de büyük bir yere sahipti. Mehmed Ali Paşa toprakta düzenlediği sistemle beraber sulama çalışmalarına da büyük bir önem verdi ve böylece tarım alanları çoğaldı. Tarım alanındaki bu reform pamuğa da yansdı ve pamuk üretiminde büyük bir artış meydana geldi. 1820 ilâ 1835 yılları arasında pamuk üretimi neredeyse iki yüz kat kadar arttı. Bunun yanı sıra, 1821 yılından itibaren uzun lifli pamuk üretimine geçilmesi, Mısır ekonomisinde “devrim” yaratacak bir etki yarattı. Uzun lifli pamuk, İngiliz tekstil sanayisinin ihtiyaç duyduğu temel hammadde olduğundan, İngiltere'nin talebiyle karşılaştı. Dolayısıyla, pamuğun Avrupa piyasasında alıcı bulması, Mısır'ın muazzam bir gelir elde etmesine neden olduğu gibi, ülkenin uluslararası kapitalizme eklemlenmesinin de yolunu açtı¹⁷⁸. Genel olarak Mehmed Ali Paşa döneminde pamuğun artışını ele aldığımızda; Mısır ekonomisinde önemli yeri bulunan pamuğun ekimi yaygınlaştırıldığı gözlemlenmiştir. 1821'de Mısır pamuğu,

¹⁷⁷ C.H. Becker, a.g. mad. 1979, s.234

¹⁷⁸ Özge Özkoç, **İmparatorluk İktidarının Sınırlarında Osmanlı Mısır: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2013, s.77-78

Avrupa piyasalarına girmiş daha sonra 1824'te 200.000 kantarın üzerinde ihraç edilen pamuğun bu rakam 1845'te 345.000'e ulaşması sağlanmıştır.¹⁷⁹

1.4-Şeker Kamışı

Şeker kamışı üretimi daha çok Mısır, Şam ve Suriye'de yaygındı. Ayrıca İskenderiye ve Feyyum şeker kamışı yetiştirilen en önemli merkezlerdendi. Kıft da şeker kamışı üretiminde önemli bir merkezdi, h.700 yılında orada 6 büyük şeker kamışı işleme tesisine sahipti.¹⁸⁰

1.5-Meyve

Mısır'da meyve cinsinden elma, nar, muz, armut, erik, incir, üzüm, dut ve şekersiz yenebilen limon yetiştirilirdi. Halep ve Nablus ise zeytinyağı üretiminde meşhurdu.¹⁸¹

2-Hayvancılık

Mısır'da hayvan cinsinden, sığır, manda, koyun ve tavuk üretimi yaygındı. Özellikle Bedeviler, geçimlerini çobancılıkla sağlardı.¹⁸²

3- Mısırdaki Sanayi

Mısır'da özellikle ekonominin tarıma dayanmasının yanında tabii olarak sanayi ve endüstri dallarının gelişmesinde de ham madde olarak tarım, hayvancılık ve toprak öncelikli sıradaydı. Bunun en güzel örneği, tarıma dayanan keten ve pamuklu dokumalar, hayvancılığa dayanan yünlüler ve son olarak da toprağa dayanan çömlükler sanayi ve endüstri dallarını teşkil ediyordu. Mısır, sahip olduğu en önemli sanayi kolu

¹⁷⁹ Sevda Özkaya Özer, **Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)**, (Basılmamış Doktora Tezi), 2007, s.253; İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s. 225

¹⁸⁰ Ramazan Şeşen, **Eyyübiler (1169-1260)**, İsam Yayınları, İstanbul 2012, s.182; İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s.225

¹⁸¹ İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s. 226

¹⁸² İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s. 225

olan dokumacılık alanında dünya çapında bir şöhrete sahipti. Şata, Dabık, Dimyat, Tinnis, Asyut ve İskenderiye gibi bazı şehirler, kumaşlarıyla dünya çapında bir üne kavuşmuştu.¹⁸³

Mısır'da sanayi ve endüstrileşmeyi ele aldığımızda özellikle Mehmet Ali Paşa, fabrikalar inşa ederek sanayileşme hamlesini başlatmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın endüstriyel üretim gerçekleştirerek Mısır ekonomisini canlandırma girişimi, İslam toplumlarındaki ilk ve en önemli sanayileşme girişimi olarak görülmüştür. Bu sanayileşme politikası sınırları içerisinde, ilk olarak 1816 yılında bir tekstil fabrikası kurulduysa da ancak 1820'lerden itibaren pamuk üretiminde ortaya çıkan patlamaya paralel bir biçimde, fabrikalardaki üretimde artış yaşandı. Zamanla, Mısır tekstil ürünleri yerel piyasada hızla yayıldığı gibi, Suriye'ye, Sudan'a ve Anadolu'ya dahi ihraç edilmeye başladı. Bu durum da, ülkenin gelirinde büyük bir artışa yol açtı. Ekonomik alandaki bu önemli atılım dikkat çekici olmakla beraber, Mısır'da kurulan fabrikaların önemli bir kısmının büyük bir sanayileşme hamlesi başlatmaktan çok, temelde yeni ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlandığının altını çizmek gerekmektedir. Örneğin, fabrikalarda, diğer tekstil mamullerinin üretiminin yanı sıra, esas olarak, orduda istihdam edilen askerlerin üniforma ihtiyacını karşılamak için üretim yapılmaktaydı. Benzer şekilde, ordunun silah ihtiyacını karşılamak ve dışa olan bağımlılığını azaltmak için Kahire'de ve İskenderiye'de silah fabrikaları kuruldu.¹⁸⁴

3.1.-Keten

Keten bitkisi dokumacılıkta belirgin bir öneme sahipti. Bu alanlarda en önemli kol olan keten bezi dokumacılığı, daha çok Aşağı ve Orta Mısır'da yaygındı. Dimyat, Dabık, Şata, Tinnis, ve İskenderiye'de imal edilen keten bezleri, Avrupa ülkelerine ihraç ediliyordu. Sadece Tinnis'te 5000 civarında tezgâh mevcuttu. Fason usulü işveren tüccarlar, bu kumaşları hükümetin tayin ettiği simsarlara satabiliyorlardı. Ketenler; ipeklerle veya altın ve gümüş tellerle karıştırılmak suretiyle çok kaliteli kumaşlar üretilabiliyordu. İpek trazlı olarak dokunan Mısır ketenbezleri, son derece güzel

¹⁸³ Aydın Çelik, **Fatımiler Dönemi'nde Kahire Şehri**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2008, s.211; İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s. 227

¹⁸⁴ Ö. Özkoç, a.g.t. 2013, s.79-80

görünür, ince işlemleriyle makine imali kumaşlara benzerdi. Özellikle Delta bölgesinde bulunan şehir ve köylerde bu sanayi dalı çok yaygındı. ¹⁸⁵

3.2-Pamuk ve Yün

Yün ve pamuk Orta ve Yukarı Mısır'da dokumacılık sanayisinde önemli bir yer tutuyordu. Yün, Behnasa ve Ahmim arasında, birçok fabrikalarda, yelken bezi, elbise kumaşı ve halı yapmak için kullanılmıştır. Yukarı Mısır'ın yünleri büyük mikyasta ihraç olunurdu ve İran'ın içerilerine dahi meşhurdu. ¹⁸⁶ Said (Yukarı Mısır) bölgesinde Tâhâ, en pahalı yünlü kumaşların merkeziydi. Kahire ve civarında seccâdedokumacılığı çok yaygındı. ¹⁸⁷ Mısır'ın iktisadi hayatına hâkim olan pamuğun başlıca üretim merkezi Behnasa idi. ¹⁸⁸

3.3-Çömlekçilik

Çömlekçilik, Kahire ve Dımaşk (Şam şehri) müzelerinde görülen örneklerdeki gibi hem Eyyübiler hem de Memlûkler döneminden beridir çok iyi bir durumdaydı. Bu kapların hammadde teminindeki kolaylığı, ucuzluğundan ve istenen ebatlarda imal edilebilirliğinden dolayı hayatın her alanında kullanılmaktaydı. İçme sularının depolanmasından başlayıp yangın söndürme işlerinden çeşitli gıda ve ıtriyaat maddelerinin depolanmasına kadar geniş bir sahada kullanılmaktaydı. Bu sanat dalında çalışanlar, İran ve Çin'den ithal edilen İran ve Çin kaplarından büyük ölçüde etkilenip onları taklit etmişlerdi. Genellikle şeffaf, kahverengimsi-sarı bir renkle sırlanmış kapların üzerinde yazılar, çiçekler, çeşitli hayvan resimleri, resmi armalar, kâse, hokka, ok, kılıç, vb. resimleri bulunuyordu. ¹⁸⁹

¹⁸⁵ İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s. 227; A. Çelik, a.g.e. 2008, s.213

¹⁸⁶ C.H. Becker, a.g. mad. 1979, s.234

¹⁸⁷ İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s. 228

¹⁸⁸ C. H. Becker, a.g. mad. 1979, s.234

¹⁸⁹ İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s. 228; A. Çelik, a.g.e. 2008, s.221

3.4- Eyer ve Semercilik

Mısır'da ileri durumda olan endüstri dallarından biri de eyer ve semercilik idi. At sahiplerinin mesleklerine göre değişen altın ve gümüş işlemeli eyer ve semerler imal ediliyordu.

4-Madenler ve Madencilik

Ülkede üretilen madenlere gelince, bunların başında zümrüt, potasyum (şap) ve natrun geliyordu. El-Vech el-Kıblî'deki kaynaklardan çıkarılan şap, önemli bir ihraç maddesi idi. Natrun madeni ise, Tarrâne civarından çıkarılıyordu. Kıft'ta çıkarılan zümrüt, süslemeciliğin önemli bir unsurunu teşkil ediyordu. Sultan tahtları ve taçlarının süslemesinde kullanımı çok yaygındı.¹⁹⁰

4.1-Madeni Eşya Üretimi

Mısır'da, kâseler, şamdanlar ve geniş sahanlar gibi ince madeni eşya üretimi de gelişmişti. Bu konuda Kahire, Şam, Halep şehirleri başta geliyordu. Kakma tekniğinin ilerlemesi ile madeni kaplar üzerinde süsleme unsuru olarak genellikle nesih kitabeler ve hükümdar ve emir armaları kullanılıyordu. Bu arada bazı Çin motiflerine de rastlanıyordu.

5-Mısırdaki Ticaret

5.1-Mısırdaki Ticarî Yollar

Mısır, Ortaçağın başlarından itibaren Uzakdoğu ticaretinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda Avrupa ve Bizans'a yönelik ticarete de önemli bir yere sahipti. En eski çağlardan beri doğu ile Akdeniz arasındaki ticaret yolları iki ana hattan yapılmıştır. Bunlardan biri, Fars Körfezi diğeri ise Kızıldeniz yoluydu.

¹⁹⁰ İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s. 228-229

Mısır'ın hem Akdeniz hem de Kızıldeniz'e kıyısının olması, bu ülkeyi Uzakdoğu ile Avrupa ülkeleri ve Bizans arasında ticarete bir aracı durumuna getirmiştir. Bundan dolayı kurmuş oldukları tersanelerinde dünya ticareti için bir donanma meydana getirdiler.¹⁹¹

5.1.1-Akdeniz Ticarî Yolları

Akdeniz Ticaret yolları üç ana güzergâha sahiptir. Bu güzergâhlardan birincisi; Kostantiniyye, Girit, Kıbrıs, Suriye ve Mısır'ın irtibatını sağlayan deniz yolu, ikincisi; Endülüs, Kuzey Afrika ve Sicilya Adası ile üçüncüsü ise Kızıl Deniz yoluyla Hicaz ve Yemen'le sağlanan yoldur.

5.1.2-Kızıldeniz Ticarî Yolları

Baharat karadan ve denizden olmak üzere Mısır'a iki yoldan gelirdi. Karayolu Basra'dan ikiye ayrılarak biri direk Gazze ve Taberiyye bağlantılı olarak Kahire'ye varırdı. Diğeri ise daha güneye inerek Vâdi'l-'Arab'da Hicaz yolundan ayrılıp, Eyle ve Süveys (Kulzum)'in yanından geçerek Kahire'ye varıyordu. Bir diğerkarayolu ise yine asra çıkışlı olup, Bağdat ve Dimaşk bağlantılı olarak Suriye sahillerine gelen yol idi.¹⁹²

5.1.3-Mısırdaki Ticarî Hayat

Mısır'da ticaret Ortaçağlardan bu yana bulunduğu konum itibari ile hep canlılığını sürdürmüştü. Burada hüküm süren devletler diğerk devletlerle girdiği ticari ilişkiler sonucunda Mısır'da ticaret de buna göre gelişme göstermişti. Mısır'da hüküm süren devletleri ticaretle olan ilişkiler yönünde ele aldığımızda; Tolunoğulları devrinde Mısır'da ekonomide canlanma görülmüş, ziraat önemli ölçüde gelişmiş ve ülkede refah yaygınlaşmıştır. Ahmed b. Tolun, Mısır'ın doğu-batı ticaret yolları üzerinde bulunmasını dikkate alarak taşıma amaçlı pek çok gemi ve kayık yaptırmıştır. Bu

¹⁹¹ A. Çelik, a.g.e. 2008, s.222-225; Cengiz Tomar, "Mısır" T.D.V. **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C, XXIX, Ankara 2004, s.576

¹⁹² A.Çelik, a.g.e. 2008,s.225-226

dönemde Afrika'dan gelip Mısır ve Suriye'den geçen ticaret yollarının iyi işlemesine gayret gösterilmiştir. Asuan, Fustat, İskenderiye, Şam, Halep, Antakya bölgenin önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir.¹⁹³ Tolunoğulları, aynı zamanda İtalya ile Mısır arasında ticari antlaşmalar yapmıştır. Özellikle Pizza, Amalfi ve Cenovalıların ilk dönemlerde Mısır'la sıkı ticari ilişkiler içinde olmuştur.¹⁹⁴

Fatımîler döneminde Hindistan'dan talep edilen mallar arasında; biber, buhur, zencefil, çeşitli boya maddeleri, tıbbi nebahat, Hindistan cevizi, anber ve baharat başta gelmekteydi. Geri kalan mallar arasında ise demir, çelik, Hind elbiseleri, özellikle pahalı ipek elbiseler, Çin kapları ve gemi sanayisi için lazım kereste, mürekkep, kılıç, kalkan vs. yer almaktadır. Kaynaklarda Fatımîler döneminde Hind ticaretinde meşhur *kârim ticareti* denen organize bir ticari teşekkül bulunduğu belirtilmektedir. “Kârim” kelimesi Fatımîler döneminde, “emti’a” anlamına gelirdi. Bunlar, gemi sahibi büyük deniz tüccarlarından oluşan büyük bir topluluktur. Bunlar Uzakdoğu baharat ticareti ile meşgul olurlardı.

Fatımîler kendilerinden önce Tolunoğulları'nın İtalya ile yaptığı ticari anlaşmaları devam ettirmiş ve imtiyazlardan faydalanmayı sürdürmüştür. Özellikle Pizza, Amalfi, ve Cenovalılar Mısır'la sıkı ticari ilişkiler içine girmişlerdir. Bu şehirlerin tacirleri, Mısır'dan dokuma mamulleri, şeker, şeb, nitron (soda) vs. alırlardı. Venedikliler daha çok İskenderiyye ve Dimyat limanlarında mal yüklemekteydiler. 971 yılında Bizans İmparatorunun silah, zift, kereste ve demire ambargo uygulamasına kadar bu malları sürekli taşıdılar. Bizans'ın uyguladığı baskılara rağmen bunlar yinede Mısır'la ticari ilişkilerini kesmediler. Daha sonra Haçlı seferleri esnasında Papa'nın çağrısıyla Müslümanlarla ticaretin haram kılınması çağrısına, ilk olarak Cenovalılar, ardından Venedikliler, daha sonra Pizzalılar sırasıyla olumlu cevap verip Mısır'la olan ilişkilerini kestiler. I. Haçlı seferinde imtiyazlar sağladılar. Daha sonra Haçlıların başarısızlığa uğramasıyla kesilen bu ticaret, Eyyübiler zamanında yeniden başlamıştır.¹⁹⁵

¹⁹³ Nadir Özkuyumcu, “Tolunoğulları” T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XLI, Ankara 2012, s.235

¹⁹⁴ Nesimi Yazıcı, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, (9.Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s.87; .A. Çelik, a.g.e. 2008, s. 229

¹⁹⁵ A. Çelik, a.g.e. 2008, s. 228-230

Memlûkler zamanında, Kahire, Dımaşk, İskenderiye ve Halep gibi büyük şehirlerde, devam eden ticaret oldukça canlıydı. Bu şehirlerde günlük veya haftalık pazarlar, bazı caddelerin iki tarafında uzanan hanlar ve çarşılar mevcuttu. Kahire çarşıları, satıcılar ve müşterilerle dolup-taşıyordu. Bu çarşılarda ihtiyaç maddelerinin her türlüünü bulmak mümkündü. Hüseyniye ile Meşhed-i Nefisî arası hanlarla dolu idi.¹⁹⁶

Büyük şehirlerde, yerli ve yabancı tüccarların ikameti için inşa edilmiş, büyük çarşılar tipinde hanlar vardı. Tüccarların istirahatı için yapılmış bölümler yanında, hayvanlar için ahırlar, eşyalar için depolar bulunurdu.

Çarşı ve hanlar, muhtesib ve maiyeti tarafından kontrol edilirdi. Hatalı veya bozulmuş eşya ya da malzeme satanlar, cezaya çarptırılır, ayrıca teşhir edilirdi. Ölçü ve tartı aletleri de muayyen aralıklarla kontrolden geçirilirdi.

Memlûk sultanları, Güney Avrupa ülkeleriyle sıkı ticari ilişkiler içinde olmuşlardır. Bizans, İşbiliye ve Aragon hükümdarları, Venedik, Sicilya ve Cenova hâkimleriyle bu dönemde ticari anlaşmalar yapılmıştır. Çinli, Hindistanlı, Yemenli, Sindli ve diğer ülke tüccarlarının güvenlik içinde olacaklarını bildiren fermanlar çıkarılmıştır. Memlûk sultanlarının yaptıkları bu anlaşmalar sayesinde başkent Kahire, Doğu-Batı ticaretinin kavşak noktası haline gelmiştir.¹⁹⁷

İskenderiye şehri, zamanının en büyük ticari merkezlerinden biriydi. Uzak Şark'ın fulful, zancebil ve baharatları, bu şehir limanlarından Avrupa'ya taşınırdı. Şehir, çok zengin bir harici ticaret hayatına sahipti. İskenderiye, Dimyat, Reşid şehirlerinde, Venedik, Ceneviz ve Piza şehir cumhuriyetlerinin konsolosları vardı. Bu konsoloslar, Memlûk idaresi nezdinde vatandaşları olan tüccarlardan sorumluydular. Ülkeye giriş-çıkış yapan tüccarların sayısı kesin olarak bilinirdi. Bu şehirlerde yabancı devlet tüccarlarına mahsus hanlar (funduk) mevcuttu. Kahire'de yerli ve yabancı tacirlerin emtialarını depoladıkları yerler bulunuyordu. Dönemin kaynakları Kahire'de birçok çarşı ve dükkânın bulunduğunu ve her birinde belli ürünlerin satıldığını kaydeder. Her

¹⁹⁶ İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s.230

¹⁹⁷ İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s.231

devlete bir han tahsis edilmişti. Bu hanlar, çoğunlukla Fransız, Venedik, Ceneviz, Katalonya, Kıbrıs, Napoli, Ancon, Marsilya ve Narbon'lulara aitti.¹⁹⁸

Dış ticaret genelde hazine ve Tüccarü'l-Karim'î denilen tüccarların elindeydi. Aslen Batı Sudan'dan olan ve Hind malları ticaretine hâkim olan bu tüccarların sayısı, XIV. asrın ilk yarısında Mısır'da 200 civarındaydı. Onlar, hükümete borç verecek derecede zenginleşmişlerdi.

Memlûk sultanları, ülke ekonomisindeki önemi sebebiyle bazı ihraç mallarının ticareti devlet tekeline almışlardı. Ülke ekonomisinin bozulduğu Burciler zamanında, tekel uygulanan ürün ve eşyaların sayısı devamlı bir şekilde artırıldı. XIV. asrın ikinci çeyreğinde itibaren, Saîd bölgesinde çıkarılan Şap, Tarrâne ve Fakusiyye'den çıkarılan Natrun madenlerinin ihracını devlet tekeline aldılar.¹⁹⁹

1730'a değin Mısır'da zanaat ve ticaret, yönetici seçkinlerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar karlıydı. Kârların çoğu, tüccarların, Ortaçağ'da kârîmi tüccarlarınkine yakın muazzam servetler kazanmasını sağlayan kahve ticaretinden geliyordu.²⁰⁰ Dokumacılık da bir başka gelir kaynağıydı. Ana ticaret güzergâhları, Hindistan'dan getirilen kahve, baharat ve kumaşın elde edildiği Hicaz'dan gemilerle Mısır'a gönderilen bu emtia, orada Osmanlı İmparatorluğu ve Suriye'ye, Avrupa, Sudan ve Kuzey Afrika'ya satılıyordu. Mısır ticareti, bir ülkenin ithal edilip bir başkasına ihraç edilen malların ticaret aktarım depolarındandı. En kârlısı olan Hicaz'la yapılan ticaret dışında, ikinci önemli ticaret yolunu oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'yla ticaret vardı. Avrupa'yla ticaret, ülkenin toplam ticaret hacminin ancak yedide birini oluşturuyordu. Fransız tüccarlar, Mısır'a Hicaz'dan getirilen kahveyi ve Mısır tekstil ürünlerini satın alıyor ve bütün Avrupa'ya dağıtıyorlardı.

1730'a gelindiğinde, Fransız tüccarlar Antiller'de, Hicaz'dan gelen Muha (Yemen) kahvesinin yerini alabilecek miktarlarda kahve üretmeye ve kahve ticaretinden gelen servetin akışını önemli ölçüde etkilemeye başladılar. Antik kahve Yemen'inki kadar lezzetli olmasa da, hatırı sayılır derecede ucuzdu ve çok geçmeden Avrupa

¹⁹⁸ İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s.232; C. Tomar, a.g. mad. 2004, s. 576

¹⁹⁹ İ. Yiğit, a.g.e. 2008, s.233

²⁰⁰ André Raymond, **Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi**, (Çvr: Alp Tümertekin), (1. Baskı), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, s.77

pazarını ele geçirdi. Başlangıçta Antil kahvesinin kendi hâkimiyet alanlarında satışı yasaklayan Osmanlılar bile, çok geçmeden onu satın almaya başladılar.²⁰¹ Aynı durum, XVIII. yüzyıl başında Mısır'ın Avrupa'ya ihracatının % 60'ını oluşturmakta olan Mısır dokumacılığı için de geçerliydi. Fransa'nın sadece Fransızların icat ettiği daha geniş yeni tezgâhlarda üretilebilen, özel olarak saptanmış ölçüden daha dar yabancı kumaşların ithalini yasaklayan bir kanun çıkarmasıyla birlikte, Mısır dokumalarının yerini, pazara akın eden Fransız malları aldı.²⁰²

Memlükler zamanında ticaret gayet zayıf bir halde idi. Çünkü ticaret ancak adalet ve güven ortamında gelişir. Mısır'da ticaret, sadece ülkenin mahsulünü Avrupa'ya taşıyan kimselerin elinde idi. Bu mahsullerin en önemlisi hububat, şeker ve pirinçti. Bir de Sudan'dan ithal edilen tutkal, fildişi ve kuş tüyü gibi mallar ve İtalya, Fransa, Almanya ve diğer Frenk\ Avrupa beldelerinde yapılan malzemeler getirilirdi. Fransız gezgin Follini XVIII. yüzyılın sonlarında Mısır'da yaptığı seyahatinde şunları kaydetmektedir: “Mısır'ın ticaretinin büyük bir kısmı Hıristiyan Suriyelilerin elindeydi. Sonra Venedikliler, İngilizler ve Fransızların... O günlerde İskenderiyye, Reşid, Dimyat, Süveyş, Kasîr, Bolak ve Eski Mısır'da gümrükler bulunuyordu. Hükümet arazide haraç vergisini nasıl garanti ediyorsa bu gümrüklerin gelirini de garanti ediyordu.” Çoğunlukla gümrük garantisini bazı Yahudiler elde ediyordu. Mısır'ın idaresi daha önce adı geçen “Büyük Ali Bey”in eline geçince gümrük işleri Suriyelilere geçmişti. O günlerde Mısır'da ticaretle uğraşan az miktarda Dımeşkli\Şamlı aile bulunuyordu.

Çoğunluklar gümrük işlerini bizzat Memlük emirleri üstlenirdi. Özellikle XVIII. yüzyılın sonlarında durum böyle idi. İbrahim Bey ile Murat Bey gümrükten elde edilen menfaati aralarında paylaşırdı. İbrahim Bey özellikle Süveyş'in gümrüğünü kendisi almış, kendisine vekâleten işleri gören birisine bu gümrüğü vermiş, Murad Bey de diğer gümrüklere el koymuştu. Gümrüklerin geliri bir milyon riyal “Ebû Tâka” altını veya 120 bin Cüneyh civarındaydı. Bu toplanan miktarın çoğu Süveyş gümrüğündendi.²⁰³

²⁰¹ Mısır'ın kahve ticaretinde ilişki içine girdiği devletler ve bu işi yapan tüccarlar hakkında daha fazla bilgi için bkz: A. Raymond, a.g.e. 1999, s.77-79

²⁰² Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, **Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne**, (Çev: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s.45-46

²⁰³ Corci Zeydan, **Osmanlı Mısır'ı**, (Çev: Mustafa Özcan) ,(1.Baskı), Özgü Yayınları, İstanbul 2015, s.278-279

1805’de Mısır valisi olan Mehmed Ali, Mısır’ın geleceğine ilişkin planlar kafasında berraklaşmış ve kendi kendine düzenli bir eylem programı taslağı hazırlamıştır. İlk olarak, Mehmed Ali ve yandaşları, Memlûkler döneminde bazı tüccarın yaptığı gibi ihracata yönelik tarımı genişletmeye inanan merkantilistlerdi, ama aynı zamanda yerel olarak yetiştirilen tarımsal hammaddelerden yararlanmak ve kendine yeterli hale gelerek, külçe altın ve gümüşün dışarıya çıkarılmasını önlemek için sanayileşmeyi başlatmak da istiyordu. Mehmed Ali paşa ve yönetimi, orduyu güçlendirmeye, bir donanma ve bir ticaret filosu kurmaya karar verdi. İlk sanayileşme girişimleri, Mısır’ın kendi askeri donanımını imal etmesini sağlayan, böylelikle yabancılardan ithal zorunluluğuna son veren bir arkerî-sınâî düzene yöneltildi. Başlangıçta ithal edilen her şey, tüfek, alaybozan, top, barut ve küçük ateşli silahlar, yüksek miktarlarda üretim yapmayı başaran yeni fabrikalarda anında kopya edildi.²⁰⁴

Mehmet Ali Paşa, dış ticareti kolaylaştırmak ve özellikle de Nil üzerindeki limanların bilhassa İskenderiye limanının daha fazla önem kazanması için haberleşme tekniklerinin gelişimine önem vermiştir. Yine bu dönemin belirgin özelliği, ticarete tekelleşme sistemi uygulanmıştı. Bu ise şu demekti; Mehmet Ali, çiftçilerden mahsulleri düşük fiyatla satın almaktaydı ve yüksek kârla yabancı ihracatçılara tekrar satmaktaydı. Benzer bir tekel yöntemini modern endüstrinin kurulması için de kullandı. Avrupa’dan makineler ve teknisyenler getirildi. 1830’larda fabrikalarda pamuk, ipek, yün, keten gibi tekstil ürünleri dışında şeker, kağıt, cam, deri ve benzeri eşyalar da işlenmeye başlamıştı.²⁰⁵

6-Mısırda Para ve Fiyatlar

Mısır, Müslümanlar tarafından fethedildiğinden beri, nakit olarak sadece altın madeni kullanılmaktaydı. El-Makrizî, Mısır’da gümüş dirhemini ilk kez Halife el-Hâkim Biemrillah döneminde tedavüle girdiğini belirtmekte ancak bu husus araştırmacılar tarafından doğru kabul edilmemektedir. Çünkü Harunu’r-Reşid (786-809) döneminde Mısır valisinin ismi dirhemlerde geçmektedir. Yine temel nakit para altın olmakla

²⁰⁴ A. L. S. Marsot, a.g.e. 2010, s.55-56

²⁰⁵ S.Özkaya Özer, a.g.t. 2007, s.253

birlikte, eski dönemlerden beri küçük şeyleri satın almak için kullanılan gümüş ve fels denen bakır madenler para olarak kullanılmıştır.²⁰⁶

Başka bir kaynağa göre ise Mısır Müslümanlar tarafından fethedildiği zaman alışveriş “Dirhem” ile yapılıyordu. “Dirhem” gümüşten yapılmış, bir dirhem miktarı ağırlığında olan paradır. “Dînar” ise altından yapılmış bir miskal ağırlığında olan paradır. O sıralarda 1 dînar 10 dirhem ile değiştirilirdi.

Ümeyye oğulları zamanında gümüş piyasada çoğalınca 1 dînar 12 dirheme eşit hale geldi. Abbasiler döneminin ilk zamanında ise 1 dînar 15 dirheme eşit hale geldi. Daha sonra durumların değişmesine göre 1 dînar 20 dirhem, 25 dirhem, 30 dirhem eder hale gelmiştir.²⁰⁷

Gümüş paralara gelince: gümüş paraların dirhemleri “ensaf” ile yani “para” ile değiştirilmiştir. Satılan küçük malzemeler para ile takdir edilir, büyükleri ise Bundukî veya Zer Mahbub ile veya diğer altın paralarla takdir edilirdi.

1 Dînar 110 Ensaf’a eşitti. 1 Bundukî 225 Nısf’a eşitti. 1 Vento 400 Nısf idi. Altın yaklaşık olarak kıymetini korurken, Ensaf olarak ifade edilen paranın değeri, seneler ilerledikçe kıymeti düşüyordu. Nitekim bir örnek olmak üzere 1 dinar 11 Ensafa eşitti. 10 yıl sonra değişerek yaklaşık 150 Nısf’a eşit oldu. Böylece Ensaf ile alış veriş yapılan eşyanın değeri her sene, bir önceki seneye göre kademeli olarak yükselmiştir. Bu yükseliş günümüzde olduğu gibi servetin bollaşmasından dolayı değildir. Ancak bunun sebebi, hükümet adamlarının gümüş para ile oynayıp parayı değersizleştirmeleridir. Paranın değeri düşünce para alım gücü itibariyle azalmış olur ve satılan mallar pahalılaşır.²⁰⁸

Genel olarak Mısır’da hüküm sürmüş devletleri incelediğimizde; Emevî ve Abbasî altın ve gümüş paraları kullanılmakta iken, Tolunoğulları zamanında Ahmediyye denen dinarlar bastırılmıştır. % 98 nisbetinde altın olarak bastırılan bu dinarlar, Tolunoğulları ve İhişidîler zamanında tedavülde kaldılar. Fatimliler Mısır sikkeleri yeni bir şekle koyup Abbasî halifesinin ismi yerine Fatımî halifesinin ismi

²⁰⁶ A. Çelik, a.g.e. 2008, s.234

²⁰⁷ C. Zeydan, a.g.e. 2015, s.163

²⁰⁸ C. Zeydan, a.g.e. 2015, s.280

konarken, siyasi yönden de Fatımilerin akidesini gösteren ibareler yazıldı ve bu paralar şekil yönünden tam yuvarlak idiler.²⁰⁹

Haçlılarla savaşlar meydana gelip Müslümanlar yabancılarla karışık bir halde yaşamaya başlayınca Müslüman memleketlere pek çok yabancı para girdi. Böylece yeni altın paralar meydana geldi. Bundukî, Macar, Vento, Zer Mahbub, (ki bu dinardır) Osmanlı Cüneyhi, Frenk Cüneyhi, Mısır Cüneyhi vb. gibi hepsi altın cinsinden olan yeni paralar ortaya çıktı.

Osmanlının Mısır'ı ele geçirmesinden sonra İstanbul'da yeni bir para biriminin ortaya çıkması ve büyük gümüş sikkeleri üretimi yapılırken Mısır'da XVIII. yüzyılın sonlarına kadar küçük gümüş sikkeler üretilmiştir. İstanbul, Mısır'daki paraların belirlenen standartta olması için Mısır'a sürekli baskıda bulunmuş ancak yerel yöneticiler buna karşı direnmiştir.

Mısır'da üretilen gümüş sikkelerin içeriğinin İstanbul'daki gümüş sikkelere oranla düşüktü. Bu da Mısır'da gelen paranın ayarının düşük olmasına sebep oluyordu ve merkezin başını ağrıtıyordu.

İstanbul'un tüm gayretlerine rağmen, İstanbul ve Kahire'de darp edilen sikkelerin gümüş içerikleri arasındaki fark sürdü. Bu fark ara sıra yüzde 20, hatta yüzde 30'a kadar çıktı, ancak uzun vadede, Kahire'nin parası İstanbul'un kuruşuna bağlı kaldı. 1720'lerden 1760'lara kadar, kuruş gümüş içeriğinin yüzde 40'ını kaybederken, Kahire parasının gümüş içeriği de onunla birlikte azaldı. Kuruş ve para arasındaki kur değeri sabit kaldı. Bu iki para birimi Venedik dukası karşısında aynı oranda değer yitirdiler. Ancak, kuruş ile para arasındaki bu ilişki 1760'larda koptu. Bu tarihten sonra, Mısır'daki iktisadi ve mali bunalım nedeniyle, paranın gümüş içeriği hızla geriledi ve kuruşun gümüş içeriğinin kırkta birinin yarısı düzeyine kadar indi.

Mısır'ın altın sikkeleri de XVIII. yüzyıl boyunca İstanbul'dakilere bağlı kaldı. İstanbul'u izleyen Kahire de XVII. yüzyılın sonlarından itibaren yeni altın sikkeler basmaya başlamıştı. Kahire'de XVI. yüzyılın başlarından itibaren üretilen şerifi ya da sultanilerin yerine, 1696-97 yılında İstanbul ya da tuğralı altınlar basılmaya başlandı. 1707 yılından itibaren bunların yerine zincirli, 1725'ten sonra da findık altınları

²⁰⁹ A. Çelik, a.g.e. 2008, s.234

üretilmeye başlandı. Yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'da olduğu gibi Mısır'da da en fazla kullanılan altın sikke, zer-i mahbub'du. Ancak Mısır'ın fındık, zer-i mahbub ve diğer altın sikkeleri İstanbul'da üretilenlerden daha az altın içerdiği için, kur değerleri de onlardan düşüktü. Örneğin 1731'de İstanbul'da üretilen tuğralı altının İstanbul'daki resmi kuru 3 kuruş, zincirlininki ise 3 kuruş 40 akçeydi. Aynı yılda Mısır'da üretilen tuğralının İstanbul'daki resmi kuru 2 kuruş 75 akçe, Mısır'da üretilen zincirlinin resmi kuru ise 2 kuruş 90 akçeydi. Mısır'da büyük gümüş sikkelerin üretilmeyişi, büyük işlemler için hem yerli hem de Avrupa'nın altın sikkelerine olan talebi arttırmaktaydı.

XVIII. yüzyılda İstanbul'da bakır sikke üretimi sınırlı kalırken, Mısır'da fülus veya cedid olarak anılan bakır sikkeler bol miktarda üretilmiştir. Bakır sikkelerin çoğunluğu beşte iki veya yanım dirhem (1,2 veya 1,6 gram) ağırlığındaydı. İtibari değerleri de 8 tanesi bir paradan 18 tanesi bir paraya kadar değişmekteydi. Yüzyılın sonlarına doğru tağşişler ve enflasyon, paranın kesirlerini günlük işlemlerde yararlı olamayacak kadar küçültünce, bakır sikkelerin üretimi de durduruldu.

XIX. yüzyılın başlarında, Napolyon'un Mısır'ı işgalinden Mehmed Ali Paşa'nın 1834'te gerçekleştirdiği para reformuna kadar geçen süre boyunca İstanbul'da çalkantılı olan para birimi Mısır için de geçerli olmuştu. İstanbul ile yaşanan siyasal gerginlik ve savaşa kadar Mısır'ın para birimi ve kuruşu İstanbul'daki para birimini yakından takip etmiştir. Altın sikkelerde ise, Mehmed Ali Paşa'nın yönetimi XVIII. yüzyılın zer-i mahbublarını basmaya devam etmiş, ancak bunların hacmi sınırlı kalmıştır.²¹⁰

²¹⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 189- 194

SONUÇ

Coğrafi konum ve jeo-stratejik önemi itibariyle önemli bir yere sahip bulunan Mısır, tarih boyunca sürekli yabancı güçlerin dikkatin çekmiş ve istilalara uğramıştır. M.Ö. V. yüzyıldan başlayıp İngiltere'nin bu ülkeden çekilmesine kadar geçen zaman içinde Mısır tarihi, yabancı devletlerin burayı yönetimine katmaya çalışması ile geçmiştir.

İlk çağlardan başlayarak Nil Vadisine dayalı ekonomik-kültürel bir bütünlük ve süreklilik gösteren Mısır, üç kıtayı birbirine bağlayan ticaret yolları üzerindeki stratejik konumunun yanında XIX. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla tarih birlikte önemi iyice artmıştır. Buna ilaveten Akdeniz üzerinden Afrika içlerine ve Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na açılan bir kapı olmasından kaynaklanan jeo-stratejik konumu itibari ile tarih boyunca değişik kavimlerin hâkimiyet mücadelesine de sahne olmuş bir bölgedir.

Mısır'ın coğrafi ve jeo-stratejik önemi itibariyle birçok yabancı devlete hâkimiyet sahası oluşturduğu gözlenmiştir. Mısır'da siyasi birliğin sağlandığı ve ilk kralın yönetimi üstlendiği Firavunlar Dönemi yaklaşık M.Ö. 3150'li yıllarda başlayarak, 2500 yılı aşkın bir süre devam etmiş ve Perslerin yönetimi ele geçirdiği M.Ö. 525 yılına kadar uzanmıştır. M.Ö. 322'ye kadar süren Pers döneminden sonra sırasıyla Roma-Bizans (M.Ö. 332-638) hâkimiyetine geçen Mısır daha sonra İslam Devletleri'nin hâkimiyet sahası olmuştur. 642 yılında Amr. b. Âs komutasındaki Müslümanlarca teslim alınan Mısır, sırasıyla; Emeviler (661-750), Abbasiler (750-1258), Tolunoğulları (868-938), İhşîdîler (938-969), Fatimiler (969-1169), Eyyûbiler (1169-1250), Memlûklüler 1250-1517) ve Osmanlılar (1517- “Kavalalı Mehmed Ali Paşa, (1805)” idaresinde İslam devleti olarak yönetilmiştir.

Yavuz Sultan Selim, hem coğrafi konumun ve hem de siyasi gereklilikten dolayı Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne katılmasını gerekli görmüş ve 1516'da Mısır'ın üzerine yürümeye karar vermiştir. Sultan Selim ilk önce Mısır Sultanı Kansu Gavri ile Halep'in kuzeyinde Mercidabık Ovası'nda karşılaşmış ve teknolojik üstünlüğü sayesinde Memlûkler ordusu mağlup olmuştur. Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin savaş meydanında ölmesi ordunun moralini bozmuş ve bu da Osmanlı için bir avantaj olmuştur. Sultan Selim, Halep'e girince büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Selim,

Halep'in Camiyi-kebir (Büyük Cami)'inde ilk Cuma namazını kılmış ve daha sonra; hatip, padişahın yüksek unvanlarına, o zamana kadar Memlûk hükümdarlarına ait olan "Hadim'ül Haremeynişşerifeyn (İki Kutsal Yerin Mekke ve Medine- Hizmetçisi)" unvanını eklemiştir.

Memlûkler savaş meydanında hem sultanlarını kaybetmenin hem de büyük bir bozguna uğramanın sonucunda tekrar Mısır'a gelmiş ve Eşref Tomanbay'ı yeni sultan olarak seçmişlerdir. Sultan Selim, Memlûkler'in yeni sultanı Tomanbay'a hem teslim olması hemde Mısır'ı savaşız teslim etmesi yönünde bir mektup göndermiştir. Tomanbay, teslim olmak yerine savaş meydanında ölmeyi tercih etmiştir. Sultan Selim'in ordusu Mısır'ı almak için 1517'de Memlûk ordusu ile karşı karşıya gelmişti. Ancak Memlûklüler kaçarak savaş meydanını terk etmiştir. Sultan Selim, ordusu ile Kahire'ye girip Tomanbay'ı yakalatmış, ondan Mısır yönetimine dair her şeyi öğrendikten sonra idam ettirmiştir.

Sultan Selim, Mısır'ı ele geçirdikten sonra hem buranın merkeze uzaklığını göz önüne almış hem de daha önce gelenek haline getirdiği; fethettiği yerleri eski nizamı ile yönetmeyi burada da devam ettirmiştir. Sultan Selim, Mısır'ın eski nizamını devlet yönetimine uyarlayıp tekrar kaldığı yerden devam ettirmeye karar vermişti. Buraya İstanbul'da beylerbeyi atamış ve onu tam yetki ile görevlendirmişti. Beylerbeyi, İstanbul'daki gibi Divan'ı haftada dört defa toplamakla görevlendirilmişti. Ayrıca Beylerbeyine yardımcı olarak kaşifler ve Şeyhu'l-Araplar atamıştı. Selim, ayrıca Memlûklerden de istifade etmiş ve bazı görevler vermişti. Sultan Selim'den sonra tahta geçen Sultan Süleyman, Mısır'ın merkeze uzaklığı dolayısı ile burada yönetimi elinde bulunduran valiler konumunu güçlendirip bağımsızlık mücadelesine girmişti. Sultan Süleyman, beylerbeyilerin güçlenerek nüfuz sahibi olmaması için burada dengeyi sağlamak amacıyla Memlûk Beylerine görevler vermiştir. Ancak bu defa tersi olmuş ve nüfuzunu güçlendiren Memlûk Beyleri buldukları makamı da güçlü konuma getirmiş ve Mısır'da söz sahibi olmuşlardı. Mısır'a gönderilen valiler ise sadece resmiyette söz sahibiydiler. Memlûk Beyleri, güçlendirdikleri nüfuzları sayesinde Mısır'da söz sahibi olmuş ve Osmanlı'nın elinden yönetimi alacak konuma kadar çıkmışlardı. Buna örnek olarak Büyük Ali Bey ve Murad- İbrahim Beyler gösterilebilir. Ali Bey, Osmanlı-Rus

savaşı sırasında Ruslar'a bile yardım ettiği görülmüş ve bu sayede bağımsızlık mücadelesine girmiştir.

III. Selim'in Osmanlı tahtında bulunduğu sırada, Mısır 1798'de Napolyon Fransa'sının istilasına uğramıştır. Osmanlı Devleti, hem İngiliz-Rus ittifakı hem de yeni kurulmuş olan Nizam-ı Cedid ordusunun başarısı sayesinde bu saldırıyı da atlattır. Napolyon, Mısır'a saldırısı sonucunda burada söz sahibi olan Memlûkler'in etkisini biraz olsun azaltmıştı. Ancak, 1802'de Memlûkler, tekrar eski konumunu ele almak için İngilizlerden yardım istemişti. İngilizler, hem Mısır'a hâkim olmak hem de Hindistan'a giden ticaret yollarına sahip olmak için bunu büyük bir fırsat olarak görmüşlerdi. Osmanlı ve İngilizler'in arasında büyük bir siyasi çekişmeye sebep olan bu olay elçilerin araya girmesi ve birde Memlûkler'in tekrardan söz sahibi olması sonucu sona erdirilmişti. Mısır'da Memlûkler'in etkisi 1811'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yaptığı plan sayesinde sona ermiştir.

KAYNAKÇA

ARAŞTIRMA ESERLERİ

AĞIRAKÇA, Ahmet , “*İhşîdîler*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXI**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

ARI, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, I**, Dora Yayıncılık, Bursa 2014.

AVCI, Casim, “*Mısır*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIX**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

BECKER, C. H., “*Mısır*”, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi, VIII.**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

BEKSAÇ, A. Engin, “*Eyyûbiler*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XII**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

BOSTAN, İdris, “*Sâlyâne*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXXVI**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

BREWER, J.Douglas - TEETER Emily, **Mısır ve Mısırlılar**, (nşr: Nihal Uzan), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011.

CEYLAN, Ayhan, **Osmanlı Taşra İdari Tarzı Olarak Eyalet-i Mümtaze ve Mısır Uygulaması**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

ÇELİK, Aydın, **Fatımîler Dönemi'nde Kahire Şehri**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ 2008.

ÇELİK, Yüksel, **“III. Selim Devrinde Mısır'da Osmanlı-İngiliz Rekabeti (1798-1807)” Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi**, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

DİAKOV, V.-KOVALEV, S. , **İlkçağ Tarihi**, (nşr: Özdemir İnce), V yayınları, Ankara 1987.

DARKOT, Besim , **“Mısır”**, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi, VIII**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

EMECEN, Feridun M, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK Yayınları, Ankara2013.

ES-SEYYİD, Seyyid Muhammed, **“Mısır”** **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIX**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

GÖRGÜN, Hilal, **“Mısır”**, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIX**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

GÖYÜNÇ, Nejat, “*Osmanlı Devleti ’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat ’a Kadar)*”, **Osmanlı Ansiklopedisi, VI**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

GÜMÜŞOĞLU, Hasan, **Devlet-i Aliyenin Sonbaharı: Osmanlı ve Modernleşme**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

HAMMER, J. Von, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2008.

HERODOTES, **Tarih**, (nşr:Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2012.

HONRUNG, Erik, **Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi**, (nşr: Zehra Aksu Yılmaz), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2003.

İNALCIK, Halil, “*Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış*”, **Osmanlı Ansiklopedisi, I**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

İNALCIK, Halil, “*Eyalet*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XI**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

İPŞİRLİ, Mehmet, “*Beylerbeyi*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, VI**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 1992.

KABAKÇI, Enes, “*Napoleon Bonaparte ’ın Mısır Seferi (1798-1801)*”, **Nizâm-ı Kâdim’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi**, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

KANAT, Cüneyt, “*Tomanbay*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XLI**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, (7.Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, V, Ankara 1999.

KILIÇ, Orhan, “*XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti ’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması*”, **Osmanlı Ansiklopedisi, VI**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

KIZILTOPRAK, Süleyman, “*Memlük*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIX**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

“*Kiptiler*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXV**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.

MARSOT, Afaf Lutfi Al-Sayyid, **Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (nşr: Gül Çoğalı Güven), İstanbul 2010.

ORTAYLI, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.

ÖZER, Yusuf Ziya, **Mısır Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

ÖZKOÇ, Özge, **Mısır'ın Uzun 19.Yüzyılı: Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik**, Ayrintı Yayınları, İstanbul 2015.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "*Tolunoğulları*", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XLI**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

PAMUK, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

RAYMOND, André, **Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, (nşr: Alp Tümertekin), İstanbul 1999.

SERTOĞLU, Midhat, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, V, Ankara 2011.

SEYYİD, Eymen Fuâd , "*Fatımiler*" **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XII**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 1995.

SINOUE, Gilbert, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Son Firavun**, (nşr: Ali Cevat Akkoyunlu), Doğan Kitapçılık, İstanbul 2004.

ŞAHİN, İlhan, “*Sancak*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXXVI**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

ŞEŞEN, Ramazan, **Eyyûbiler (1169-1260)**, İsam Yayınları, İstanbul 2012.

TOMAR, Cengiz, “*Mısır*”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIX**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013.

ÜNAL, Uğur, **Osmanlı Belgelerinde Mısır**, Seçil Ofset, İstanbul 2012.

YAVİ, Ersal- YAZICIOĞLU YAVİ, Necla, **Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Mısır**, Yazıcı Yayınevi, İzmir 2001.

YAZICI, Nesimi, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 2011.

YİĞİT, İsmail, **Memlûkler (648-923\ 1250-1517)**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008.

ZEYDAN, Corci, **Osmanlı Mısır'ı**, (nşr: Mustafa Özcan), Özgü Yayınları, İstanbul 2015.

TEZLER

BAŞ, Ayşenur, **Papa III. Şenuda Döneminde Mısır'da Kilise-Devlet ve Kıpti-Müslüman İlişkileri**, (Basılmamış Yüksek Lisans), Sakarya 2013.

BAYHAN, Ahmet Ali, **Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi**, (Basılmamış Doktora Tezi), Van 1994.

ÖZER, Sevda Özkaya, **Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2007.

ÖZKOÇ, Özge, **İmparatorluk İktidarının Sınırlarında Osmanlı Mısır: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe** (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 2013.

SEYYİD Muhammed es-Seyyid Mahmud, **XVI. Asırda Mısır Eyâleti**, (Basılmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1990.

ŞİMŞEK, Aslıhan Aslantürk, **Ortadoğu'da Kimlik Sorunu ve Kıptiler**, (Basılmamış Yüksek Lisans), İstanbul 2010.

MAKALELER

ERDEM, Mustafa, “*Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma*”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXXVI, Ankara 1997.

ERDEM, Mustafa, “*Monofizit Kiliselerinde Din Anlayışı (Kıpti Kilisesi Örneği)*”, **Dinler Tarihi Araştırmaları-II Sempozyumu**, Dinler Tarihi Yayınları, Ankara 2000.

KILIÇ, Orhan, “*Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)**, XI, S.1, Elazığ 2001.

ÖZTÜRK, Mustafa, “*Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi*”, **Tarih ve Medeniyetler Tarihi**, V, (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Ankara 2007), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

TOK, Özen, “*Osmanlılarda Kıpti Takviminin İdari ve Malî Alanda Kullanımı*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.21, 2006, <http://sbedergi.erciyes.edu.tr>, 15.06.2017.

TOK, Özen, “*XVII. Yüzyılda Mısır Eyaletinin Malî Yükümlülükleri Bağlamında İrsaliye Hazinesi*”, <http://www.ayk.gov.tr>, 20.06.2017.